

İÇİNDEKİLER

SAYFA

İÇİNDEKİLER	V-VI
ÖNSÖZ	VII
ABSTRACT	VIII
ÖZET	IX

1. GİRİŞ	1
2. TÜRKİYE VE İRAN'A GENEL BİR BAKIŞ	26
3. TÜRK BASININA GÖRE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (2000-2006)	36
3.1 2000 YILINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	36
3.1.1 DİPLOMATİK İLİŞKİLER.....	36
3.1.2 EKONOMİK İLİŞKİLER.....	41
3.1.3 GÜVENLİK SORUNU.....	44
3.2 2001 YILINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	49
3.2.1. DİPLOMATİK İLİŞKİLER.....	49
3.2.2. EKONOMİK İLİŞKİLER.....	53
3.2.3. GÜVENLİK SORUNU.....	54
3.2.4 HAZAR PETROLLERİ KRİZİ.....	57
3.3 2002 YILINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	63
3.3.1 DİPLOMATİK İLİŞKİLER.....	63
3.3.2 EKONOMİK İLİŞKİLER.....	65
3.3.3 GÜVENLİK SORUNU.....	69
3.3.4 HAZAR PETROLLERİ KRİZİ.....	73
3.4 2003 YILINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	76
3.4.1 DİPLOMATİK İLİŞKİLER.....	76
3.4.2 EKONOMİK İLİŞKİLER.....	79
3.4.3 GÜVENLİK SORUNU.....	81
3.4.4 İRAN'IN NÜKLEER FAALİYETLERİ.....	82
3.4.5 İRAN'DA ÖĞRENCİ OLAYLARI VE DEPREM FELAKETİ.....	83
3.5 2004 YILINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	86

3.5.1	DİPLOMATİK İLİŞKİLER.....	86
3.5.2	EKONOMİK İLİŞKİLER.....	94
3.6	2005 YILINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ.....	96
3.6.1	DİPLOMATİK İLİŞKİLER.....	96
3.6.2	MAHMUD AHMEDİNECAD'IN CUMHURBAŞKANI SEÇİLMESİ.....	97
3.6.3	EKONOMİK İLİŞKİLER.....	102
3.7	2006 YILINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ.....	108
3.7.1	ORTADOĞU'DAKİ LÜBNAN KRİZİ.....	108
3.7.2	İRAN'IN NÜKLEER FAALİYETLERİ.....	109
3.7.3	GÜVENLİK SORUNU.....	111
3.7.4	EKONOMİK İLİŞKİLER.....	112
4.	SONUÇ.....	115
5.	KAYNAKÇA.....	120
6.	ÖZGEÇMİŞ.....	126

ÖNSÖZ

Bu tezin konusu Türk Basınına göre Türkiye-İran ilişkileri (2000–2006)'dir. Tezin araştırmasında birçok kaynaktan yararlanılmıştır.

Öncelikle konuyla ilgili olarak hem sağ hem de sol basından yedi yıllık arşiv taraması yapılmıştır. Buna paralel olarak Türkiye'deki önemli Stratejik Araştırma dergilerinin arşivlerinden yararlanılmıştır. Giriş bölümünde ele aldığım Türk-İran ilişkilerinin tarihsel süreci, yerli ve yabancı birçok kitaptan faydalanarak derlenmiştir.

Giriş bölümünde Türkiye-İran ilişkilerinin Antik çağlardan başlayan tarihsel süreci 2000 yılına kadar ele alınmıştır. Giriş bölümünden sonra 2000–2006 yılları arasında Türkiye-İran ilişkilerinin genel değerlendirmesi yapılmıştır.

2000–2006 yılları arasında Türkiye-İran ilişkileri Basına göre her yıl ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Genel olarak ekonomik, siyasi, güvenlik ve kültürel ilişkiler incelenmiştir.

Tezin sonuç kısmında ise; konu genel olarak özetlenmiştir. İlişkilerin sorunları ve çözüm yolları hakkında kişisel değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki katkılarından dolayı pek çok kimseye teşekkür borçluyum. Öncelikle Yüksek Lisans eğitimim boyunca ve tezin tüm aşamalarında destek ve teşviklerinden dolayı danışmanım sayın Doç. Dr. Tülay BARAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle 2005-2006 yılları arasında İran hakkında yazılmış yabancı makaleleri benimle paylaşan Enstitümüz Müdürü sayın Dr. Edip BAŞER'e müteşekkirim. Bu tezi bitirebileceğime yürekten inanan sevgili arkadaşım Yeliz DEMİRCİ'ye ve maddi-manevi desteklerini üzerimden esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

ABSTRACT

The purpose of this study is to explore the relationships between Turkey and Iran in the years of 2000-2006 according to Turkish Press. Many studies have been made on the relationships between Turkey and Iran. However, after, the year 2000, a few researches have been done. The subject of thesis Turkey-Iran relationships according to Turkish Press 2000-2006), in this point, is important.

Among 2000-2006 years, Turkey and Iran's relations are divided into two periods. The first period is Muhammad Khatami's period which lasted until 2005. The second period is Mahmoud Ahmadinejad who was elected in 2005 as President. Since the founder of Islamic revolution, Ayatollah Khomeini's foreign policy was negative against West, for Iran, establishing good relations with West have been very difficult. After Khomeini, the diplomatic relations have started to improve. With the election of reformist Muhammad Khatami as President in 1997, the foreign policy of Iran was extremely changed. Khatami called the nations of dialog in the foreign policy. Khatami's this policy was partly successful. Also Khatami's efforts developed the diplomatic relations with Turkey too. Much economic and political cooperation were made in Khatami's time between Turkey and Iran. Muhammad Khatami carried on task of Presidentship until 2005.

In 2005, Mahmoud Ahmadinejad, conservative candidate, became the new President. In Mahmoud Ahmadinejad's period Iran's foreign policy has begun to change. He continued his defiance on nuclear issue despite USA and Western states' threats. Ahmadinejad's harsh policy against USA and West has negatively affected the diplomatic relations with Turkey. Iran after revolution had ended the diplomatic relations with USA and West that Mahmoud Ahmadinejad's period is similar to old politics. That's why both Western states and Turkey have begun to take away from Iran. Iran is one of the most important states in the Middle East. In this point, Iran's diplomatic relations with USA and Western states affect the Middle Eastern countries and Turkey. Iran's troubles with USA are also significant for Turkey. US' economic and political threats on Iran affect badly on Turkish economy. Likewise Turkey's foreign policy affects Iran too. Mahmoud Ahmadinejad may cause bad results if he continues to behave harshly the foreign policy.

Key Words : Turkey-Iran relations, Turkish Press 2000-2006, Shi'ia, Sunni

ÖZET

Bu tez çalışmasının amacı, Türk Basınına göre Türkiye ve İran ilişkilerini 2000–2006 yılları arasında incelemektir. Türkiye ve İran ilişkileri hakkında şimdiye kadar birçok araştırma yapılmıştır. Ancak özellikle 2000 yılından sonraki dönemde Türkiye–İran ilişkileri hakkında yazılmış fazla eser bulunmamaktadır. Tezimin konusunu oluşturan Türk Basınına göre Türkiye–İran ilişkileri (2000-2006) bu açıdan önemlidir.

2000–2006 yılları arasında Türkiye ve İran ilişkileri iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem 2005 yılına kadar iktidarda olan Muhammed Hatemi dönemidir. İkinci dönem ise 2005 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Mahmud Ahmedinecad dönemidir. İran devriminin öncüsü ve kurucusu Ayetullah Humeyni'nin Batı'ya karşı dış politikası olumsuz olduğundan İran uzun bir süre Batı ile ilişkilerde zorlanmıştır. Ayetullah Humeyni'den sonra İran'ın Batı ile olan ilişkileri düzelmeye başlamıştır. 1997 yılında Cumhurbaşkanı seçilen yenilikçi Muhammed Hatemi döneminde İran'ın Batı politikası tamamıyla değişmiştir. Muhammed Hatemi dış politikada milletleri diyalog etmeye çağırdı. Kısmen de olsa Hatemi'nin bu politikası başarıya ulaşmıştır. Ayrıca İran'ın bu dönemdeki politikası Türk-İran ilişkilerinde de olumlu sonuçlar vermiştir. Hatemi döneminde Türkiye ve İran arasında birçok ekonomik ve siyasi işbirliği gerçekleşmiştir. Muhammed Hatemi 2005 yılına kadar Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmüştür.

2005 yılında İran'ın yeni Cumhurbaşkanı muhafazakâr aday Mahmud Ahmedinecad olmuştur. Mahmut Ahmedinecad dönemi İran'ın dış politikası değişmeye başlamıştır. Özellikle ABD ve Batı ülkelerinin İran'ın nükleer faaliyetleri konusundaki yaptırımlarını Ahmedinecad sert bir şekilde reddetmiştir. Ahmedinecad'ın dış politikadaki sert tavrı, Türkiye ile olan ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. İran, devrimden sonra ABD ve Batı ile olan ilişkileri bitirmişti. Mahmud Ahmedinecad dönemi eski politikanın bir devamı niteliği taşımaktadır. Bu'da hem Batı devletlerini hem de Türkiye'yi İran'dan uzaklaştırmaya başlamıştır.

İran Ortadoğu'nun en önemli ülkelerinden biridir. Bu açıdan İran'ın ABD ve Batı devletleri ile olan diplomatik ilişkileri Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye'yi etkilemektedir. İran'ın ABD ile olan ilişkilerinde yaşamış olduğu sorunlar Türkiye için önem arz etmektedir. ABD'nin İran'a uygulamış olduğu ekonomik ve siyasi yaptırımlar, Türk ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Aynı şekilde Türkiye'nin Dış devletlerle diplomatik ilişkileri İran'ı etkilemektedir. 2005 yılında iktidar olan Mahmud Ahmedinecad'ın dış politikadaki sert tavrı hem Türkiye hem de İran için kötü daha da sonuçlar doğurabilir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye–İran ilişkileri, Türk Basını 2000–2006, Şiilik, Sünnilik.

1. GİRİŞ

Tarih boyu Ortadoğu'da rol oynamış olan Türkiye ve İran, aynı bölgede yüzyıllardır komşu olarak yaşayan iki ülkedir. Bölge ve çevre koşulları açısından bu iki ülkenin, bölgelerinin önde gelen iki büyük ülkesini oluşturduğu görülmektedir. Milattan önceki yüzyıllara dayanan iki ülke tarihi, dünya tarihi açısından da çok önemli bir yere sahiptir. İran tarihi M.Ö 2000'li yıllarda başlar ve günümüze kadar gelir. İnsanlık tarihi açısından önemli yere sahip olan İran, aynı zamanda Türk ulusunun tarihi açısından da önemli bir yere sahiptir.

Milattan önce yaklaşık olarak 2000 yıllarında Hazar denizinin güney-doğusundan gelen Hindo-Avrupalı bir halkın İran'a gelerek yerli Kasit halkını egemenliği altına aldığı sanılmaktadır.¹ Bu tarih Hititlerin Anadolu'da yerleşmeye başladığı tarihe rastlar. Milattan önce 2000 yıllarında başlayan Med dönemi, İran'ın dünya tarihinde daha da öne geçmesine neden olmuştur. Önce Medler, daha sonra da Persler dönemi İran'ın kendi sınırlarının ötesine taşmasına neden olmuş, Med ve Pers İmparatorlukları kurdukları büyük devletleri ile hem İran coğrafyasında hem de civarında bulunan ülkelere egemen olmuşlardır.²

Ahameniş³ Hanedanının kurmuş olduğu Pers İmparatorluğu ise, İran'da hâkimiyet kurduktan sonra, tüm Anadolu'yu işgal etmiş ve Ege denizine kadar olan alanda uzun süre hükümlerini sürdürmüşlerdir. Hindistan'a kadar egemenlik alanı kuran Pers İmparatorluğu, Büyük İskender'in Hindistan'a kadar uzanan alanda kendi devletini kurması ile sona ermiştir. Büyük İskender Helenistik kültürünü İran topraklarına da taşımıştır. Milattan sonraki yıllarda Romalıların Anadolu ile beraber, Ortadoğu topraklarını da egemenlikleri altına almasıyla hem Helenistik kültür, hem de Perslerden gelen etkilere bu bölgelerde son verilmiştir.⁴

İran'ın yeniden güçlü bir devlet olarak ortaya çıkışı Sasani İmparatorluğu döneminde gerçekleşmiştir. Sasaniler Milattan sonra 215'te Fars (Persis) bölgesinde ortaya çıkan Sasani soyundan Erdeşir adlı bir önderin çevresindeki kabilelerin hâkimiyetini ele geçirmesiyle imparatorluk kurulmuş oldu. Erdeşir M.S 224 yılında ilk Sasani hükümdarı

¹ Muzaffer Erendil, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, Ankara 1976, s 5.

² Anıl Çeçen, "Bir İran Değerlendirmesi" **Avrasya Dosyası (İran Özel)**, sayı, 3, Ankara 1999, s 343.

³ Ahameniş halkı Pers devletinde bulunan çeşitli ırkları, dilleri, dinleri, gelenekleri birbirinden farklı milletleri tek bir çatı altında toplamak kudretini gösteren ve bu sayede büyük bir imparatorluk kurmuş olan halktır. Pamir'den Akdeniz'e kadar uzanan bölgede hüküm sürmüşlerdir. Bkz M.Şemseddin Günaltay, **İran Tarihi**, Ankara 1948, ss, 260-261.

⁴ Anıl Çeçen, a.g.m, s 344.

oldu. Kurduğu imparatorluk dörtüzyıl boyunca hüküm sürmüştür. Sasaniler kurdukları devlet ile Ortadoğu ve Anadolu bölgelerinde Bizans'ın komşusu düzeyine geldiler. Sasaniler'in tarihte Bizans ile yaptıkları savaşlar ünlüdür.⁵ Sasaniler Bizans'ı yenerek Karadeniz kıyısındaki topraklara sahip oldular. Sasani-Bizans çatışmasından faydalanan Araplar ise yeni dinleri İslam'ın gücü ile Ortadoğu'da daha kolay yayılma fırsatı buldular. Müslümanlar ile ilk Sasani çatışması Halife Ebu Bekir zamanında 633 yılında gerçekleşmiştir. Sasaniler bu savaşta yenildikleri gibi, 634'deki Köprü savaşında, 636'daki Kadisiye'de 642'deki Nihavend savaşında da yenilmişlerdir.⁶ Son Sasani hükümdarı Yerdicerd'in Merv civarında 652 yılında öldürülmesiyle Sasani devleti tarihten silinmiştir. İran'ın Arap istilası altına düşmesinden sonra, birçok garnizonlara Arap askerleri yerleştirildi. Bu süreçten sonra İran, genellikle Arap etkisi altında küçük hanedanlar elindeydi. Safeviler'in 1501 yılında tam söz sahibi olmalarına kadar bu süreç İran'lıların aleyhine işledi.

Emeviler ve Abbasiler döneminde İran halkı tümüyle Müslümanlaştı.⁷ Muzaffer Erendil'e göre İran halkının Zerdüştlükten Müslümanlığa geçmesinde Arapların Müslüman olmayanlardan aldıkları ağır vergilerin de etkisi oldu.⁸

X. yüzyıla doğru Maverünnehir'de Karahanlılar, İran'da Gazneliler hakim durumda idi. 999 yılında Karahanlılar Samanoğullarını yenince, Samanoğulları devletinin arazisini Gaznelilerle Karahanlılar paylaştılar. Samanoğulları devleti yıkıldıktan sonra bu devlette bulunan Oğuz ve Türk kökenliler Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu hizmetine geçtiler. Bu dönemden sonra Selçuklular ile Gaznelilerin mücadelesi başlamıştır. Oğuz Türklerinin Gaznelilere karşı yaptıkları seferler Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in fetih çalışmalarını kolaylaştırmıştır. 23 Mayıs 1040 tarihinde Selçuklular ile Gazneliler arasında meydana gelen Dandanakan savaşında Gazneliler Devleti yenilince Selçuklulara İran ülkesinin yolu açılmıştır. Türk tarihindeki dönüm noktalarından biri olan bu savaş Gaznelileri Yakın Doğu'dan çıkartmış, Selçukluların açık denizlere ulaşmasına imkan sağlamıştır.⁹

Selçuklu Türklerinin Büveyhoğulları ile 1055 yılındaki mücadelesinden sonra Büveyhoğulları savaşı kaybetmiş ve Selçuklu İmparatorluğu uzun süre İran'ı hâkimiyeti altına almıştır.

⁵ Richard F. Nyrop, **Iran: A Country Study**, Washington 1978, s 30

⁶ Muzaffer Erendil, a.g.e, s 11

⁷ Anıl Çeçen, a.g.m, s 344

⁸ Muzaffer Erendil, a.g.e, 12

⁹ Muzaffer Erendil, a.g.e, s 28

1258 yılında Moğolların Orta Asya'yı istilası Selçuklu Devletinin sonunu getirmiştir. Bu dönemde Selçuklu baskısından kurtulan İranlı Şiiler tekrar faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu konuda Mehmet Saray şu bilgileri verir:

“ ...Şiiler son derece sevinmiş, hatta onların Allah tarafından gönderildiğine inanarak lehlerine çalışmaya başlamışlardır. İslam Aleminde yaptıkları tahribat dolayısıyla Müslüman ahalinin nefretini kazanan Moğollar, kendilerine bir müttefik olarak Şiileri seçmişler ve onların serbestçe faaliyet göstermelerine izin vermişlerdir...”¹⁰.

Moğolların istilasıyla Selçuklu İmparatorluğu sona erince, bu alanda yeni bir Türk devleti olan Harezmsahlar İmparatorluğu kuruldu. Önce Cengiz Han'ın sonra Timur'un saldırıları ile İran'daki devlet yapısı çöktü. Doğu Anadolu'da bir Türkmen devleti kuran Akkoyunlular İran'ın yeni egemen gücü konumuna geldi. İran'da yayılmakta olan Şii hareketinin önderi Şah İsmail, Akkoyunlu devletine son verince yerine Safevi devleti kuruldu.

Türklerle İranlıların ilişkileri Osmanlılar döneminde yoğunluk kazanmıştır. İran ve Osmanlılar arasındaki ilişkilerde önemli bir husus, her iki devletin yöneticilerinin Türk olmalarıdır. İran'ın 600 yıllık tarihinde yalnız 50 yıllık bir süre hariç (Zeyd Hanedanlığı dönemi) bütün dönemlerde Türk asıllı liderler tarafından yönetilmiştir.

Osmanlılar devleti zamanında İranlılar ile çatışmalar, Safeviler döneminde başlamıştır. Her iki devlet birer İslam devleti olmalarına rağmen Osmanlılar Sünnilik, Safeviler ise Şiilik mezhebini savunmuşlardır. Osmanlılar ile Safeviler arasındaki çatışmalardan genellikle Osmanlı devleti üstün çıkmıştır. Ancak bu savaşlarda elde edilen arazi kazançlarına rağmen bu seferlerin sonucunda yaşanan ekonomik zarar Osmanlı devletini yıpratmıştır.¹¹

Safevi Şahı İsmail'in kısa sürede bir güç oluşturup Anadolu'da Osmanlı devletini tehdit eder hale gelmesinde, Anadolu'dan Azerbaycan ve İran'a göç etmiş olan Oğuz-Türkmen kabilelerinin etkisi vardı. Bu oymaklar arasında Şiiliğin gelişip yaygınlaşmasında, Safevi devletinin fikri kurucuları olan Şeyh Cüneyd ve Haydar (Şah İsmail'in babası)'nın önemli payları olmuştur. Şiiliğin ilk zamanlar yaygınlaşması İslam Ansiklopedisinde şu şekilde anlatılır:

“...İsmail ve onun müritlerinin yeni devlet kurmak için başlattıkları askeri ve siyasi faaliyetleri, Şii inancı ve mezhebinin yayılması, resmileştirilmesi yolundaki hareketleri,

¹⁰ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara 1999, s 13.

¹¹ Selim Öge, Ergin Ersoy, **Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye**, İstanbul 1995, s 92.

Şiiliğe mütemayil Türkmen kabilelerinin mezhebi duygularını istismar etmelerine zemin hazırladı. Anadolu'nun büyük kısmını saran ekonomik-sosyal huzursuzluklar konargöçer grupların Alevilik, Bektaşilik ve Şiiliğe açık sempatilerinin de rolüyle Şah İsmail'in giriştiği siyasi-mezhebi mücadelede önemli bir amil oldu.”¹²

Şah İsmail'in o dönemde Akkoyunlu hükümdarı olan Elvend ile savaşıp Nahçıvan yöresinde kazandığı zaferden sonra, Osmanlı'ya karşı takındığı sert tutumu artmıştır. Doğu'daki Safevi tehlikesini gören dönemin Osmanlı padişahı II. Beyazıd bir takım tedbirler aldıysa da bunlar yeterli olmamıştı. 1511'de Teke bölgesindeki bazı Türkmen boylarının da desteği ile Şahkulu isyanı patlak verdi. Ardından Nur Halife adıyla ün salmış Nureddin adlı bir mürid Şah İsmail'in emriyle Afşarlı, Karamanlı, Bozoklu ve başka Türkmen boylarından asker toplamaya başladı. Bazı Türkmen kabileleri Doğu Anadolu'dan İran tarafına göç ettiler. Tüm bu yaşanan olumsuzluklar özellikle Trabzon'da şehzadelik yapan Yavuz Sultan Selim'in sabrını taşırdı. Kardeşleriyle olan taht kavgasını kazanır kazanmaz Doğu Anadolu'daki Safevi devletinin çıkardığı kargaşayı önlemek için sefer hazırlıklarına başladı.

Yavuz Sultan Selim, ulemanın da savaş yönündeki fetvalarını kullanarak İran'a karşı sefer'e çıktı. Osmanlı ordusu asker ve ateşli silah bakımından Şah İsmail'in ordusuna oranla daha güçlü idi, ancak Osmanlı ordusu kızgın Temmuz güneşi altında üç aylık yolculuk yapmış ve yorulmuştu. 22 Ağustos 1514'te iki ordu Çaldıran ovası denilen mevkide karşılaştı. Osmanlı ordusu henüz hava kararmadan nihai zafere ulaştı. Yavuz Sultan Selim, 5 Eylül 1514'te Tebriz'e girerek Safevi devletini yok etmeyi amaçlıyordu. Ancak askerin ve kumandanların geri dönmek istemeleri üzerine daha ileri gidemedi.¹³ Mehmet Saray'a göre, bu süreçten sonra Osmanlıların Çaldıran zaferi Doğu Anadolu'yu Türk devletinin bölünmez bir parçası haline getirmiştir. Ancak Sünni-Şii çatışmaları özellikle Doğu Anadolu'da yaşayan Türkmenlerin Şah İsmail'in safına katılmaları bölgede etnik yapının bozulmasına sebep olmuştur. Bu ise ileride Türkiye'nin başını ağrıtabilecek problemlerden biri olacaktır.¹⁴

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferinden sonra, 1519'da çıkan Celali isyanı, Düzmece Murad olayı vb, iç karışıklıklar, onun bu fikrini acilen gerçekleştirmesini gerektirdiyse de

¹² Aliyev Salih Muhammedoğlu “Osmanlı İran Münasebetleri” **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2000, c 22, s 405.

¹³ Adel Allouche, **Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi**,(Çeviren Ahmed Emin Dağ), İstanbul 2001, s 132.

¹⁴ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, a.g.e, s 28.

ömrü buna yeterli olmamıştı. Yavuz'un erken ölümü ikinci İran seferine çıkmasını engellemişti.

Yavuz Sultan Selim'den sonra tahta oturan Kanuni Sultan Süleymanın da hedefleri arasında İran vardı. Çünkü Kanuni Sultan Süleyman'ın, Doğuda sukuneti sağladıktan sonra batıya seferler yapması daha kolay olacaktı. Kanuni döneminde Safevi devletinin başında Şah İsmail'in en büyük oğlu Şah Tahmasb vardı. Bağdat hâkimi Zülfikar'ın isyanı ve Şah Tahmasb'ın tahrik edici tavırlarda bulunması, Kanuni'nin İran seferine çıkmasına yol açtı. Kanuni sefere çıkmadan önce, İran Şahına mektup göndererek savaşa çıkacağını ve hazırlıklı olmasını sert bir dille bildirmiştir.

Öncü kuvvetlerin ardından Kanuni'nin bizzat başında bulunduğu ordu Azerbaycan'a ulaşıp otağını Tebriz'de kurdu. Kanuni ve ordusu hiçbir kuvvetle karşılaşmadan Tebriz, Sultaniyye, Hemedan ve diğer şehirleri zaptettiler.(1534 yılı sonbaharı)¹⁵

Kanuni Sultan Süleyman, savaşmadan Bağdat'a girdi ve 4 ay süre ile Bağdat'ta ikamet etti. Bu süre içerisinde Sünnilerin 4 büyük mezhebinin kurucularından biri olan İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin mezarını tamir ettiren Kanuni, Şah Tahmasb'ın Van kalesine kadar ilerlediğini haber alınca; yeniden Azerbaycan'a giderek Şah ve ordusuna karşı savaşmayı planlamıştı. Ancak Osmanlı ordusunun hareketlendiğini öğrenen Şah yeniden geriye kaçmıştır.(1535) Bunun üzerine padişah on beş gün Tebriz'de kaldıktan sonra Anadolu'ya hareket etmiştir.¹⁶

Şah Tahmasb'ın Osmanlı sarayına sığınan kardeşi Elkas Mirza'nın önerisiyle Kanuni Sultan Süleyman 1548 yılında ikinci İran seferine çıktı. İlk olarak Konya üzerinden Sivas'a geldi. Ardından Amasya'ya gitti.¹⁷ Sonra Tebriz üzerine yola çıkan Osmanlı ordusu Tebriz'i ele geçirerek Elkas Mirza'ya şehri teslim etti. Şah Tahmasb babası Şah İsmail gibi yenilmek istemediğinden her seferinde Kanuni'nin ordusundan kaçıyor. Osmanlı orduları Anadolu'ya geri döndüğü vakit ise ortaya çıkıp Osmanlı topraklarını yağmalıyordu. Osmanlı ordusunun geri dönüşünden üç yıl sonra Şah Tahmasb ve oğlunun başında bulunduğu Safevi kuvvetleri, Doğu Anadolu'nun Osmanlı idaresi altındaki şehir ve bölgelerinde (Kars, Erzurum, Ahlat, Erzincan, Bayburt ve diğerleri) büyük bir yağma ve tahribata giriştiler. Buna benzer hareketler, mesela otlakların yakılması, yiyecek maddelerinin yok edilmesi yerleşmiş ahalinin zorla göç ettirilmesi, Safeviler'ce kendilerine

¹⁵ Aliyev Salih Muhammedoğlu, a.g.m, s 406.

¹⁶ Abdurrahman Şeref, **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul 2005, s 156.

¹⁷ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1451–1538**,(Çeviren Nilüfer Epçeli) İstanbul 2005, s 112.

tabi Azerbaycan arazisinde de uygulanmaktaydı. Böylece Osmanlı ordusu zor durumda bırakılıyor ve geçeceği yerlerin etrafı çorak hale getiriliyordu.¹⁸

Sultan Süleyman bu sefer tedbir olarak sefere gideceği yol istikametini değiştirerek Kars üzerinden Gürcistan'a varmıştır. Ancak yeteri kadar yiyecek tedariki elde edemeyince seferden geri dönmek zorunda kalmıştı. Bir yıl sonra padişah yeniden sefere çıktı. Amasya da otağını kurdu. Büyük bir sefer hazırlığındayken telaşa kapılan Şah Tahmasb, elçi göndererek barış teklifinde bulundu. Uzun ve yorucu bir seferi göze alamayan Kanuni Sultan Süleyman, barış teklifini kabul etti. 1 Haziran 1555 yılında yapılan barış anlaşmasının şartları şöyleydi:

“Irak, Van gölü ve çevresi, Şehrizer eyaleti, Batı Gürcistan'daki prensliklerin Osmanlı tabiyetinde bulunduğunu, Azerbaycan ve Güney Kafkasya'nın orta ve doğu kısımlarının Safevi toprakları olduğunu tespit etmekteydi.¹⁹ Anlaşma ayrıca İranlı hacıların serbestçe hac vazifelerini yerine getirmeyi de taahhüt ediyordu.²⁰

Hem Kanuni hem de Şah Tahmasb yapılan resmi anlaşmadan sonra barışın korunması için büyük bir titizlik göstermiştir. Barış ortamı Kanuni'nin ölümünden sonra da devam etmiştir. Ancak Şah Tahmasb'ın ölümü üzerine İran'da baş gösteren karışıklıklar ve ardından Osmanlı devletine karşı yapılan saldırılar artınca, Osmanlı devleti yeniden İran'a sefer düzenledi. Seferin kumandanlığına Lala Mustafa Paşa tayin edildi. Bu İran seferi on iki sene sürmüştür(m. 1577). Lala Mustafa Paşa büyük Çıldır ovasında İran komutanı Tokmak Hanı mağlup ederek Tiflis ve Gürcistan, Dağıstan taraflarını devlete bağladı²¹. Bu dönem zarfında Osmanlılar ilk defa Kafkas hattından saldırıya geçerek büyük bir coğrafi alanda hâkimiyet sağladılarsa da bu hâkimiyet fazla uzun sürmedi. Çünkü bu topraklardaki halk mezhep farklılığından Osmanlıları benimsememişti. Böylece Kafkasya ve Güney İran daki direniş kırılmadı. Seferin sonunda (1589) İranlılarla Osmanlılar barış imzalamışlardı. Anlaşmaya göre; Tebriz ve Gence, Kars, Revan, Nahçıvan, Şeki, Şamahı, Tiflis beldeleri Osmanlı devleti idaresinde kaldı.²²

III. Mehmet döneminin iç karışıklıkları, Celali isyanlarının şiddetlenmesi ve uzun süren ayaklanmaları fırsat bilen İranlılar, daha önce yapılan anlaşmaları bozarak (1603) kaybettikleri toprakları geri aldılar. 1612 yılında yapılan Nasuh Paşa Antlaşması bu

¹⁸ Aliyev Salih Muhammedoğlu, a.g.m, s 406.

¹⁹ a.g.m, s 406.

²⁰ Percy Sykes, **History Of Persia**, London 1930, s 166.

²¹ Abdurrahman Şeref, a.g.e, s 173.

²² a.g.e, s 174.

toprakları resmi olarak İran'a bırakıyordu, fakat İran da her yıl sultana 200 yük ipek ve 100 akçe değerinde bazı işlenmemiş mallar göndereceğini taahhüt etmekteydi. Anlaşma her iki tarafı da memnun etmemişti. Özellikle Osmanlı devlet adamları doğudaki toprak kayıplarını telafi etmek istiyorlardı. Bunun üzerine 1618'de Serab'da başlayan savaş aralıklarla sürdü, ancak barış sağlanamadı.

16. yüzyılda olduğu gibi 17. yüzyılda da her iki taraf için en önemli şey ticaret yollarının kontrolüydü. Yeni dönemde İran-Osmanlı savaşlarının daha çok Irak, Basra civarında yoğunlaşması ticari önemin artmasıyla açıklanabilir. Nitekim her iki devlet de 16. yüzyıldan itibaren birbirlerine ambargo uygulamış ve her türlü malın geçişini yasaklamıştı. Özellikle Bağdat birkaç kez el değiştirdi. 1638'de IV. Murat'ın Bağdat seferini zaferle sonuçlandırmasından sonra 1639'da Kasr-ı Şirin antlaşması imzalanmış ve Irak, Osmanlı idaresine geçmiştir. Ayrıca güneyde sınırı Şattülarap nehri teşkil etmiştir.

Bu anlaşma iki devlet arasında 75 yıldan fazla süren bir barış ortamı sağladığı gibi, ticaretin de yeniden canlanmasına vesile olmuştur. 1720'lerde İran'da başlayan Afganlı ayaklanmaları ve Şah Hüseyin Mirza'nın tahttan indirilip yerine Afgan emirlerinden Mir Mahmud'un tahta çıkarılması, ülkenin birçok bölgesini etkileyen isyanlar İstanbul'un doğu siyasetine yeni bir boyut kazandırmıştır.²³

Bu süreçten sonra Osmanlılar dikkatlerini Kafkasya ve İran'a çevirdiler. Bunda Çarlık Rusyası'nın Kafkasya ve İran'ın Hazar denizinin güney sahillerini işgal etme girişimlerini önleme isteği önemli rol oynamıştır. Çar I. Petronun gerçekleştirdiği İran seferinden sonra Osmanlı ordusu 1723 yılında Revan ve Tiflis'i zaptetti. Aynı yılın sonbaharında İran elçisi Rusya ile bir anlaşma imzaladı.²⁴ Bu anlaşma ile Hazar denizinin güney sahilindeki tüm şehirler Rusya'ya veriliyordu. Buna karşılık Rusya da İran'a askeri yardımda bulunmayı kabul ediyordu. Bu anlaşma Osmanlı sarayını bir hayli endişelendirdi ve Rusya ile ilk defa resmi bir anlaşma yapılarak İran ve Kafkasya topraklarını bölüştüler. Bu anlaşma ile Kazvin ve Hemedan'ı Osmanlılar ele geçirdiler. Osmanlı ordusunun İsfahan üzerine yaptığı akında ise Afganlı Eşref Şah'ın orduları yenilemedi. Buna rağmen Afganlı askerlerin durumu kötüleştiğinden Eşref Şah Osmanlılarla barış yapmayı tercih etti. Yapılan anlaşmada III. Ahmet bütün müslümanların halifesi olarak kabul ediliyordu.

²³ M.Münir Aktepe, **Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnemesi**, İstanbul 1970, ss 10-11.

²⁴ Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul 1994, cilt, II, s 336.

Ayrıca Hüzistan, Zencan, Kazvin, Sultaniyye ve Tahran eyaletleri de Osmanlı idaresine geçmekteydi.²⁵

Sünni mezhebine bağlı olan Afganlıların İran'da kurdukları devlete karşı mücadele eden Afşar beyi Nadir, 1736'da Şah seçildikten sonra kısa sürede güçlü bir ordu kurup Afganlıları yenmiştir.²⁶ Daha sonra Osmanlılarla giriştiği birçok savaşta da galibiyet elde etmiş ve Kars ve Ardahan civarını topraklarına dahil etmiştir.

Nadir Şah'ın yapmak istediği en önemli işlerden bir tanesi de Şia mezhebinin değiştirilerek Sünnilerce kabul görmesini sağlamaktı. Atalarının inkar ettiği Dört halife devrinin isimleri Ebubekir, Ömer ve Osman'ı kabul ederek İmamiyye kolunun Caferiyye mezhebinin beşinci mezhep olarak kabul görmesini istedi. Ancak hem Osmanlı devletinin hem de Şia müctehidlerinin itirazları bu teklifin gerçekleşmesini engelledi.²⁷

İran'da Nadir Şah'ın ölümünden sonra yeniden otorite boşluğu oluştu. Aşiretler arası bir iç savaş dönemi başlamıştı. XVIII. Yüzyılın son çeyreğinde Tahran'ı başkent seçen Türk soyundan gelen Kacarlar İran'da yeni bir devlet kurdular. Böylece Safevi iktidarı son buldu.²⁸

Kacar döneminde Türkiye-İran ilişkilerine tesir eden üç faktörü Mehmet Saray şu şekilde sıralıyor: "Birincisi, her iki tarafın uzun süre uğrunda mücadele ettiği Kafkas ülkeleri; ikincisi, Irak-ı Acem dediğimiz bugünkü İran-Irak sınır bölgesini teşkil eden ve İranlılarca bilhassa Şiilik nokta-i nazarından önemli addedilen Kerbela dahil olmak üzere, arazidir. Üçüncüsü ise, Doğu Anadolu'da Türk-İran hudud bölgesinde yaşayan bazı konar-göçer aşiretlerin yarattığı problemler"²⁹

İlk dönemlerde iyi giden Osmanlı-Kacarlılar ilişkileri, Kuzey Irak kısımlarında çıkan gerginlikler nedeniyle bozuldu. Kürt, Lur ve Arap kabileleri, İran ve Osmanlı devleti yetkilileri tarafından suçlandıkları taktirde sınırı geçip komşu ülkeye sığınıyor ve bu tür olaylar iki devlet arasında anlaşmazlığa yol açıyordu. Kerbela, Necef ve Kazımeyn'de yerleşik ahalinin çoğunluğunu teşkil eden Şiiler ile Sünniler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar da bazı zamanlar Osmanlı-İran ilişkilerini olumsuz etkiliyordu. Şahın hacca giden hanımının kfilesinin Osmanlı temsilcileri tarafından aranmasını bahane eden Velihaht Abbas Mirza, 1821 yılında büyük bir ordu hazırlayarak, Osmanlı'nın doğu

²⁵ a.g.e, s 338.

²⁶ Aliyev Salih Muhammedoğlu, a.g.m, s 408.

²⁷ Ziya Nur Aksun, a.g.e, s 354.

²⁸ a.g.e, s 354.

²⁹ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, a.g.e, s 75.

vilayetlerini işgal etti. Aynı zamanda Bağdat ve Süleymaniye de İranlıların eline geçti. Osmanlıların direnişi ve o dönemde başlayan salgın hastalık İran'ı durdurdu. 1823'te yapılan barış anlaşmasında İran 60 gün içerisinde işgal ettiği topraklardan geri çekilmeyi kabul etti.³⁰

1833–1842 yıllarında sınır bölgeleri yeni çatışmalara sahne oldu. Bu çatışmalar 1847'de Erzurum'da Osmanlı–İran anlaşması ile son buldu. Kasr-ı Şirin'in ova kısmı İran arazisi, dağlık kısmı ise Osmanlı arazisi olarak kabul edildi. İran, Süleymaniye topraklarına dair iddiasından vazgeçti.

1870'li yılların başlarından itibaren Osmanlı kamuoyunda 'Panislamik eğilimler' artmaya başladı. Osmanlı basınındaki bu İttihad-ı İslam söyleminden İran da nasibini alıyordu. İran'ın mevcut politikasını bırakıp Osmanlı'nın yanında yer alması isteniyordu. 93 Harbi başlarında Türk basınında İran'a karşı İttihad-ı İslam çağrısı yapılırken, aynı dönemde Afganistan'a gönderilen Osmanlı heyeti Afgan Emirine 'İran'ın Osmanlı devletine karşı herhangi bir hareketi olduğunda nasıl bir tutum takınacağını soruyordu.³¹

II. Abdülhamit dönemi her bakımdan İttihad-ı İslam söyleminin zirveye çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde İran'da iç ve dış politika tam bir kargaşa içine düşmüş, Batı'nın kuklası olarak görülen Şah'a karşı ise özellikle din adamlarının öncülüğünde bir muhalefet büyümeye başlamıştı. İlginç olan, o dönemde Osmanlı fikir adamları ve devlet adamlarının Batı'ya karşı bir hayranlığı varsa, aynı şey İran'lı fikir adamlarında Osmanlı'ya karşı başlamıştır. Bu süreç Birinci Dünya Savaşı'na kadar gerek Irak'taki Şii müçtehidler ve gerekse İran'daki bir kısım devlet görevlileri, medrese öğrencileri ve dini önderler arasında Osmanlı taraftarlığı oluşmuş, İran kamuoyunda (Abdülhamit ve İttihatçıların anti emperyalist politikaları) örnek olarak görülmeye başlanmıştır.

1890'lı yıllarda İran kaynaklı iki tehlike belirdi. Birincisi İran sınırını kullanıp taşkınlıklar yapan Ermeni gerillaları, ikincisi ise Irak'ta hızla artan Şii nüfusun isyancı hareketleriydi. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Ermeni örgütlerinin faaliyetleri hızla artmıştır. Özellikle 1894–96 yılları arasında Ermeni sınırını kullanarak Anadolu vilayetlerinde taşkınlık yapan Ermeni teröristler İran tarafında yaşayan Ermenilerden de destek alıyorlardı. Aynı dönemde Irak'ta artan Şii nüfus Osmanlı yönetimini zor durumda bırakmıştı. Sultan II. Abdülhamit'in çözüm olarak Sünni-Şii yakınlaşmasını önerdiği görülmektedir. Bu önerinin

³⁰ Hasan-e Fasa'ıs, **History of Persia Under Qajar Rule**, (İngilizceye Çeviren Heribert Busse) London 1972, s 165.

³¹ Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri**, İstanbul, 1984, s 21.

gerekçeleri ise şunlardı : “Bu problemin kesin çözümü Sünnilerle Şiiiler arasındaki düşmanlığı kaldırmaktır. Bunu da ancak Sünni ve Şii dünyasının önderleri yapabilirler. Sünni dünyada bu, otoritesi herkes tarafından tanınan Halife, yani Osmanlı Sultanıdır. Şii dünyasında ise gerçek otorite sahibi Şah değil, o dönemde Irak’ta oturan müçtehitlerdir. Bu tezi savunanlara göre, eğer Sünnilikle Şiilik arasındaki kavga biterse ve bir yakınlaşma sağlanabilirse, hem Irak’taki Şii nüfustan, hem de siyasi ve askeri bakımdan İran devletinden korkmak için bir sebep kalmayacaktır.”³²

İran’da Azerilerin yoğun bulunduğu yerlerde başlayan karışıklıklar 1905’te yönetimi Meşrutiyet ilan ettirmek zorunda bırakır.³³ 1905’te İran’da başlayan Meşrutiyet devriminden sonra İran kargaşaya düşüp merkezi idare zaafiyete uğrar. Osmanlı hükümeti uzun süredir çözüm bulamadığı sınır meselesinin çözümü için harekete geçer. Osmanlı devletine ait olduğu iddia edilen bölge 1905 Sonbaharında Osmanlı ordusunca işgal edilmeye başlanır. İran’daki kargaşalık devam ettikçe Osmanlı birlikleri İran içlerinde ilerlemeye devam ederler. Bu durum 1913’e kadar devam etmiştir.³⁴

II. Meşrutiyetin ilanı ve Jön Türkler’in iktidarda söz sahibi olmaya başlamalarıyla İran’la ilişkilerde yeni bir süreç başlar. Hem yeni hükümetin 1905’ten itibaren ele geçirilen topraklardan geri çekileceği ihtimali doğar, hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti Halil Paşa(Kut), Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Abdülkadir gibi isimleri gizlice İran’a gönderir.³⁵

İttihat ve Terakki, Abdülhamit’in İran’a karşı güttüğü İttihad-ı İslam politikasını devralmış, ona kendi meşrutiyetçiliğini katmıştı. Abdülhamit zamanında Irak’taki Şii müçtehidlerle olan yakın ilişkilerini İttihatçılarda devam ettirmişlerdir. Bu yakınlığın sonucu Trablusgarp Savaşı ve I. Dünya Savaşı’nın başında görülmüştür. Şii müçtehidler bütün taraftarlarını Osmanlı devletine destek olmaya çağırarak kendi cihat fetvalarını yayımlayacaklardır.³⁶

1914’e gelindiğinde İttihat ve Terakki İran’a karşı 1908’deki iyi niyetini taşııyordu. Şah hem meşrutiyetçileri yenmiş hem de Balkan harbi sırasında Osmanlı’nın zor durumundan faydalanarak alelacele bir sınır anlaşması imzalatmıştı. Birinci Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla İngiliz-Alman çekişmesine sahne olan İran, bir dönem Rus işgaline uğradı;

³² Gökhan Çetinsaya, “Dünden Bugüne Türkiye-İran ilişkileri” **Birikim**, Sayı, 96, İstanbul 1997, s 45.

³³ Nikki R.Keddie, “Iranian Politics Background to Revolution-II”, **Middle Eastern Studies**, May 1969, vol 5, no 2, s 162.

³⁴ Gökhan Çetinsaya, a.g.m, s 46.

³⁵ İttihat ve Terakki, İran’daki kargaşa ortamından yararlanıp Azeri Meşrutiyetçilere yardım için bu isimleri İran’a göndermiştir. Ancak bu hayaller kısa süreli olmuştur. Bu konu için Bkz Gökhan Çetinsaya, a.g.m.

³⁶ Gökhan Çetinsaya, a.g.m, s 47.

toprakları üzerinde geçici hükümet kuruldu. Almanlar ise savaşta stratejik başarı kazanmak ve İstanbul'un doğusundaki bütün İslam dünyasını İngiltere'ye karşı ayaklandırmak istiyordu.³⁷

Bu dönemde İngilizlerin desteği ile gelen Pehlevi hanedanı, İran'daki Türk kökenli Kacar hanedanının yönetimine son verdiler. Anıl Çeçen'e göre İngilizler böylece iki komşu büyük devletin Türkler tarafından yönetilmesini önlemiş oldu. Eğer İran'da eskisi gibi bir Türk hanedanı yönetimi devam etseydi, günün birinde bölge dışı emperyalist devletlere ya da güçlere karşı iki Türk devleti biraraya gelebilir, Türkiye ile İran Türklerin yönetiminde birleşerek çok büyük bir imparatorluk kurabilirlerdi. Emperyalizm bu ihtimali önlemek üzere, İran'daki Türk yönetimine son vererek Farisi kökenli bir hanedanın işbaşına gelmesini sağlamıştır.³⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte Türkiye ve İran bağımsızlıklarını kaybetmişlerdi. İran'da yönetim zayıf, ordu ise güçsüzdü. Ülkenin her yanındaki aşiretler ve etnik grupların çıkardıkları ayaklanmalar yüzünden ciddi güvenlik sorunu ortaya çıkmaktaydı. İngiltere ve Sovyet Rusya da İran'ı kendi tarafına çekmek için kıyasıya bir mücadele içerisindeydi. Türkiye ise Batılı devletlerin işgali altındaydı. Bernard Lewis, Türkiye ve İran'ın o dönemdeki durumu hakkında şunları söylemektedir: "Aslında her iki ülke de bu kaderden farklı yollarla kaçabilmişlerdir. Değişim 1919'da, daha sonra Atatürk adını alacak bir Türk subayı olan Mustafa Kemal'in Anadolu'nun ortasında yabancı işgalcilere karşı bir direniş hareketi düzenleyip başına geçmesiyle başladı. Bir dizi şaşkırtıcı zafer sonunda yabancı güçleri ülkeden attı, muzaffer devletlerin Sultanın hükümetine zorla kabul ettirdiği çok ağır barış antlaşmasını iptal etti, padişahın hükümeti bu yeni güçle birleşmeyi reddedince padişahlığı kaldırıp Cumhuriyet geniş ve kapsamlı bir modernleşme ve Müslüman dünyasında bir eşi olmayan laikleştirme programı uyguladı. Yine 1919 yılında İran'da da İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanıyan ama aynı zamanda etkin bir İngiliz üstünlüğü sağlayan İngiliz-İran anlaşmasının sonu geldi. Anlaşmayı yasalaştırmak için toplanan İran parlamentosu onay vermedi. Kuzey İran'da bu kez Bolşevik kisvesi altında Rusya'nın yeniden ortaya çıkması, durumu daha da karıştırdı. Bir anarşi dönemi sonunda İran Kazak Tugayı subaylarından Rıza Han 1921 Şubat'ında

³⁷ Bu konu için Bkz, Peter Hopkirk, **İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, İstanbul 1995

³⁸ Anıl Çeçen, a.g.e, s 345.

iktidarı ele geçirip hemen hemen bir diktatörlük kurdu, 1925'te şahı tahttan indirip kendisini şah ilan ederek iktidarını pekiştirdi...”³⁹

1921–1925 arası dönemde iki ülkenin çıkarlarının örtüştüğü görülmektedir. Milliyetçi, tam bağımsızlıkçı, dini ve mezhebi taasubtan arınmış iki rejimin de ortak düşmanı İngiltere, kısa vadeli dostu ise Sovyet Rusya'dır.⁴⁰ İran, Rıza Şah döneminde diplomatik ilişkilere başlamış 1921 tarihinde Mümtazüddeve'yi ilk olağanüstü büyükelçi olarak atamıştır. Atatürk ise Mahmut Şevket Bey'i ilk İran büyükelçisi olarak atamıştır.⁴¹ Bu doğrultuda işbirliği yapmaktan ve birbirlerine destek vermekten çekinmemişlerdir. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı İran'da Rıza Han'ın başbakan olmasına denk gelir. Her iki tarafın devlet adamları her vesileyle sıcak ve samimi mesajlar vermekten kaçınmazlar. 1924 yılında Türk hükümetinin de aktif destek verdiği İran'da Cumhuriyet ilan etme teşebbüsü başarısızlığa uğrayınca, Rıza Han Pehlevi hanedanını kurarak 1925'te Şah olur.

1925 yılındaki “Doğu İsyanından” sonra sınır anlaşmazlıkları yine ortaya çıkmıştır. Ancak yapılan bir antlaşmayla sınır ihtilafı ortadan kalkmıştır. Türkiye-İran ilişkilerinde 22 Nisan 1926 tarihli Türkiye-İran dostluk ve güvenlik antlaşması bir dönüm noktası teşkil eder. Bu antlaşma bir çok faktörün bir araya gelmesi sonucu gerçekleştirilmiştir. Altı maddeden oluşan bu antlaşmanın birinci maddesi iki ülke arasında “Sonsuz” dostluğu öngörüyordu. Bu antlaşma ile Türkiye-İran arasındaki sınır sorunu ortadan kalkmıştır.⁴² Bu antlaşmayı yaparken Türkiye ve İran'ın temel hedefi iki ülke ilişkilerinde gerekli hukuki zemin yaratmaktı. Özellikle Osmanlı devletinin yıkılması ile eskiden yapılmış antlaşmaların geçerliliği kalmamıştı. Bundan sonra ilişkilerin meşru bir zeminde yapılması iki tarafın da hedefindeydi.

Antlaşma içerik olarak 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet antlaşmasının bir benzeri gibiydi.⁴³ Antlaşmanın 2. ve 3. maddeleri standart ‘Tarafsızlık’ ve ‘Saldırmazlık’ maddeleriydi. 4. madde ise ‘Tarafsızlık kavramını daha da genişleterek, üçüncü devletin taraflardan birine karşı düşmanca bir eylemi görülürse, öteki tarafın tarafsızlığının bir gereği olarak bu devlete yardımcı ve alet olmaması; aksine, icab ederse tarafsızlığını

³⁹ Bernard Lewis, **Ortadoğu: Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi**, İstanbul 1996, ss 269-270.

⁴⁰ Gökhan Çetinsaya, “Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938”, **Avrasya Dosyası (İran Özel)**, sayı, 3, Ankara 1999, s 148.

⁴¹ Hasan Berke Dilan, **Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)**, İstanbul 1998, s 74

⁴² Muzaffer Erendil, a.g.e, 128.

⁴³ Ahmet Özgiray, “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-** Ankara 2000, s 298.

silahla koruması gerektiğini belirtiyordu. İki ülke ilişkilerinde mevcut problemler açısından en önemli maddeler 5. ve 6. maddelerdi. 5. madde taraflara kendi ülkelerinde karşı tarafa yönelebilecek düşmanca eylemleri önlemek yükümlülüğünü getiriyordu. 6. maddeye göre ise, taraflar sınır bölgelerindeki aşiretlerin suç niteliğindeki eylemlerine karşı gerekli önlemleri almayı öngörmüşlerdi. 7.8. ve 9. maddeler ise çeşitli ticari, konsolosluk, posta ve telgraf hükümleri içeriyordu.⁴⁴

1926 antlaşma sonrası bir süre ilişkilerde gözle görülür bir iyileşme oldu. Bu süreçte Temmuz 1926'daki Moskova Zirvesi ilginçtir. Türkiye'den Memduh Şevket Bey İran'lı yetkili Timurtaş'a eşlik etmiştir. Moskova'daki zirvede daha çok ekonomik konular konuşulmuştur. Bunlar deniz balıkçılığı, ticari meseleler ve gümrüklerdir. Timurtaş ve Mehduh Şevket Bey Türkiye'ye döndüler. Timurtaş 15 gün boyunca Ankara'da temaslarda bulunarak İran Şah'ının teşekkürlerini arz etmiştir. 1927 yılında ise Türkiye'de yaşanan bir takım Kürt isyanları iyi giden ilişkileri bozmuştur. Türkiye İran'ın Kürt politikasından rahatsızdır. Türk hükümeti, İran tarafındaki Kürt aşiretleri sınır ötesi eşkiyalık yapmakla suçlamakta ve buna karşılık İran'ın yeteri kadar tedbir almadığını iddia etmekteydi.⁴⁵ 1927 Ekim ayında "Beyazıt Hadisesi" denilen bir olay meydana geldi. İran sınırından gelen Kürt isyancılar, Türk askeri birliğini Beyazıt mevkiinde pusuya düşürdüler. Bazı subay ve erleri esir alarak İran tarafına kaçtılar. Ankara hükümeti bu olay üzerine İran'a nota verdi. Nota'ya göre ya İran'ın kendisi Kürtlere karşı etkin önlemler almalıydı ya da Türk birliklerinin İran topraklarına girip bu işi yapmasına izin verilmeliydi. Türkiye eğer gerekli önlemler alınmazsa ilişkilerin kesilmesiyle İran'ı tehdit ediyordu. Türkiye aynı zamanda transit ticareti durdurma kararı aldı. İran hükümeti notaya olumlu cevap verdi. 10 Ekim'de İran hükümetinin çabaları sonucunda esir alınan birçok subay ve erler serbest bırakıldı. Türk basınında İran'ın bu çabaları çok olumlu karşılandı.⁴⁶

1928 yılı boyunca Türk-İran sınır anlaşmazlığının çözümlenmesi için müzakereler aralıklı olarak sürdürülmüştür. Türkiye ile sorunları çözmek için Ankara'ya özel olarak gönderilen Faruki Han gelir gelmez yaptığı ilk açıklamada Türkiye ile İran arasında imzalanan protokolün fazla etkin olmadığını ifade etmiştir.⁴⁷

⁴⁴ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, I. Cilt: 1920–1945, Ankara 1983, s 277.

⁴⁵ Gökhan Çetinsaya, a.g.m, s 154.

⁴⁶ a.g.m, s 157

⁴⁷ Ahmet Özgiray, a.g.m, s 300.

1929 yılında İran sınırında yaşanan terör olayları nedeniyle, uzun zamandan beri İran ile müzakere edilen sınır güvenliği sorunu çözülmüştür. Türkiye ve İran bir sınır antlaşması yapmayı kararlaştırdı. Antlaşma 9 Nisan 1929'da imzalandı.⁴⁸

1930 yaz aylarında başlayan Ağrı'daki isyan hareketleri ilişkileri nerdeyse kopma noktasına getirdi. Haziran'da başlayan isyan hareketi, İran hükümetinde yumuşak tutumuyla gün geçtikçe büyüyordu. İsyanın genişlemesi ve İran başlantısı iki ülke ilişkilerini Ağustos ayında krize soktu. Ankara İran hükümetine iki nota vererek iki alternatif önerdi: ya sınır hattının acilen değiştirilerek Ağrı dağının tamamının Türkiye'ye verilmesi ya da Türk birliklerine İran topraklarında sıcak takip hakkının tanınması.⁴⁹

Türk hükümetinin baskısı sonunda İran hükümeti geri adım atarak gerekli tedbirleri aldı ve isyan hareketini durdurdu. Türk hükümeti de İran'daki büyükelçisi Mahmut Şevket (Esendal) Beyi merkeze alarak yerine Hüsrev Bey'i tayin etti. Göreve başlayan Hüsrev Bey Tahran'daki olumsuzlukları gidermeye çalıştı.

Senelerden beri iki ülke arasındaki münasebetleri korumak ve asayişini sağlamak için karşılıklı iyi niyetle müzakereler devam ederken, İran'ın da arzusu dışında oraya yerleşmiş olan Kürt aşiretleri münasebetleri bozuyordu. Son Ağrı isyanından sonra iki ülke bunu siyasi yollardan halletmek kararını verdi. Türkiye, Ağrı civarında fiili bir hudut tashihi yapmıştı. Bunu İran'a kabul ettirerek Türkiye Van'ın doğusundaki Katur sahasını İran'a bıraktı. Bu küçük arazi parçası, Büyük Ağrı Dağı'nın 150 km güneyindedir ve yıllardan beri uyumsuzluk konularından birini oluşturmaktaydı.⁵⁰

Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra Haziran 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi Türkiye'ye gelmiştir. 27 gün süren bu ziyaret sırasında Türkiye ile İran arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri geliştirilmiştir. Atatürk, Şah onuruna verdiği bir akşam yemeğinde yaptığı bir konuşmada : "...İki ülke karşılıklı dostluktan çok az sayıda vazgeçtiğinde her iki tarafın zarar ettiğini, hâlbuki dost oldukları zaman her iki ülkenin kuvvetli ve refah içinde yaşadıklarını dile getirdi."⁵¹ İran Şahı da yaptığı konuşmada : "Türkiye Cumhuriyeti'nin Muhteşem Reisi, değerli kardeşim ve büyük arkadaşım diye konuşmasına başlayarak şöyle devam etmiştir: "İki ülke arasındaki dostluk hiçbir şekilde sarsılmayacak bir temele

⁴⁸ Bu antlaşma için Bkz, İsmail Soysal, a.g.e.

⁴⁹ Gökhan Çetinsaya, a.g.m, s 163.

⁵⁰ Hasan Berke Dilan, a.g.e, s 75.

⁵¹ a.g.e, s 76.

oturmuştur, dedikten sonra iki milletin dünyaya medeniyeti yaydıklarını ve yeryüzünde sulhün gerçekleşmesi için çalıştıklarını söylemiştir.”⁵²

Bütün gezisi boyunca olağanüstü bir itina gösterilen Şah’a Ankara’da büyük bir karşılama töreni yapıldı. Atatürk ile sık sık biraraya gelen Rıza Şah, daha sonra İzmir’de askeri törene katıldı. Daha sonra Çanakkale üzerinden İstanbul’a geçen Rıza Şah, İstanbul’da bir hafta ikamet ettikten sonra gemiyle Trabzon’a ve oradan da bir aya yaklaşan bir süre sonunda, geldiği yolu izleyerek İran’a döndü.

Rıza Şah ülkesine döndükten sonra Türkiye’deki kadınlara uygulanan hak ve özgürlükleri kısmen de olsa kendi ülkesinde yürürlüğe koydu. İlk olarak Tahran Üniversitesinin kapılarını hem kız hem de erkeklere açan Şah, umuma açık yerleri mesela sinema, kafe ve otelleri kadınlar ve erkekler için kullanılabilir duruma getirdi⁵³.

Rıza Şah’ın Atatürk’ün reform girişimlerini kendi ülkesinde de yapmaya çalışması ancak başarılı olmamasının en büyük nedeni İran’ın Türkiye kadar hazır olmamasından kaynaklanmaktadır. Batı eğitim kurumlarında okumuş ya da okuyan, Avrupa düşünce ve dünya görüşüne sahip çok az sayıda İranlı vardı. Ayrıca, Atatürk’ün gerçekleştirdiği devrim öncesindeki Türkiye, İran’a göre Avrupa ile daha içli dışlı idi. Üstelik İran Türkiye kadar bütünleşmiş de değildi. Türkiye, reformların kök salabileceği homojen bir toplumken, İran çeşitli ırk ve mezheplere bölünmüş durumdaydı.⁵⁴

Rıza Şah’ın ziyareti Sadabad Paktı’na giden yolda önemli bir adım oldu. Sadabad Paktı’nın ön hazırlıklarına 1933 yılında başlanmıştı. Görüşmelere Türkiye, İran ve Irak katılmışlardı. Pakıtın son şekliyle imzalanması 1937’de olabildi. 1937’nin Ocak ve Nisan aylarında Türkiye ile İran birçok konu da antlaşmalar imzalandılar: 7 Ocak’ta Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesisine Dair Özel Antlaşma, 14 Mart tarihli İkamet Antlaşması, 14 Mart tarihli Suçluların İadesi ve Adli Müzaheret Antlaşması, 14 Mart tarihli Ticaret ve Seyri sefain Antlaşması, 20 Nisan tarihli Baytari Antlaşması. Bu antlaşmaların tamamı Tahran’da imzalanmıştır.⁵⁵ Pakıtın imzalanmasının bu kadar uzun sürmesinin nedenleri şunlardı: Afganistan ve Suudi Arabistan’ın katılması ve İran-İrak arasındaki Şattularap sınırı meselesinin halledilmesi. Sonunda Pakt Afganistanın da dahil olduğu dört ülke arasında imzalandı.⁵⁶

⁵² Ahmet Özgiray, a.g.m, s 305.

⁵³ Edward Abraham, **Iran Between Two Revolutions**, New Jersey 1983, s 144.

⁵⁴ Oral Sander, **Siyasi Tarih Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980’e Kadar**, Ankara 1989, s 61.

⁵⁵ Muzaffer Erendil, a.g.e, ss 130-131.

⁵⁶ Gökhan Çetinsaya, “Dünden Bugüne Türkiye-İran ilişkileri”,a.g.m, s 50.

II. Dünya Savaşının çıkmasıyla her iki ülkenin yolları ayrıldı. Bu dönemden sonra İran'ın ABD ile iyi ilişkiler geliştirdiğinden söz edebiliriz. Bu iyi ilişkilerin sebebi 1945 sonrası gelişmelerden kaynaklanmaktadır. İran 1942'de iktisadi kaynaklarını ve topraklarını, eski müttefikleri olan İngiltere ve Rusya'nın hizmetine verdi. Ülkesi işgal altındayken sıhhat durumunu bahane eden Rıza Şah tahtını oğlu Muhammed Rıza'ya bıraktı. 1943'deki Tahran Konferansının ardından üç büyük devletin temsilcileri ülkenin yeniden inşası için yardım taahhüdünde bulundular. Savaşın bitmesiyle İran toprakları yeniden boşaltılacaktı. Türkiye ile İran'ın yolları yeniden kesişti. Ancak o dönemde böyle bir ittifaka iki taraf da hazır değildi. Gökhan Çetinsaya'ya göre Sovyetler Birliği zaten Nato'nun mevcut halinden yeterince kuşkuluydu. Türkiye ile İran arasında herhangi bir düzenleme Moskova'yı ancak daha fazla ürkütebilirdi. Üstelik ABD katılmadan, Pakt bir kuvvete sahip olamazdı.⁵⁷

Gerçekten de II. Dünya savaşı sonrası İran'da milliyetçilerin rolü artmış, İran Başbakanlığına Azeri kökenli Musaddık gelmişti. Musaddık'ın İran petrolünü millileştirmesi halkın büyük desteğini kazanmıştı. Ancak özellikle yabancı güçlerin büyük tepkisine yol açmıştı. ABD ve İngiltere'nin baskılarıyla Başbakan'ı görevinden azleden Şah, İran'daki otoritesini yavaş yavaş kaybetmeye başladı.⁵⁸ Bunun üzerine halk Şah'a karşı ayaklandı ve Şah ülkesini terk etmek zorunda kalıp Irak'a kaçtı. Ancak Şah'ın bu kaçıışı uzun sürmedi. ABD'nin desteği ile tekrar İran'a dönen Şah, Musaddık'ı tutuklattı. ABD'nin bu desteği sayesinde yeniden iktidara gelen Şah kendisini bir bakıma ABD'ye borçlu hissetmiştir. Bu tarihe kadar İran üzerinde İngiltere'nin hakimiyeti söz konusu iken bundan sonra bu rolü ABD üstlenmeye başlamıştır.⁵⁹

1950'de Başbakan olan Adnan Menderes ABD ile olan ilişkileri iyi tutmak için çaba göstermiştir. Bu aşamada ABD tarafından istenen Bağdat Pakt'ı için çalışmalar başlatılmıştır. 2 Ocak 1955'te Irak'ı ziyareti bir dostluk ve savunma Paktı kurulmasına vesile olmuştur. Yapılan hazırlıklardan sonra 25 Şubat 1955'te Bağdat Paktı imzalanmıştır. İran ise Bağdat Paktına 3 Kasım 1955'te üye olmuştur. İran'ın Bağdat Pakt'ına katılması bu devletin siyasetinde bir değişim noktası oluşturmuştur. Daha önce tarafsız bir siyaset izleyen İran, artık devletler arenasında belli bir safta olduğunu açıkça göstermiştir. Bağdat Pakt'ı Irak dışındaki devletlerin tepkisiyle karşılanmıştır. Türkiye'nin bu dönemde askeri

⁵⁷ a.g.m, s 50.

⁵⁸ William E. Griffith, "Iran's Foreign Policy In The Pahlavi Era" **Iran Under Pahlavis**, California 1978, s 173.

⁵⁹ Mustafa Nail Alkan, "İran'ın Batı İle İlişkileri", **Avrasya Dosyası (İran Özel)**, Ankara 1995, sayı 1, s 21.

kuvvetlerini NATO emrine vermesi nedeniyle askeri yönden Pakt'ı zayıflatmıştır. Türkiye'nin dışında Irak ve İran'ın askeri gücü yok denecek kadar azdı. Pakistan ise Hindistan ile mücadele etmekteydi. Pakistan, Bağdat Pakt'ını ABD desteği alabilmek için istiyordu. İngiltere'nin Süveyş Kanalındaki başarısız politikası Mısır'ın Arap dünyasının liderliğini istemesi ve Sovyetler Birliğinin muhalefeti gibi nedenlerden dolayı Pakt'ın önemi azalmıştır.⁶⁰ Irak'ın mevcut hükümetinin 1959'da yapılan darbe sonucu yıkılması ile 24 Mart 1959'da Irak Pakt'tan ayrılmıştır.

Irak'ta yaşanan bu gelişmenin ardından ABD ve İngiltere'nin de desteği ile Bağdat Paktı feshedilerek yerine CENTO (Merkezi Antlaşma Örgütü) kurulmuştur. Türkiye, İran ve Pakistan 1 Ağustos 1959'da CENTO'yu kurmuşlardır.⁶¹ Ertesi yıl CENTO üyeleri ABD ile özel bir anlaşma yaparak bir saldırıya uğrarlarsa ABD'nin her türlü askeri ve ekonomik yardımını alabileceklerini kayda bağlamışlardır.⁶²

Ancak CENTO zaman içerisinde bekleneni veremedi. Özellikle İran Şahının en büyük şikayeti CENTO'nun NATO gibi işlevini yerine getirememesiydi. Çünkü NATO üyesi olan Türkiye ve Pakistan'ın güvenlikleri garanti altındaydı ama İran'ın böyle bir güvencesi yoktu. Soğuk savaş dönemi de etkisini yitirmeye başlayınca ABD, CENTO'ya olan ilgisini azalttı. Türkiye ise dış politikasında yeni arayışlar içerisindeydi. 1965 Hint-Pakistan savaşından sonra Batı'dan beklediğini bulamayan Pakistan ve İran CENTO'ya karşı tavır almaya başladılar. 1979 İran İslam Devriminden sonra ise CENTO tarihe karıştı.⁶³

1964 yılında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini hızlandırma arzusu ile Türkiye, İran ve Pakistan arasında RCD (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği) örgütü kurulmuştu ama, bu da CENTO gibi sınırlı kaldı. Türkiye ve İran 1973'ten önce CENTO ve RCD çerçevesinde işbirliği yaptığı görülüyor. Ancak 1973-74 petrol kriziyle iki ülkenin yolları ayrılmaya başladı. 1973-1974 yılları arasında dünyada baş gösteren petrol kriziyle Türkiye ve İran'ın yolları ayrıldı. İran geniş petrol rezervleri ile zenginleşirken, Türkiye ise daha da fakirleşiyordu. Ayrıca Türkiye'nin İran'dan petrol talebi alımında uygun ödeme kolaylığı istemesi ve İran'ın bunu reddetmesi ilişkileri iyice sarsmıştır. Diğer taraftan Türk-Amerikan ilişkileri giderek kötüleşirken İran-Amerika ilişkileri iyi bir seyir takip etmiştir.

⁶⁰ Muzaffer Erendil, ss 133-134.

⁶¹ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, (Çeviren Petek Demir) İstanbul 2003, s 128.

⁶² Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, a.g.e, s 133.

⁶³ Gökhan Çetinsaya, "Dünden Bugüne Türkiye-İran ilişkileri", a.g.m, s 51.

1970'li yıllardan sonra İran'ın sadece Türkiye ile olan ilişkileri değişmemiştir. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin yeni bir amacı vardı; İran'ı 2000 yılına kadar dünyanın beşinci büyük devleti arasına sokmayı amaçlıyordu. Bu politikadan yola çıkarak dış politikasını değiştirmeye başladı. Özellikle ABD ile olan ilişkilerde azalma görüldü. Buna karşılık Sovyetler Birliği ve Çin ile olan ilişkilerini geliştirmeye başladı. İç politikasında ise rejim muhaliflerine daha baskıcı bir yönetim sergilendi. İran ordusu 400.000 askerden oluşmaktaydı. Ayrıca jandarma oluşan asker sayısı 80.000, polis sayısı 100.000'dir. Böylesine güçlü bir güvenlik, rejime karşı en küçük muhalefeti ezer hale gelmişti. İran bu süreçte hem liberal hem de dini çevrelerin muhalefeti ile gitgide karışıklığa sürüklendi. Sonunda bu muhalefet gösterileri yaygınlaştı ve halk ayaklanmasına dönüştü. Rıza Şah 16 Ocak 1979'da İran'ı terk etmek zorunda kaldı.⁶⁴

1 Şubat 1979 tarihinde Humeyni İran'a geldi.⁶⁵ Bu dönemden sonra İran'ın toplumsal ve siyasi yaşamı tamamıyla değişmiştir. İran devrimi, bazı özellikleri sebebiyle geçmişte meydana gelen Fransız, Sovyet ve Çin devrimlerinden bazı farklı tarafları vardır. Bu üç devrim geçmişini reddederek yeni bir rejim kurmayı hedeflerken İran devrimi eskiye dönüşü sağlamak için gerçekleştirilmiştir. Sovyet ve Çin devrimlerinin arka planlarında örgütsel kuruluşlar (Komünist Parti, Sosyalist parti) olmasına rağmen İran devriminde bu tür örgütsel hareketler görülmemektedir. İran devrimini gerçekleştirenler: Medrese ve Üniversitede yetişen kişiler ve ulemaalardır. İran devriminin diğer bir özelliği ise tamamıyla kendi iç dinamiklerinden aldığı güç ile gerçekleşmiş olmasıdır. Dış destekli bir olay olmamıştır. İran İslam devrimi'nin sloganı "Ne Doğu Ne Batı yalnızca İslam Cumhuriyeti" olmuştur. Bu slogan aynı zamanda İran'ın devrimden sonraki dış politikasının temelidir. Doğu terimi ile Sovyetler Birliği ve Çin bloğu Batı kavramıyla ABD ve Avrupa devletleri ifade edilmiştir. Humeyni'ye göre süpergüçler "kanunsuz oyuncular"dır". Onlar uluslararası sisteme hakimdir. Bu yüzden ne doğu ne de batı bloğuna dahil olmayı istememiştir.⁶⁶

İran İslam devrimi, Batı karşıtı bir devrimdi. Ancak Bernard Lewis'e göre İran devrimcileri Batı'nın getirdiği birçok şeyi araç olarak kullanmışlardır: "İran İslam devrimi elektronik çağın ilk gerçek modern devrimiydi. Humeyni sesini milyonlarca yurttasına ülke

⁶⁴ Mustafa Nail Alkan, a.g.m, ss 22-23.

⁶⁵ Şah rejiminin baskısıyla Paris'te sürgün hayatı yaşayan Humeyni 1 Şubat 1979 tarihinde İran'a geri dönerek İslami devrimin lideri olmuştur. Bkz Mustafa Yüce, **Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, İstanbul 1994, Harp Akademileri, s 114.

⁶⁶ Selim Örgü, Ergin Ersoy, a.g.e, s 96.

dışından kasetlerle gönderen ilk karizmatik hatipti; sürgünde olup da yurdundaki taraftarlarına Şah'ın İran'da gerçekleştirdiği otomatik telefon sistemi sayesinde erişen ancak bunu ilk sürgün yeri olan Irak'tan değil, daha sonra Fransa'dan yapabilmış ilk sürgün liderdi. İran devrim liderlerinin hem resmi hem de iç savaşlarında kullandıkları ve Batı'nın veya Batı taklitçilerinin kendilerine satmaya hazır oldukları silahları tüm olanaklarıyla kullandıklarını belirtmek gereksizdir. Faks, internet ve uydu çanak anteni gibi yine Batı'nın armağanı olan silahlar da ellerinin altındaydı. İran'daki devrimci rejimin Avrupalıdan çok İslami olmasına karşın stil ve yöntemleri İslami olmaktan çok Avrupalıdır. İdeolojik olarak düşman sayılan çok sayıda insanın acele yargılanıp idam edilmeleri; yüzbinlerce kadın ve erkeğin sürgüne gönderilmesi; özel mülkiyete büyük ölçüde el konulması; iktidarın pekiştirilmesi sırasındaki şiddet, endoktrinasyon ve baskı Hz Muhammed ve Hz Ali örneklerinden çok Robespierre ve Stalin örneklerine çok şey borçludur. Bu yöntemler İslami değil tam anlamıyla devrimci yöntemlerdir.”⁶⁷

İran İslam devrimiyle Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimini karşılaştıran Nevval Çizgen şunları söylemektedir: “Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimiyle İran'daki devrim iki ülkenin kültürel göstergeleri açısından ciddi farklar içerir. Türkiye'de Kurtuluş Savaşı milletin karşısındaki somut emperyalist güce, düşmana karşı kazanılır. Elinde avucunda hiçbir şey olmayan Türk Milleti Türklerin oturduğu toprak parçasını 'öteki'nin elinden kurtarır. Toprakla iş bitmeyeceğinden Atatürk büyük bir dönüşüm için devrimi planlar ve yeni Türk ulusunu hayal eder. Bir ulus hayal eder... İran'da olan devrim bir savaş sonucu değildir. Topyekün bir savaş değil, bir siyasi gerilla harbidir. İran ve Türkiye'de devrimler bir hanedanlığa karşı yapıldı. Ama Osmanlı bir imparatorluktu... Humeyni bir ulus planlamadı; ulus zaten vardı. ulusun diliyle, harfiyle ve diniyle bir çatışma yoktu... Osmanlı'da dil birliği yoktu ve dil kişisel bir tercih idi. Türkiye dil birliğine kavuşunca, din kişisel bir tercih olarak kaldı. İran'da dil birliğini Farsça sağlıyor. Din birliği vardı ama dil birliği bozuldu. Etnik cemaatlar kendi dillerine daha çok sahip çıkmaktalar şimdi. Böylece onlar milliyetçilik dozunu arttıracaklar. Konuşma dillerine harf isteyecekler bir gün.”⁶⁸

1979 yılında İran İslam devriminin en büyük gücü kuşkusuz ulema sınıfıydı. Devrimden önce pek çok kişi bu sınıfın bu kadar etkin olabileceğini düşünmemişti. Ulema sınıfının esas görev alanı olan dini işlerle uğraşması gerektiği düşünülmekteydi. Fakat tüm bu düşünceler olmadı ve Şii uleması Ayetullah Humeyni'nin liderliğinde İran yönetimini ele

⁶⁷ Bernard Lewis, a.g.e, s 296.

⁶⁸ Nevval Çizgen, **İki Ülke İki Devrim Türkiye İran**, İstanbul 1994, ss 143-144.

geçirdi. Bu devrimin sonucu olarak dini otorite tarafından işletilen bir İslam devleti modeli oluşturdular. Bu sonucu yaratan nedenleri Tayfun Atay şu şekilde açıklamaktadır : “ Her şeyden önce İran’da Şii ulemanın kendine özgü niteliklerini bize sunan bir tarihsel bağlam vardır. İslam dünyasının geri kalan bölgelerinde, sözgelimi Osmanlı İmparatorluğu’nda etkili Sünni ulemadan farklı olarak, Safevi hanedanı tarafından Şiilik İran’da resmiyet kazandıktan itibaren (16. yüzyıl) İran uleması zaman içerisinde kendisini devlet denetiminden hem ekonomik hem de siyasal siyasal olarak özgürleştiren bir rotaya girmiştir. Hiçbir şekilde elinden alınması ve istimlâk edilmesi mümkün olmayan vakıf topraklarından elde ettiği gelirlere ve belli dini vergilerin doğrudan denetimine sahip olması nedeniyle ulema Safevi döneminden başlayarak varlıklı ve zengin olmaya doğru yol aldı ve derece derece devletten bağımsız bir konum kazandı. Bu ise diğer Müslüman ülkelerde rastlanmayan biçimde İran’da ulemanın giderek ayrı ve bağımsız bir kurumlaşmış konum kazanmasını sağladı. Bu dönemden sonra, İran’da devlet, ya da devleti yönetenler, ulema zümresini hiçbir zaman kontrol altına alamadılar. Oysaki örneğin Osmanlı’da ulema devletle içli dışlı ve işbirliği içinde olup, tüm etkinlikleri devlet tarafından denetlenen ve düzenlenen bir durumdaydı.”⁶⁹

1979 yılında İran devrimi meydana geldiğinde Türk-İran ilişkilerinin geçmişine bakan herkes ilişkilerin kötüye gideceğini tahmin ediyordu. Ancak ilişkiler kötüye gitmedi aksine daha da iyi bir seyir takip etti. İran’ı terk ederek Sovyet Rusya’nın nüfuzuna girmesine yol açmak istemeyen Türkiye, açıkça İran karşıtı bir tutum içine girmedi. Bu yüzden, Tahran’da bulunan ABD büyükelçilerinin rehin alınmasının ardından, Kasım 1980’de İran’a ambargo koyan ABD’nin uygulamalarını takip etmeyi kabul etmedi.⁷⁰

Türkiye en başından yeni rejimi kabul etti, resmen tanıdı ve müdahaleye yanaşmadı. İran devriminin gerçekleştiği sırada Türkiye’de Ecevit hükümeti işbaşındaydı. Gerek Ecevit gerek Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, hem İran’daki Şah rejimine iyi gözle bakmıyor, hem de CENTO’ya karşı çıkıyorlardı.⁷¹

Türkiye, İran’ın 1920 yıllarında olduğu gibi İran’ın kaos ortamına düşüp bölünmesinden korkmaktaydı. Böyle bir durumda Sovyet Rusya İran’a müdahale edebilirdi. Ayrıca, İran’da doğacak iktidar boşluğu Kürt milli hareketini güçlendirebilirdi.

⁶⁹ Tayfun Atay, “Şah Dönemi (1941-1979) İran İslam Devrimi’nin Arka Planı”, ” **Birikim**, Sayı, 96, İstanbul 1997, s 39.

⁷⁰ William Hale, a.g.e, s 180.

⁷¹ Kamuran Gürün, **Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Anıları**, İstanbul Milliyet Yayınları 1995, ss 35-36.

Türkiye'nin İran'daki yeni oluşumu desteklemesinin bir nedeni de ekonomik ilişkilerdi. Türkiye'nin kötüye giden ekonomisi için İran iyi bir ortaktı. İki ülke arasındaki ticaret, 1980'den 1985'e kadar 1 milyar dolardan 2.5 milyar dolara çıktı.⁷²

Demirel Hükümeti de İran ile olan ilişkilerde olumlu yaklaşımı sürdürdü. Örneğin ABD elçiliği baskınını kınadı ama ABD öncülüğündeki ekonomik ambargoya katılmadı. 1980 yılında Irak ve İran arasında patlak veren savaşın başlaması hem ilgiyi başka yönlere kaydırarak çıkabilecek sorunları unutturdu, hem de her iki ülke için ticari alanda yeni imkanlar yarattı. Türkiye'nin Irak-İran savaşında tarafsız bir politika izlemesi prestijini arttırdı.

1984'ten itibaren PKK eylemlerinin artmasından sonra İran sınır güvenliği meselesinde Türkiye'yi memnun etmek için bir güvenlik anlaşması imzaladı. Buna karşılık Irak-İran savaşı sırasında İran'ın Irak Kürtlerine desteği ve Kuzey Irak'ta cephe açarak ilerlemesi Türkiye'de endişe yarattı. Savaşın sonuna kadar da ilişkileri gerginleştiren bir etken olarak kaldı.

1985'te Türkiye, İran ve Pakistan arasında yeniden Ekonomik İşbirliği Örgütü kuruldu. ECO 1992 yılında Azerbaycan ve beş Orta Asya Cumhuriyetlerinin katılımıyla (yaklaşık 300 milyonluk bir nüfusla) önemli bir potansiyel haline geldi. Ancak Türkiye ve İran arasında bu gelişmeler sadece ilişkilerin iyi giden yönüydü. Bir de iyi gitmeyen ve o günden bu güne hemen hemen aynı kalan sorunlar vardı: İran'ın Türkiye'deki gizli faaliyetleri, Türkiye'deki İslamcı gruplarla ilişkileri, Türkiye'ye gelen İran'lı yetkililerin konuşmaları...⁷³

1988 yılında Irak-İran savaşının bitmesiyle ilişkilerde eskiden önemli konular olan sınır güvenliği ve ekonomik ilişkiler önemini yitirmeye başladı. Artık yeni konular, türban krizi, Salman Rüşdi olayı, 10 Kasım'da İran büyükelçiliğinin bayrağını yarıya indirmemesi... gibi konulardı. 1989 yılında ise Azeri kökenli Bakheri'nin Türkiye'ye büyükelçi olarak atanması ve ardından bir jest olarak Anıtkabir'i ziyaret ederek göreve başlamasından sonra Türk kamuoyundaki olumsuz hava giderildi.

1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılmasının ardından İran anti Amerikancı politikalarına devam etmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra ekonomik bağlarını güçlendirme fırsatı bulmuştur. Özellikle Türkmenistan ile olan ilişkilerinde iyi bir süreç başlatmıştır. Bu işbirliği enerji koridoru oluşturmak için projeler ve karşılıklı ticari ilişkileri artırmaya

⁷² Robert Olson, **Türkiye-İran İlişkileri**, (Çeviren Kezban Acar) California 2004, s 12.

⁷³ Gökhan Çetinsaya, "Dünden Bugüne Türkiye-İran ilişkileri", a.g.m, s 52.

yönelik olmuştur.⁷⁴ 1990'lı yıllarda Türkiye-İran arasında sorunlar daha da büyümüştür. İki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen konular genel olarak şunlardı: PKK sorunu, Türkiye'deki radikal İslami gruplar, Dağlık Karabağ sorunu ve Azerbaycan politikaları. Türkiye PKK'nın İran'daki bazı üsleri kullandığından şüpheleniyordu.⁷⁵

24 Ocak 1993'te Uğur Mumcu cinayetinin ardından Türk kamuoyunda bu işi yapanların İslamcı örgütler olduğu ve bu kişilerin İran ile bağlantısı olduğu iddiaları ortaya atıldı. Uğur Mumcu cinayetinden birkaç hafta sonra yapılan bir operasyon sonucunda 19 İslamcı terörist zanlısı yakalandı. Yakalanan kişilerin üzerinden çıkan belgelerde, onların defalarca İran'a gittikleri ve İran'daki askeri güçlerle işbirliği içerisinde oldukları ortaya çıktı. Bunun üzerine İran ile olan ilişkiler iyice kötüleşti.⁷⁶

1994'te ise iki ülke arasındaki gerginlik yeniden PKK yüzünden ortaya çıktı. Ankara, İran'ı PKK'ya destek vermekle suçladı. Bir Türk milletvekili topladığı kanıtlarda: kaset, resim, PKK silah depoları, eğitim yerleri ve İran istihbarat servisi ile PKK'lıların ilişkileri olan belgelerle İran'a gitti.⁷⁷ Ancak hemen ardından Mayıs 1994'te İran'ın bazı PKK militanlarını Türk makamlarına iade etmesi ortamı yumuşattı. Haziran 1994'te yapılan yeni bir anlaşmayla İran, PKK üyelerinin Irak'tan İran'a veya İran'dan Ermenistan'a geçmelerine izin vermeyeceğinin garantisini verdi. Bu yakınlaşmanın bir parçası olarak Demirel, Haziran 1994'te Tahran'a resmi bir ziyarette bulunmuştu. 1979 İran Devriminden sonra İran'ı ziyaret eden ilk Cumhurbaşkanıydı.

1995 yılında ise Türkiye Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı büyük bir operasyon başlattı. Bu operasyondan kaçan PKK'lıların İran'a sığınması ve İran'ın kaçanlara kucak açtığı iddiaları bir başka gerginlik sebebi oldu. 1995 Şubatında Erbakan'ın iktidara geçmesiyle ilişkilerde gözle görülür bir iyileşme oldu.

1996 yılında Türkiye'nin İran ile ilişkileri Necmettin Erbakan'ın Türkiye'nin dış politikasını Müslüman ülkelere yöneltmeye girişmesi ve Türk kamuoyunun buna karşı çıkmasıyla önem kazanmıştı. Erbakan'ın planları Ağustos 1996'da Tahran'a yaptığı bir ziyaretle amacına ulaşmıştı. Bu ziyaret sırasında İranlılarla, İran'ın kuzeybatısında bulunan Tebriz'den Türkiye'nin doğu ili Erzurum'a uzanan ve ileride yapılacak eklentilerle Sivas'la Ankara'ya bağlanacak olan bir doğalgaz boru hattı anlaşması imzalamıştı. Bu

⁷⁴ Elif Hatun Kılıçbeyli, "21. Yüzyılda Avrasya ve Avrasyacılık : Rusya, Çin, İran ve Türkiye'nin Jeopolitik Yaklaşımları", **Jeopolitik**, İstanbul 2003, sayı 6, s 88.

⁷⁵ William Hale, a.g.e, s 335.

⁷⁶ Robert Olson, a.g.e, s 27.

⁷⁷ a.g.e, s 28.

hatla Türkiye'ye yılda 3.000.000.000 m³ gaz gelmesi ve yıllık artışlarla bu miktarın 2003 yılında 10.000.000.000 m³'e ulaşması bekleniyordu.⁷⁸

Aralık 1996'da İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin Ankara'yı ziyareti yeni bir krize neden oldu. Erbakan'ın İran'la savunma işbirliği anlaşması hakkında görüşmeye çalışması, Türkiye'de İran ilişkileri konusunda yaşanan görüş ayrılıklarını daha da arttırmıştı.

1997 yılı İran için bir dönüm noktasıdır. Bu yılda yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yenilikçi olarak bilinen Muhammed Hatemi % 69'luk bir oy'la Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Muhammed Hatemi Batı'da : “Bir ayağı Batı dünyasında olacak bir lider, bir entelektüel, Ayetullah Gorbaçov, gibi tabirlerle tanımlanmıştır.⁷⁹ Ancak Muhammed Hatemi İran halkının beklentilerini karşılayabilecek miydi? Bu sorunun cevabını tezin ilerleyen kısımlarında bulmaya çalışacağım.

31 Ocak–2 Şubat 1997 tarihlerinde “Kudüsü Anma Gecesi” düzenlendi. Tören esas olarak Ayetullah Humeyni tarafından ilk olarak İran'da düzenlenmiş ve geleneksel olarak İran devriminin yıldönümünde yapılan bir törendi.

Sincan'da RP Belediye Başkanı Bekir Yıldız görev yapmakta idi. Kudüs Anma Gecesini düzenleyenler bu geceye Hamas ve Hizbullah liderleri, Abbas Müsavi, Musa Sadr ve Fethi Şakaki'nin posterlerini astılar. Geceye konuşmacı olarak Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Türkiye'deki temsilcisi Mahmud Bin Yasin ve İran'ın Türkiye büyükelçisi Muhammed Rıza Bakeri katıldılar.

Sincan olayı Türkiye'de büyük tepki uyandırdı ve bu tepkiler Türkiye'de Erbakan iktidarının sonunu hazırladı. Türk Silahlı Kuvvetleri, bu toplantının Laik Türkiye Cumhuriyetine karşı yapılmış bir saldırı olduğunu ileri sürdü. Muhalefet partileri ve sivil toplum kuruluşları da çok sert açıklamalarda bulundular. 4 Şubat 1997'de TSK, Sincan'ın merkezinde bulunan Atatürk bulvarına 50 tank gönderdi. Her ne kadar TSK tankların yakınlardaki bir askeri kampta yapılacak bir hareket için gönderildiğini söyledi ise de TSK'nın verdiği mesaj herkes tarafından anlaşılıyordu. RP Belediye Başkanı Bekir Yıldız ve arkadaşları 10'ar yıl hapis cezası aldı.

İran ise Sincan'da söylenen şeylerin yeni şeyler olmadığını Türkiye'nin olayları abarttığını ileri sürdü. İran Büyükelçisi Bakeri 19 Şubat 1997'de Turkish Daily News'taki

⁷⁸ F.Stephen Larrabee. Lan O.Lesser, **Türk Dış Politikası**,(Çeviren Mustafa Yıldırım), İstanbul 2004, s 191.

⁷⁹ David Menashri, “Iran (Jomhuri-ye Islami-ye Iran)”, **Middle East Contemporary Survey**, Israel 1997, vol 21, ss 344-345.

röportajında İran'ın İslam devrimini ihraç etmek için uğraşmadığını Türkiye ile ilişkilerin eskiden olduğu gibi iyi şekilde devam edeceğini söylüyordu.”⁸⁰

Ancak Bakeri'nin bu sözleri ortamı yumuşatmak için yeterli olmadı. Türkiye, Bakeri ve - İran'ın Erzurum başkonsolosu Said Zare'yi sınır dışına çıkarma kararı aldı. İran ise Türkiye'nin iki İran'lı diplomatı sınır dışı etmesine karşılık, misilleme olarak Türkiye'nin İran Büyükelçisi Osman Korutürk'ü ve Urmiya şehrinde görevli bulunan Türk konsolosu Ufuk Özsancağ'ı sınır dışına çıkarma kararı aldı.

1997 yılı iki ülkenin karşılıklı büyükelçilerini sınır dışı etmesiyle ipleri kopma noktasına getirdi. Ancak İran'da reformcuların adayı olarak bilinen Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak için çaba göstermiştir. Haziran 1997'de Erbakan-Çiller koalisyon hükümetinin düşmesinin ardından, Yılmaz hükümeti, İran ile kopan ilişkileri yeniden kurmayı denedi.

Temmuz 1999'da İranlıların, bir Türk uçağının iki sınır köyünü bombaladığını iddia etmesinin üzerine ülkeler arasında yeni bir sürtüşme başlamıştı. Türkiye bombalanan yerlerin PKK kampları olduğunu iddia ediyordu. Öte yandan Türkiye, İran'da 50'ye yakın PKK kampının bulunduğunu iddia ediyordu. 13 Ağustos tarihinde sınırın her iki tarafındaki terörist üslere karşı eşzamanlı operasyon düzenleyeceklerine dair bir anlaşma imzaladılar. Bu şekilde ortam yumuşadı ve 17 Ekim tarihinde Tahran eski büyükelçisi ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Korkmaz Haktanır, iki ülkenin en sonunda ilişkilerini 'normale' döndürdüklerini söylemişti.⁸¹

Sonuç olarak, İran, 400 seneden fazla bir süre Türkler tarafından yönetilmiştir. Hem İran hem de Osmanlı devletinin yöneticileri Türk olmalarına rağmen iki devletin ilişkilerinin her zaman olumlu olmadığı görülmektedir. 1925 yılından sonra Türk soyundan olan Kaçarlılar hanedanı son bulmuş ve İran'da Farisi kökenli Pehlevi hanedanı işbaşına gelmiştir. Özellikle Atatürk döneminde ilişkilerin zaman zaman ortaya çıkan dalgalanmalara rağmen iyi geliştiği söylenebilir.

Türkiye ve İran ilişkilerinde din önemli bir faktördür. Ancak iki milletin iki farklı mezhebi benimsemesi (Türkiye'nin Sünnilik İran'ın Şii) tarihte birçok ayrılıklara neden olmuştur. Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail'in görünürdeki en büyük çatışması mezhep farklılığından kaynaklanmıştır. 1979 yılında İran İslam devrimi gerçekleştiğinde devrim liderlerinin Şii doktrinli rejim ihraç politikası Ortadoğu ülkelerini tedirgin etmişti. Türk

⁸⁰ Turkish Daily News, 20.02.1997

⁸¹ William Hale, a.g.e, s 338.

basınında zaman zaman İran'ın kendi devrimini Türkiye'ye ihraç etmek istediği söylenmiştir. Bu'da birçok kez iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

20. yüzyılda Türkiye ve İran ilişkilerini tek bir nedene bağlayarak açıklamak zordur. 1979 yılında İran'da İslam devrimi gerçekleştiğinde İran'ın laik ve demokratik Türkiye ile olan ilişkilerinin daha da kötüleşmesi gerekiyordu. Ancak Türkiye en başından beri İran'daki rejimi kabul etti. Bu dönemden sonra Türkiye ve İran siyasal, güvenlik ve ekonomik alanlarda işbirliğine gitmişlerdir

2. TÜRKİYE VE İRAN'A GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye ve İran; coğrafi konum, tarih, nüfus ve kültürel kimlik itibarıyla bölgenin en önemli ülkeleri konumundadırlar. Her iki ülke bölgesel olaylarda kendine özgü unsurlara sahiptir.

İran'ın nüfusu 70 milyon civarındadır. Bu bakımdan nüfus'u Türkiye'nin nüfusuna yakındır. Ancak 1,6 milyon km² yüzölçümü olan İran, Türkiye'nin iki katı Ortadoğu'nun ise en büyük devletidir. İran'ın etnik yapısında halkın % 89'u Şii, % 10'u Sünni Müslümandır. % 1'lik kısmı ise diğer dinler teşkil etmektedir. Nüfusun etnik dağılımı şu şekilde sıralanabilir :

Fars	: % 51
Azeri	: % 24
Gilaki Mazandarani	: % 8
Kürt	: % 7
Arap	: % 3
Lur	: % 2
Baloh	: % 2
Türkmen	: % 2
Diğer	: % 1

Diğer taraftan İran'da, Farsça % 58, Türkçe % 26, Kürtçe % 9, Lurce % 2, Balohca % 1, ve diğer diller % 3 oranında konuşulmaktadır.⁸²

Genç bir nüfusa sahip olan İran'da nüfusun % 36'sının 15 yaşın, % 65'inin 25 yaşın altında olduğu tahmin edilmektedir. Din, İran siyasi ve günlük yaşantısında önemli bir faktördür. 1979 İslam devriminden beri İslami anayasa ile yönetilmektedir. Günümüzde ülke nüfusunun % 89'unu Şiiler, % 10'unu Sünniler oluşturmaktadır.⁸³

İran İslam devletinin devlet yapısı yasama, yürütme ve yargı şeklinde oluşmuştur. Ancak Batı tarzı bir devlet yapısına sahip değildir. Yasama organları üç kısımdan oluşmaktadır:

a) İran İslami Danışma Meclisi: Bu meclis halkın seçtiği milletvekillerinden oluşur. Şubat 2000 seçimlerinden önce milletvekili sayısı 270 iken bu rakam sonra 290'a çıkarılmıştır. Milletvekilleri gizli oyla halk tarafından 4 yıllık bir süre için seçilirler. İki aşamalı tur sistemi uygulanmaktadır. İlk turda % 50'nin üzerinde oy alan adaylar seçimi

⁸² Yavuz Cankara, **Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası**, İstanbul 2005, s 56.

⁸³ Tezer Palacioğlu & Cem Akgün, **İran Ülke Etüdü**, İstanbul 2003, s 11.

kazanmış sayılmaktadır. Diğer adaylar arasında ise ikinci tur oylama yapılmaktadır. Milletvekili seçilme yaşı 27–75, seçmen yaşı ise 16 olarak belirlenmiştir. İran İslami Danışma Meclisi bir danışma meclisi niteliğindedir. Dini Lider'in Meclis üzerinde büyük bir otoritesi vardır. Bunun örneklerinden biri 18 Şubat 2000'de yaşanmıştır. Meclis'te yenilikçi grubun zaferinin ardından en önemli yenilik yasa tasarısı olan Basın Yayın Tasarısı, Dini Lider Ali Hamaney'in vetosu nedeniyle görüşülmeden gündemden çıkarılmıştır.⁸⁴

b) Anayasayı Koruyucular Konseyi: İran İslam Cumhuriyeti Anayasası yasama organını da üzerindedir. İran anayasasının koruyuculuğunu yapmak Meclis kararlarının uyumluluğunu onaylamak Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin görevidir. Konsey, Dini Lider tarafından seçilen altı kişi ile Meclis tarafından seçilecek altı hukukçudan oluşmaktadır. Anayasayı Koruyucular Konseyi, Anayasa'yı yorumlama yetkisine sahiptir. Cumhurbaşkanı ve Meclis seçimleriyle, referandumu da denetler.

c) Milli Uzlaştırma Konseyi : Anayasa değişiklikleri konusunda Dini Lider'e görüş bildirir. Meclis ile Anayasa'yı Koruyucular Konseyi arasındaki görüş ayrılıklarını inceler ve alınacak önemli kararlarda Dini Lider'e önerilerde bulunur.

İran'da Yürütme Organları iki kısımdan oluşmaktadır:

a) Dini Lider (Rehber) : Dini Lider İran'daki en üst makamdır. İran'ın ilk Dini Lider'i devrimin lideri olan Ayetullah Humeyni'dir. Humeyni'nin 1989'da ölmesinden sonra daha yerine Ali Hamaney(Humeyni zamanında Cumhurbaşkanlığı görevinde de bulunmuştur) geçmiştir. Dini Lider sadece dini işler değil siyasi olarak da her türlü işten sorumludur. Dini Lidere aynı zamanda Velayet-i Fakih denir. Velayet-i Fakih, Dini Lider tarafından Kayıp İmam⁸⁵ adına siyasi otoritenin adil bir idareci tarafından yönetilmesidir.⁸⁶ Dini Lider'i seçen kişiler ise Uzmanlar Meclisidir. Uzmanlar Meclisi 86 üyeden oluşmaktadır. Sekiz yıllık bir süre için doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Buradaki adayların üyelikleri Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından onaylanması gerekmektedir. Dini Lider'in anayasayla belirlenen görevleri şunlardır:

⁸⁴ Mustafa Balbay, **İran Raporu**, İstanbul 2006, s 193.

⁸⁵ Kayıp İmam Hz Aliden sonra sırayla Hz Hasan (öl 669), Hz Hüseyin (680), Zeyne'l Abidin (öl 711), Muhammed Bakır (öl 733), Cafer-i Sadık (öl 765), Musa Kazım (öl 799), Ali Rıza (öl 818), Muhammed Cevad (öl 835, Ali Naki (öl 868), Hasan Askeri (öl 874), ve kaybolan imam Muhammed Mehdi'dir. (öl 889) Kayıp İmam Mehdi yeniden dünyaya gelene kadar yerine Rehber(Dini Lider) siyasi otorite sağlar. Bkz, İsmail Zengin, **İran Devrimi ve Ortadoğu'ya Etkileri**, İstanbul 1991, s 53.

⁸⁶ İhsan Eliaçık, "İran'da Velayet-i Fakih Tartışmaları", **Bilgi ve Düşünce**, sayı 10-11, Temmuz-Ağustos 2003, s 29.

- 1- Milli Uzlaştırma Konseyi'yle devletin genel işlerini düzenlemek
- 2- Ulusal referanduma karar vermek
- 3- Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı yapmak
- 4- Savaş ve Barış kararı almak
- 5-Milli Uzlaştırma Konseyi üyelerini, Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin üyelerini, Yargı Başkanını, Genelkurmay Başkanı'nı, Nizami Ordu Genel Komutanı ve Devrim Muhafızları Komutanı ile diğer kuvvet komutanlarını atamak veya azletmek.
- 6- Yasama, Yürütme ve Yargı ile ilgili sorunları çözmek
- 7- Cumhurbaşkanı seçimini onaylamak
- 8- Şartlar oluştuğunda Cumhurbaşkanı'nı azletmek

b) Hükümet: İran'da Dini Lider'den sonra Yürütme görevi Cumhurbaşkanı'na aittir. İran'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri iki turlu yapılmaktadır. Birinci tur seçimlerde % 50 oy barajını geçen aday Cumhurbaşkanı seçilir. Birinci turda % 50 oy barajını geçemezlerse ikinci turda en fazla oyu alan iki aday seçimlere katılır. En fazla oyu alan aday Cumhurbaşkanı seçilir. Cumhurbaşkanı seçim sonuçlarının Dini Lider tarafından onaylanması gerekmektedir. Hükümet Cumhurbaşkanı, yedi Cumhurbaşkanı yardımcısı ve Bakanlardan oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve Bakanları, Cumhurbaşkanı kendisi seçer. Bu kişiler milletvekilleri arasından seçilmez. Türkiye'de ise Bakan olacak kişiler istisnai durumlar dışında genellikle milletvekilleri arasından seçilir.

İran'da Yargı Sistemi ile ilgili işler Yüksek Adalet Konseyi adı altında bir kurul tarafından yapılmaktadır. Kurul tarafından Yargı teşkilatını kurmak, yargıçların istihdamı, tayin ve terfi işleri düzenlenmektedir. Yargı sisteminin kurumsal yapısı Adalet Bakanlığı ve Yargılama Organı Başkanlığı tarafından yürütülmektedir. Ancak fiiliyatta Yargılama Organı Başkanı'nın konumu Adalet Bakanlığından daha kuvvetlidir.⁸⁷

İran'ın devlet yapısı hem Batı devletleri hem de Türkiye'nin devlet yapısına göre farklı olduğu görülmektedir. İki ülkenin farklılıkları sadece devlet yapılanmasında olmamıştır. Siyasi, dini, kültürel ve özellikle milli kimlik anlayışında ciddi farklar bulunmaktadır. İran ve Türkiye ilişkilerinin biçimlenmesinde çeşitli unsurlar etkili olmaktadır. Bu iki ülke ilişkilerinin seyrini anlamak için bütün bu unsurları bir bütünlük içinde ele almak gerekmektedir. Türkiye-İran ilişkilerinin belirlenmesinde kimlik tanımlaması temel rol oynamaktadır. Tarih boyu her iki ülke kimliklerinin ve rejimlerinin farklı olması, onların

⁸⁷ a.g.e, s 196.

sistemdeki konumlarını, bölgesel vizyon arayışlarını ve ikili ilişkilerini ciddi şekilde etkilemiştir.

Osmanlı ve Safevi devletleri Türk olmalarına rağmen, Şii ve Sünni çerçevesinde baktığımızda kimlik tanımlamaları içinde birbirlerine düşman konumda oldukları görülmektedir.⁸⁸ 20. yüzyılın başlarında Şii-Sünni ayrımı iki ülke ilişkilerinde önemini yitirse de, günümüze kadar her iki ülkenin bilinç altında bulunmaktadır. Türkiye-İran ilişkilerinde 20. yüzyılın başından itibaren, Türk ve Fars ayrımı kendini göstermeye başlamıştır. İran'da 1924'te Fars kimliğini temel alan Fars milliyetçisi Rıza Han Pehlevi iktidara gelmiştir. Türkiye'de ise Türk kimliğini esas alan Cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Rıza Han, Atatürk'ün Türkiye'deki çağdaşlaşma politikalarını desteklese de, Türkiye Cumhuriyetinin İttihat ve Terakki geleneğinin devamı olduğu ve Pantürkist yapıda olduğu düşüncesini taşımıştır.⁸⁹ Bu nedenle ülke içinde Türk karşıtı politikalar uygulamıştır.

Arif Keskin'e göre İran'da yoğun Türk nüfusu bulunmasına rağmen, kültürel üretimin ve devletin resmi dilinin Farsça olması, Fars merkezli yapılanmayı ortaya çıkarmıştır. İran tarih boyunca Fars dili ve Şii kimliği esasında kendini tanımlamıştır.⁹⁰

İki ülkenin iki farklı kimliği tanımlaması, onların Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu kültürel havzanın unsurları siyasal sistemde temsil edildikleri zaman, iki ülke arasında sorunlar açıkça ortaya çıkmıştır. İran Türkiye ilişkisini belirleyen bir diğer olgu İran'ın bölgesel politikalarıdır. İran ve Türkiye arasındaki rekabet ve siyasi farklılıklar, Orta Doğu'da kendini göstermiştir. İran ve Türkiye'nin Orta Doğu denklemine farklı siyasi arayışlarının önemli bir göstergesi de İsrail'dir. İran, İsrail'in varlığını kabul etmezken Türkiye'nin, İsrail'le çok derin ilişkileri bulunmaktadır ve bu durumdan İran rahatsızlık duymuştur.⁹¹

İran ve Türkiye ilişkilerinin belirlenmesinde, Orta Asya ve Kafkasya bölgesi de önemli rol oynamaktadır. Orta Asya ve Kafkasya'nın, İran'ın özellikle Türkiye politikasının belirlenmesinde önemli etkileri bulunmaktadır. İran içinde yoğun Türk nüfusu bulunmaktadır. Türkiye, İran'daki Türk nüfus ile ilgilenmese de, İran Türkiye'ye bakış açısında bu konuya dikkat etmektedir. Kendi sınırlarında yaşayan Türklere birinci derecede

⁸⁸ Adel Allouche, a.g.e s 132.

⁸⁹ Arif Keskin, "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler", **Avrasya Dosyası**, cilt 10, sayı, 1, Ankara 2004, s 60.

⁹⁰ Arif Keskin, "Tüm Boyutları İle Türkiye-İran İlişkileri", **Stratejik Analiz**, sayı, 53, Ankara 2004, s 23

⁹¹ Nihat Ali Özcan-Emre Bayır, "Orta Doğu Barış Süreci, Oyuncuları ve İran", **Stratejik Analiz**, sayı 22, Ankara 2002, s 45.

önem veren İran, bu bölgede Türkçülüğün siyasi bir olgu olarak çıkmasından endişe duymaktadır. İran'ın öncelikli ilgisi, Orta Asya ve Kafkaslardan etrafa yayılarak kendi içindeki azınlıkları (özellikle de % 30'u Azeri nüfusu) etkileyecek bir istikrarsızlığı önlemek olmuştur.⁹²

SSCB'nin dağılmasından sonra Kafkasya jeopolitiğinde iki farklı cephe ortaya çıkmıştır. Birinci cephe, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ve ABD'nin desteklediği cephedir. İkinci cephe ise Rusya'nın liderliğinde İran Ermenistan ve Yunanistan'dır. Ayrıca ikinci cepheye dışarıdan Çin'in de destek verdiği söylenebilir.⁹³

Ömer Budak'a göre bölgede, Rus ve İran politikası örtüşmektedir.⁹⁴ Ermenistan ile Azerbaycan arasında başlayan 1990 yılındaki savaşın akabinde Rusya, Ermenistan'ı askeri açıdan desteklemiştir. İran da bu dönemde Ermenistan'ı desteklemiş, 141 km uzunluğundaki bir boru hattı projesinin masraflarını karşılamıştır.⁹⁵

Deniz ile bağlantısı olmayan Ermenistan'ın çıkış noktası İran'dır. Bu yüzden hem ekonomik hem de stratejik açıdan İran ile iyi ilişkiler kurmak istemektedir.

Bu amaçla 25–27 Aralık 2001 tarihinde İran-Ermenistan ilişkilerinde önemli bir adım atıldığı görülmektedir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan İran'a resmi bir ziyarette bulundu. Ziyaret sonrası yapılan açıklamada, iki ülke stratejik ve ekonomik alanlarda işbirliği yapacaklarını tüm dünyaya ilan etti.⁹⁶ Bu ziyaretten üç ay sonra İran, Ermenistan ile askeri anlaşma imzaladı. Anlaşma Erivan'da, İran Savunma Bakanı Ali Şamkani ile Ermenistan Savunma Bakanı Serc Sarkisyan arasında imzalandı. İranlı Bakan Kafkaslar bölgesindeki tüm ülkelerle işbirliğini arttırmaya çalıştıklarını söyledi.⁹⁷

İran ve Türkiye'nin askeri gücü Ortadoğu ve Dünya politikasında önem arz etmektedir. Bu yüzden her iki devletin askeri gücünü söylemek gerekmektedir. İran'ın askeri gücü Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları olmak üzere iki temel birimden oluşur. Her iki ordunun da Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri bulunmaktadır. Silahlı Kuvvetler Başkomutanı Rehber'dir.(Dini Lider) Komutanları rehber atamaktadır. Nizami Ordu ve Devrim Muhafızlarının kendi Genelkurmay Başkanlıkları vardır. Ayrıca, her iki ordunun

⁹² F.Stephen Larrabee. Lan O.Lesser, a.g.e, s 153.

⁹³ Svante E Cornell, "Iran and the Caucasus", Middle East Policy Council: Journal Middle East Policy, Cilt 5, Haziran 1998, http://www.mepc.org/journal_vol5/9801_cornell.asp

⁹⁴ Ömer Budak, **Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri**, Ankara 2006, s 269.

⁹⁵ a.g.e, s 269.

⁹⁶ Gökçe Ogan, "Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri" **Stratejik Analiz**, Ankara 2002,cilt II, sayı 22, s 3.

⁹⁷ Sabah, 06.03.2002

faaliyetlerini koordine eden Silahlı Kuvvetler Karargahı mevcuttur. Bunun dışında Besiç denilen gönüllüler (Seferberlik Güçleri bulunmaktadır. Bunlar Humeyni'nin İran-İrak savaşında 20 milyon İranlı savaşçı bulmak için halka yaptığı çağrıyla teşkil edilmiştir. Belli dönemlerde yapılan çağrılarla seferberlik deneme tatbikatlarıyla Besiç denilen birlik oluşturulmaktadır. İran Kara Kuvvetleri'nin toplam sayısı 350.000'dir ve 4 Kolorduya sahiptir. Ayrıca 4 Piyade tümeni ve bir komando tümeni vardır. Devrim muhafızlarının ise 100.000 karacı, 20.000 denizci ve 5000 deniz piyadesi olmak üzere toplam mevcudu 125.000 kişidir. Deniz Kuvvetlerinin toplam mevcudu 20.600'dür. Üçü Sovyet tipi olmak üzere 5 denizaltısı vardır. 3 muhrip, 2 Korvet, 20 füzeatar, 42 kıyı güvenlik, 14 mayın arama-tarama ve 17 helikopterden oluşan deniz hava gücüyle 2 tugay halinde örgütlenmiş 2600 deniz piyadesi bulunmaktadır.

Hava Kuvvetleri'nin toplam mevcudu 50.000'dir. Savaş uçağı sayısı 300'dür. Devam eden ambargo dolayısı ile bu uçakların hepsi kullanılabilir durumda değildir. Helikopterler silahsızdır. Hercules ve değişik tipte Boing nakliye uçakları mevcuttur. Bunlara 39 Bell helikopteri ve çeşitli eğitim uçakları da eklenebilir.⁹⁸

İran Rus yapımı MIG-29 uçaklarından 1990 yılında 14 adet satın almıştır. Bunlar 1994 yılında teslim edilmiştir. Daha sonra bu uçakların sayısı 30'a çıkmıştır. Ayrıca SU-24 serisi 25 uçak Rusya'dan satın alınmış ve 12 adet TU-22 uzun menzilli stratejik Bombardıman uçağı da sipariş edilmiştir.⁹⁹

Türkiye ise askeri güç bakımından Ortadoğu'nun en güçlü devletlerinden biridir. Independent'ın yaptığı bir araştırmaya göre 514,850 asker sayısı ile Türkiye, dünyada 8. büyük orduya sahiptir.¹⁰⁰ Türkiye, İran'dan farklı olarak tek askeri birim olan Türk Silahlı Kuvvetlerinden oluşmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığına bağlı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı'ndan oluşmaktadır. Kara Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde 1. Ordu Komutanlığı, 2. Ordu Komutanlığı, 3. Ordu Komutanlığı, Ege Ordu Komutanlığı, Eğitim ve Doktrin Komutanlığı ve Lojistik Komutanlığı bulunmaktadır. .Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde ise Donanma Komutanlığı, Kuzey Deniz ve Güney Deniz Saha Komutanlığı, Deniz Eğitim ve Öğretim Komutanlığı

⁹⁸ Yavuz Cankara,a.g.e, s 74.

⁹⁹ İran'ın askeri bilgileri 1995 yılındaki verilerden yararlanılmıştır. Bkz, Mesut Caşın, "İran Silahlı Kuvvetleri", **Avrasya Dosyası (İran Özel)**, Ankara 1995, sayı 1, s 41.

¹⁰⁰ <http://news.independent.co.uk>

bulunmaktadır. Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 1nci ve 2nci Taktik Hava Kuvvet Komutanlığı, Hava Eğitim Komutanlığı ve Hava Lojistik Komutanlığı'ndan oluşmaktadır.¹⁰¹ Türkiye'nin tank sayısı 7000'den fazladır. Helikopter sayısı ise 300 kadardır. Bunların 53 tanesi Sikorski tarzı helikopterdir.¹⁰² Deniz Kuvvetlerine bağlı 3 Denizaltı, 21 Fırkateyn, 22 Mayın Avlama/Tarama ve Dökücü Gemisi, 21 Güdümlü Mermili Hücumbot, 52 Çıkarma Gemisi/Aracı, 23 Deniz Karakol Uçağı/Helikopteri, 1 Amfibi Deniz Piyade Tugayı bulunmaktadır. Hava Kuvvetlerinde ise 2 Keşif Filosu, 5 Eğitim Filosu, 6 Ulaştırma Filosu, 1 Tanker Filosu, 8 SAM Filosu mevcuttur.¹⁰³ Rakamlardan anlaşılacağı üzere iki devlet savunma sanayine büyük önem vermektedir. Ortadoğu'nun iki büyük devleti olan Türkiye ve İran geçmişte olduğu gibi gelecekte de önemli devlet olmak için savunma sanayine büyük yatırımlar yapmaktadırlar. .

İran'ın hem Türkiye, hem de dünya ülkeleri ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen en önemli olay İran'ın nükleer faaliyetleridir. İran'ın nükleer faaliyetleri 1957 yılında Tahran Üniversitesinde ABD'nin desteğı ile başlamıştır. ABD'nin İran'ın nükleer faaliyetlerini o dönemde desteklemesinin başlıca nedeni Rusya'dır. Rusya'nın komünizmi yaymasını ve İran'a girmesini engellemek için ABD böyle bir tedbir almıştır. Ancak ABD, verdiği nükleer desteğın barışçıl amaçlar doğrultusunda olmasını hep vurgulamıştır. Bu yüzden İran, 1958 yılında Uluslararası Atom Enerjisi kurumuna üye olmuştur.¹⁰⁴ 1968'de ABD tarafından Tahran'da bir atom reaktörü kurulmuştur. 1970'te İran, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı imzalamıştır. 1973'te İran'da Atom Enerjisi Kurumu kurulmuştur. Bu dönemden sonra Muhammed Rıza Pehlevi İran'ın nükleer güce de sahip olması yolunda önemli adımlar atmıştır. 1974'te Rıza Pehlevi, 20 bin megavat gücünde 20 adet nükleer reaktör inşa ettirmek istemiştir. O dönemde İran'ın nükleer faaliyetlerine sadece ABD değil Avrupa ülkeleri de destek vermiştir. 1974'te İran'ın Buşehr kasabasında 1200 megavatlık bir santral kurulması için Almanya ile antlaşma yapılmıştır. Fransa ile de 900 megavatlık nükleer santral yapılması için bir antlaşma imzalanmıştır. Aynı dönemde Belçikalılar tarafından İran'ın Karj kentinde Nükleer Tıp Merkezi kurulmuştur. İran'ın nükleer çalışmaları sadece nükleer santral kurulmasıyla sınırlı kalmamıştır. O dönemde

¹⁰¹ www.tsk.mil.tr

¹⁰² www.wikipedia.org

¹⁰³ www.tsk.mil.tr

¹⁰⁴ www.turksam.org

uranyum zenginleştirme şirketlerine ortak olmuştur. Fransa'nın en büyük uranyum zenginleştirme şirketi olan Eurodiff İran ile % 10 ortaklık yapmıştır.

1979 İslam devriminin ardından İran'daki nükleer çalışmalar durdurulmuştur. Sadece dış nedenlerle değil aynı zamanda İslam rejimi yöneticilerinin, nükleer enerjiyi, petrol ve doğal gaz enerjisine sahip olunduğu için istememeleri nedeni ile de bu çalışmalara son verilmiştir. Muhammed Rıza Pehlevi'nin nükleer politikalarını din açısından sakıncalı bulmuşlardır. Batılılar ise rejimin Batı karşıtı olması sebebiyle geçmişte yapılan tüm anlaşmaları iptal etmişlerdir.¹⁰⁵

İran-İrak savaşı, Humeyni hükümetinin nükleer faaliyetlerle ilgili tutumunu değiştirmiştir. Pakistan ve Çin ile Nükleer İşbirliği anlaşması imzalanmıştır. İranlı mühendisler Çin'e gönderilerek burada nükleer konularda eğitim almışlardır. 1990'larda İran, Tahran'daki Şerif Teknoloji Üniversitesi'nde merkezkaç teknolojisi üzerine denemeler yapmıştır. 1992'de İran ile Rusya nükleer işbirliği anlaşması yapmışlardır. İran'ın nükleer faaliyetleri günümüze kadar sistematik bir şekilde devam etmiştir.¹⁰⁶

Rusya ve Çin İran'ın nükleer faaliyetlerini desteklemişlerdir. Bu da ABD'nin Rusya ve Çin'e karşı tavır almasına neden olmuştur. Türkiye ise İran'ın nükleer faaliyetlerine karşı fazla bir tepki göstermemiş olmakla beraber ileride nasıl bir tavır takınacağını kestirmek güçtür.¹⁰⁷

İran ile Türkiye arasındaki ilişkileri belirleyen diğer bir önemli olgu ekonomidir. İran, gaz ve petrol rezervleri bakımından çok zengin bir ülkedir. İspatlanmış petrol rezervleri 131 milyar varildir. Bu rakam dünya petrol rezervlerinin % 11'ine denk gelmektedir. İran ekonomisi büyük kısmı petrol gelirlerine bağlıdır. Petrol ihracatı toplam ihracatın % 80'nini oluşturmaktadır. Dünya petrol fiyatlarında varil başına 1 dolarlık artışın İran'a getirisi 900 milyon dolardır.¹⁰⁸ İran, doğalgaz rezervleri (27 trilyon metre küp) bakımından ise dünyada ikinci sıradadır. Türkiye, İran doğalgazı almak istemektedir. İran ise Türkiye'ye doğalgaz satmak ve kendi doğalgazını Avrupa pazarına Türkiye üzerinden sunmak niyetindedir.

¹⁰⁵ Arif Keskin, "İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar", **Stratejik Analiz**, Ankara 2005, sayı 59, ss 29-30.

¹⁰⁶ Yavuz Cankara, a.g.e, ss 108-109.

¹⁰⁷ Arif Keskin'e göre İran'dan gelecek bir tehdit Türkiye'nin bu konudaki tavrını değiştirecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz Arif Keskin, agm, s 34.

¹⁰⁸ A Nejdet Pamir, "İran'a Yönelik Olası Bir Müdahalenin Dünya Petrol Piyasalarına Etkisi", **Jeopolitik**, İstanbul 2005, sayı 14, s 53.

İki ülkenin ekonomik açıdan birbirlerine ihtiyacı vardır. İran-Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, uzun süre siyasi mücadelelerin sonucunda gelişme gösterememiştir. 2000 yılından sonra ekonomik göstergelere bakıldığında iki ülke arasındaki ticaret hacminde büyük bir artış yaşanmıştır. 2000 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,052 milyon dolar iken; 2003 yılında bu rakam 2,394 milyona çıkmıştır. 2005 yılında ise bu rakam 4,368 milyon dolara çıkmıştır.(Bkz Tablo 1)

Türkiye'nin İran'a ihracatında demir-çelik, otomotiv, beyaz eşya, tütün, dokumacılık, ağaç mamulleri önemli bir yere sahiptir.

Türkiye'nin İran'dan ithalatında ise ham petrol ve doğalgaz önemli bir yere sahiptir. İran, Türk özel sektörü için önemli bir yere sahiptir. Ancak İran'da yatırım yapan iki büyük Türk firması İran'daki siyasi çıkmaz yüzünden zor günler geçirmiştir. Humeyni Havaalanı'nın inşası ihalesini alan TAV şirketi ve GSM ihalesini kazanan Turkcell'in yatırımları, İran siyasetindeki Yenilikçi-Muhafazakâr çatışması yüzünden başarıya ulaşamamıştır.¹⁰⁹

TÜRKİYE-İRAN DIŞ TİCARETİ (MİLYON DOLAR)

YILLAR	IHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE	IHR/İTH
1990	495	492	988	3	0.101
1991	487	91	577	396	0.540
1992	455	365	820	90	0.125
1993	290	667	957	-377	0.43
1994	250	692	942	-443	0.39
1995	268	689	958	-421	0.39
1996	298	806	1,104	-509	0.37
1997	307	646	953	-339	0.48
1998	195	433	628	-238	0.45
1999	158	636	794	-478	0.25
2000	236	816	1,052	-580	0.29
2001	361	840	1,200	-479	0.43
2002	300	919	1,218	-619	0.32
2003	534	1,861	2,394	-1,327	0.28
2004	813	1,962	2,775	-1,149	0.41
2005	900	3,469	4,368	-2,569	0.26
2005*	834	3,176	4,010	-2,342	0.26

Kaynak: DİE

Tablo 1

* Ocak-Kasım

Sonuç: İran ve Türkiye'nin devlet yapıları hiçbir zaman aynı olmamıştır. İran'da devrimden önce ve sonra din adamları devletin kontrolü dışında bir güç olmuştur. Türkiye'de ise din adamları hem Türkiye Cumhuriyeti hem de Osmanlı İmparatorluğu

¹⁰⁹ Arif Keskin, "Tüm Boyutları İle Türkiye-İran İlişkileri", a.g.m, s 29.

dönemlerin de devletin kontrolü altında olmuşlardır. 1979 yılından sonra İran Anayasası İslam esaslarına göre hazırlanmıştır. Türkiye’de Atatürk döneminden sonra Batı medeniyetinin hukuku esas alınmıştır.

Kafkasya coğrafyasında Türkiye ve İran’ın ortak çıkarları vardır. Ancak Azerbaycan konusunda sürekli sorun yaşamışlardır. İki ülke bölgesel bir güç olmak istemektedir. Bu yüzden Türkiye ve İran Silahlı Kuvvetlerine büyük yatırım yapmaktadırlar. İran’ın Silahlı Kuvvetlerin haricinde bölgesel güç olmak için kullandığı en büyük araç nükleer enerjidir. Bu açıdan Türkiye’den farklı bir siyaset izlemektedir.

Ekonomik olarak Türkiye ve İran her iktidar döneminde pragmatik bir politika takip etmektedir. İki ülkenin ticaret hacmi her yıl daha da artmıştır. Ekonomideki bu pragmatik yaklaşım diğer alanlarda da uygulanırsa Türkiye ve İran, daha da güçleneceklerdir.

3. TÜRK BASININA GÖRE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (2000-2006)

3.1. 2000 YILI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

3.1.1. DİPLOMATİK İLİŞKİLER

2000 yılında Türkiye ve İran arasında ilişkileri belirleyen en önemli konular: doğalgaz ithali, güvenlik sorunu özellikle PKK ve Hizbullah örgütlerinin üyeleri ve İran bağlantısı iddiaları olmuştur. 1997 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Hatemi, İran'ın dış politikasında daha uzlaşmacı bir politika takip etmiştir. Bu politika hem Batı ülkeleri ile olan ilişkilerde hem de Türkiye ile olan ilişkilerde kendini göstermiştir. Özellikle 1989 yılına kadar (Ayetullah Humeyni'nin ölümü) İran, kendi iç dinamikleri ile beslenen dış dünyadan kopuk bir devlet görünümündeydi. 1989 yılından sonra başa geçen Ali Haşimi Rafsancani kısmen de olsa Batı ile olan ilişkileri düzeltmeye çalışmıştır. 1997 ve 2001 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Muhammed Hatemi ise yenilikçi söylemleri ile dikkat çekmiştir. Bu açıdan Türk hükümetleri İran ile olan ilişkilerinde iyi bir ivme yakalayabilmiştir.

2000 yılında ikili ilişkiler Ocak ayında İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin Türkiye'ye yapacağı 4 günlük resmi ziyaret ile başlamıştır. Ancak Türkiye'nin özellikle PKK ve Hizbullah terör örgütleri ile ilgili tespitlerine İranlı Bakan'ın itirazları nedeniyle ziyaret istenilene vermedi. Başbakan Bülent Ecevit ve Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem, İran Dışişleri Bakanı'na bir dosya sundular. Dosyada PKK'nın 7'nci kongresini Kandil dağında, İran sınırları içerisinde yaptığını ve dosyada PKK'nın kamp ve hastanelerinin de bulunduğu belirtildi. Harrazi daha sonra dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile bir araya geldi ve görüşme sonrasında şunları söyledi: "Türkiye-İran iki iyi komşudur, ortak çıkarları, ortak sorunları ve bazı farklılıkları vardır ama geçtiğimiz yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerde olumlu gelişmeler olmuştur. Her iki ülke de topraklarından terörün temizlenmesini istiyor. İki ülke arasında uzun bir sınır var ve bundan istifade edenler mevcut. Önemli olan iki ülke arasındaki bilgi akışının çok güçlü olmasıdır. Direkt telefon bağlantısı olduğu için herhangi bir olay olması durumunda hemen iletişim kurulabilir."¹¹⁰

¹¹⁰ Hürriyet, 24.01.2000

Ayrıca Harrazi, Türkiye'nin İsrail'le olan askeri işbirliğini kaygıyla karşıladığını, Kuzey Irak'ta bağımsız Kürt devleti fikrinin İsrail'e ait olduğunu söyledi.¹¹¹

Görüşmelerde ayrıca ilişkilerin geliştirilmesi için ikili konular üzerinde bir ufuk turu yapıldı. Ekonomik ilişkilere canlılık kazandırılması için özellikle özel sektörün ilgisinin canlandırılması gereği üzerinde duruldu. Doğalgaz alımının bir buçuk yıl ertelenmesi konusunda İran'ın gösterdiği anlayışlı yaklaşım için teşekkür edilirken, Harrazi, "Biz sınıra getirdik, ne kadar kısa sürede alırsanız, o kadar iyi olur"¹¹² mesajını verdi. Afganistan'da yaşanan sorunun giderilmesine yönelik bir değerlendirme toplantısı konusunda görüş alışverişinde bulunan iki Dışişleri Bakanı, Ortadoğu barış süreci, Irak'ın geleceği ve Kafkaslar konusunu da ele aldılar. Görüşmelerin ardından düzenlenen basın toplantısında Harrazi, Türkiye'nin Kafkasya İstikrar Paketi ile ilgili bir soru üzerine, "Pakt hakkında geniş bilgi sahibi değilim. Ancak genel olarak katkılarımız olabilir. Bölgenin güvenliği konusunda istem gelirse elimizden geleni yaparız. Barış ve istikrarın bölgede bulunması için çeşitli anlaşmalar var. Bölge halkının yardımıyla bunları gerçekleştirmek daha kolay olacaktır" yanıtını verdi. İranlı bir diplomatik kaynak, Kafkaslar bölgesinde Türkiye, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile birlikte İran'ın da bulunduğunu belirterek, "Bizim de bu süreçte söyleyecek sözümüzün olması doğaldır. Bu bölgede 6 ülke vardır"¹¹³ diye konuştu.

Türkiye ve İran yeni bin yıla seçimlerle girdi. Türkiye'de dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Mayıs ayında görev süresinin dolmasının ardından, 5 Mayıs 2000'de Ahmet Necdet Sezer, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin onuncu Cumhurbaşkanı olarak seçildi. İran'da ise yenilik yanlısı Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, 18 Şubat 2000 tarihinde yapılan parlamento seçimlerinde yenilikçiler büyük bir zafer kazandı.

Akşam gazetesine göre Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı seçilmesine batı basını sıcak yaklaşırken İran basını ise olumsuz bir yaklaşım sergiledi. Cumhuri İslami gazetesinden alıntı yapan Akşam gazetesi Sezer'in seçilmesinin önceden 'planlandığını' Demirel'in 'Türkiye'yi perde arkasından yönetmesi için, Sezer'in Cumhurbaşkanı seçildiğini' iddia etti. Gazetenin dış politika yorumunda, Sezer'in iç ve dış siyaset alanında aktif bir siyasi geçmişe sahip olmamasına rağmen bu makama seçilmesinin nedeninin

¹¹¹ Hürriyet, 24.01.2000

¹¹² Cumhuriyet, 18.01.2000 Ayrıca bkz, Milliyet, 18.01.2000

¹¹³ Sabah, 19.01.2000

merak edildiğini ileri sürerek, 'Türkiye siyasi yetkililerinden bazıları ve Demirel'in seçimden iki gün önce yaptığı konuşma bir ipucu verdi ve Ahmet Necdet Sezer'in laiklerle gizli anlaşmasının üzerindeki perde kalktı' ifadesini kullandı. Demirel'in bu konuşmasında, "Türkiye'nin siyasi alanından çekileceğimi sanmayın. Dış ve iç siyasi alanda son karar verici ben olacağım" dediğini iddia ediyordu. 'Bu açıklamalar açıkça 30 sene Türkiye siyasetinin birçok aşamalarında ilk sözü söyleyen Demirel'in bu kadar kolay iktidardan çekilme niyetinde olmadığını ve bundan sonra da işleri perde arkasından yönlendireceğini açıkça gösteriyor"¹¹⁴ iddiasında bulundu.

Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçildiği 23 Mayıs 1997'den sonra İran siyasal sisteminde birbirini dışlayan ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. O tarihe kadar yönetimin dışında olan yenilikçiler seçimden sonra, iktidara ortak olmaya başlamışlardır. 1999 yerel seçimlerinden ve 2000 yılındaki parlamento seçimlerinden de zaferle çıkan yenilikçiler, siyasette daha aktif rol almışlardır.¹¹⁵

Türkiye, İran'daki seçimleri heyecanla karşıladı. Başbakan Bülent Ecevit, İran'da yapılan serbest seçimlerde yenilikçilerin kazanmasını, "Herhalde İran artık başka ülkelere devrim ihracına kalkışamayacaktır"¹¹⁶ sözleriyle değerlendirdi. Ecevit, Türkiye'deki laiklik karşıtı bazı çevrelerin de bundan böyle İran devrimini bir esin kaynağı olarak değerlendiremeyeceklerini savundu. Ecevit, Başbakanlık'ta İran'daki seçimleri değerlendirdi. İran'da çağdaş yaşama uyum sağlamak ve daha gerçek bir demokrasiye kavuşmak isteyen kesimlerin büyük başarı kazandıklarına dikkat çeken Ecevit, bu başarı dolayısıyla İran halkını ve özellikle de İranlı kadın ve gençleri kutladığını söyledi. Hatemi'nin bundan böyle kendi reformist politikaları için etkin meclis desteğine güvenebileceğini kaydeden Ecevit, şöyle devam etti: "Gerçi Ayetullah'ların devlet politikalarında hala geniş yetkileri olacaktır; fakat bu yetkilerini artık daha ılımlı kullanmaları beklenebilir. Böylelikle İran'da yeni bir çığır açılmış olacaktır. Bu yeni çığırın yalnız İran halkı için değil, bütün İslam alemi içinde ve Türkiye içinde hayırlı olmasını dilerim."¹¹⁷

Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Turan Moralı, Başbakan Bülent Ecevit'in İran seçimleri ile ilgili açıklamaları nedeniyle İran Dışişleri Bakanlığı'na çağrıldı. İran Dışişleri Bakanı'nın

¹¹⁴ Akşam, 08.05.2000

¹¹⁵ Emre Bayır, "İran Siyasal Sistemi Çıkmazda 6. Meclis Seçimlerinden Sonraki Siyasal Gelişmeler" **Stratejik Analiz**, sayı, 1, Ankara 2000, s 32.

¹¹⁶ Radikal, 22.02.2000

¹¹⁷ Sabah, 22.02.2000

Asya Okyanusya İşleri Yardımcısı Muhsin Eminzade'nin, Büyükelçi Moralı ile görüşmesinde, Ecevit'in açıklamalarından İran'ın duyduğu "derin üzüntüyü ve protestosunu" iletildiği bildirildi. Görüşmede "Türkiye Başbakanı'nın söyledikleri açık bir şekilde içişlerimize karışmak, İran halkı ve İran İslam Cumhuriyeti düzenine hakarettir" iddiasında bulunan Eminzade, Ecevit'in söylediklerinin Türk yetkililerinin İran'la iyi komşuluk konusundaki açıklamaları ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine aykırı olduğunu da ileri sürdü. Ecevit'in açıklamalarının "İran'ın siyasi ve tarihi gelişmelerinin doğru anlaşılmasından kaynaklandığını" iddia eden Eminzade, "İran İslam devrimi halk tarafından ve halkın isteği üzerine zafere ulaştı. 18 Şubat seçimleri de halkın aracılığıyla ve İslam devriminin devam etmesi yolunda bir adım olarak gerçekleştirilmiştir" diye konuştu. "Türkiye'nin Müslüman halkının bu açıklamalarla aynı görüşte olmadığından eminiz" diyen Eminzade, "Türkiye yetkililerinin durumu doğru bir şekilde anlamalarını, bu yanlış gidişi düzeltmelerini ve iki ülke arasında daha fazla yanlış anlamaların olmasını engellemelerini umuyoruz"¹¹⁸ diye konuştu. Turan Moralı da konuyu hükümet yetkililerine iletceğini belirtti.

2000 yılında İran başkonsolosluğu, İran devriminin 21. yılı nedeniyle Ankara'da bir kabul töreni düzenledi. 2000 yılında yaşanan olumlu gelişmelere rağmen hükümet üyesi üç kişiden resepsiyona katılan olmadı. Davete katılan bayan diplomatların bir kısmı başörtüsü kuralına uyararak kapıda dağıtılan başörtülerini taktı. Ancak Filipinlerin Büyükelçisi Ofelia Costona resepsiyona başı açık olarak katıldı¹¹⁹.

2000 yılı Mayıs ayında Hizbullah örgütüne yönelik operasyonlarda ortaya çıkan vahşet görüntüleri Türkiye'yi ayağa kaldırdı. Ve yakalanan örgüt elemanlarının verdikleri ifadelerde tüm yollar İran'a çıkıyordu. Bu olaylar düzelmeye başlayan ilişkileri yeniden bozdu.

Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in İran'lı meslektaşı Kemal Harrazi'ye göndereceği mektup hazırlanırken, Hizbullah-İran bağlantısını gösteren dosyanın da birkaç gün içinde Tahran'a iletileceği söylendi. İran'ın önüne önce Hizbullah dosyası konacaktı. Ardından faili meçhul cinayetlere ilişkin bilgiler geldikçe diğer dosyalar ayrı ayrı Tahran'a iletilecekti. Oysaki geçen haftalarda Dışişlerinde hâkim olan görüş tüm dosyaların yani PKK, sınırda yaşanan sorunlar, Hizbullah ve faili meçhul cinayetlerle ilgili dosyaların bir arada iletilmesi yönündeydi. Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Turan Moralı'nın götüreceği mektupta sert bir

¹¹⁸ Cumhuriyet, 23.02.2000

¹¹⁹ Milliyet, 13.02.2000

üslup kullanılmadığı belirtiliyordu. Cem mektubunda, Türkiye'nin Hatemi hükümetinin ılımlı politikasını desteklediğinin altını çizecek ve "Gerginlik bizden değil sizden kaynaklanıyor, Sorumluluklarımızı yerine getirin" diyecekti.¹²⁰ İki ülkenin karşılıklı görevli diplomat sayısında İranlı diplomatların sayısının Türkiye adına çalışan diplomat sayısından çok daha fazla olması nedeniyle diplomat sayısının eşitlenmesi istenmiştir. İran'ın Türkiye Büyükelçiliği'ne bağlı olarak faaliyetlerde bulunan birçok kültür merkezi bulunduğu, bu kültür merkezlerinin faaliyetlerinin Türkiye açısından kuşku yarattığı, bu merkezlerin kapatılmasının isteneceği de yer almaktaydı¹²¹. Ayrıca Türkiye, İran yurttaşlarına vize uygulamıyordu. Tahmini bir rakama göre Türkiye'de bir milyona yakın İran yurttaşı bulunuyordu. İran'dan Türkiye'ye girişlerin denetlenmesi, Türkiye'nin güvenliği açısından olumlu bir etki yaratabilirdi. Emniyet birimlerinin operasyonlarını yakından izleyen Genelkurmay Başkanlığının da İran'a karşı etkin önlemlerin alınması gerektiği görüşünde olduğu belirtilmekteydi. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu, Çankaya Köşkü'nde düzenlenen resepsiyonda çevresine, "Türkiye bugüne kadar hep sessiz kalmış. Artık bunun böyle olmaması gerekir" dedi. Kıvrıkoğlu, İran'a karşı mutlaka harekete geçilmesi gerektiğini belirterek "Ekonomi alanında olur, başka bir alanda olur ama mutlaka bir şey yapılmalı. Türkiye sessiz kalarak bir sonuç elde edemez" diye konuştu.¹²² Üst düzey bir askeri yetkili de İran'ın Türkiye'ye yönelik politikasının bilindiğini, gerek terör örgütüne gerekse köktendinci terör örgütlerine destek verilerek Türkiye'nin güçsüz bırakılmaya çalışıldığını kaydetti. Askeri yetkili, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik olarak uyguladığı "güç politikasını" anımsatırken "Biz barıştan yanayız. İran'la ilişkilerimizde de istediğimiz, barışçı yolların galip çıkmasıdır. İran'ın yapacağı en akıllıca iş, bu konuda bizimle işbirliği yapmak olur. Bu olmazsa caydırıcı yöntemleri kullanmak durumunda kalabiliriz" diye konuştu.¹²³

Tahran hükümeti ise tüm iddiaları yalanladı. Bu tür suçlamaların boş ve gerçek dışı olduğunu, bu tür girişimlerin iki ülke arasında giderek gelişen ilişkilere zarar verme amacını güttüğünü savundu¹²⁴. 10 Mayıs 2000'de İran Büyükelçisi Muhammed Hüseyin Lavasani ise Türk Dışişlerine gelerek İran ile ilgili olumsuz haberlerden duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Bu arada Lavasani Haziran ayında yapılacak ECO(Ekonomik

¹²⁰ Sabah, 19.05.2000

¹²¹ Cumhuriyet, 18.05.2000

¹²² Cumhuriyet, 18.05.2000

¹²³ Cumhuriyet, 18.05.2000

¹²⁴ Radikal, 08.05.2000

İşbirliği Örgütü) toplantısına Cumhurbaşkanı Sezer'i de davet etti. Ancak Sezer'in toplantıya katılmasının söz konusu olmadığı belirtildi¹²⁵.

3.1.2. EKONOMİK İLİŞKİLER

İki ülkenin ilişkilerinin belirlenmesinde ekonomi önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin İran ile ekonomik ilişkilerinin belirlenmesinde doğalgaz başta gelmektedir. İran'ın şu anda 27 trilyon m³ doğalgaz rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir. İran sahip olduğu doğalgaz rezervleri ile Rusya'dan sonra dünyanın en büyük doğalgaz rezervine sahiptir. İran, iç talebine karşılık doğalgaz ihracatında büyük bir hamle yapmıştır. Toplam enerji ihtiyacının yüzde 44'ünü doğalgazdan karşılamaktadır. 1990'larda İran-Türkiye arasındaki en önemli ekonomik ilişki, 1960'lardan beri düşünülen doğalgaz boru hattının 1996 yılında Refah-Yol iktidarı zamanında yapılan anlaşma ile hayata geçirilmesidir.¹²⁶ Bu anlaşmaya göre Türkiye, İran'dan yılda 10 milyar m³ doğalgaz almayı taahhüt etti. Ancak 2000 yılı ve sonrasında devam eden bu proje *take or pay* (al, almazsan parasını öde) koşulu ile yapılmıştı. Her iki ülke, boru hattının kendi ülke sınırları içerisindeki kısmını tamamlayacaktı. İran kendi kısmını bitirmiş, Türkiye ise henüz bitirememişti. Bu durumda yapılan anlaşmaya göre Türkiye'nin tazminat vermesi gerekiyordu. Buna rağmen yapılan görüşmeler sonucunda İran, tazminat talep etmekten vazgeçti.

Türkiye ve İran arasında doğalgaz sorunu 2000 yılında bir kesinlik kazanmamıştır. Ocak ayında iki ülke arasında anlaşma sağlandı diye çıkan haberlerden bir ay sonra doğalgaz anlaşmasının bozulduğuna dair haberler gazetelerde çıktı. Doğalgaz sorununun bir nedeni Türkiye'nin bir türlü İran gazını almaya başlamamasıdır. Bu da İran için büyük bir ekonomik kayıp olmaktadır. Bu yüzden İran bu zararı karşılamak için Türkiye'den tazminat istiyordu. 13 Ocak 2000'de çıkan haberlerde iki ülke doğalgaz konusunda orta yolu bulduklarını belirttiler. BOTAŞ Genel Müdürü Gökhan Yardım bu konuda yaptığı açıklamada; Türkiye'nin İran'dan, 2001 yılı Eylül ayından itibaren doğalgaz alımına başlayacağını ümit ettiğini söyledi. İran Petrol Bakanı'nın Gaz İşlerinden Sorumlu Yardımcısı Muhammed Nejad ise ; "İran'ın, Türkiye'nin gaz alımını 2001 Eylül ayına

¹²⁵ Hürriyet, 11.05.2000

¹²⁶ Atak Develioğlu-Ömer Kürkçüoğlu,"İran ile İlişkiler", Baskın Oran (ed), **Türk Dış Politikası,Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular,Belgeler,Yorumlar**,cilt II,6.Baskı,İstanbul 2002, s 585.

kadar erteleme isteğini kabul ettiğini açıkladı.”¹²⁷ Tahran'da temaslarını sürdüren BOTAŞ Genel Müdürü Yardım, İran Petrol Bakanı Bijen Namdar Zengene ile yaptığı görüşmeden sonra gazetecilere yaptığı açıklamada doğalgaz anlaşmasının 25 senelik süreç içindeki değişiminin ele alındığını belirtti.¹²⁸

27 Ocak 2000'de Türk ve İran heyetleri arasında yapılan, Karma Ekonomik Komisyon (KEK) toplantılarında Türkiye Devlet Bakanı Recep Önal bir soru üzerine: “İran doğalgazını alacağız ve doğalgaz karşılığında birşeyler satacağız”¹²⁹ açıklamasında bulunmuştur.

Ancak bir ay sonra çıkan haberlerde Botaş Genel Müdürü Gökhan Yardım İran ile doğalgaz anlaşmasının imzalanamadığını söyledi¹³⁰.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhur Ersümer Türkiye'nin enerji sorunu ile ilgili yaptığı değerlendirmelerde 2020 yılında, piyasadaki Rus doğalgazının hakimiyetini yüzde 35'e düşürmeyi hedeflediklerini söyledi. Bütçedeki 5 milyar dolarlık yatırım ödeneğine karşın tüm şehirlere doğalgaz götürülebilmesi için 30 milyar dolarlık yatırıma gereksinim olduğunu belirten Ersümer, bunun kamu olanakları ile gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını ifade etti. Bakan Ersümer, yerli ve yabancı özel sektör kaynaklarını devreye sokmak için uğraştıklarını bildirdi. FP Milletvekillerinin "İrticai gaz diye İran'dan gaz almıyorsunuz" yönündeki eleştirilerini de yanıtlayan Ersümer, 2001 yılının Temmuz ayında bu ülkeden doğalgaz alınmasına başlanacağını ifade etti.¹³¹

19 Kasım 2000 tarihinde Aşkabat'ta Bölgeler Arası Standardizasyon Birliği toplantısına katılan Devlet Bakanı Ramazan Mirzaoğlu, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı ile doğalgaz konusunda bilgi alışverişinde bulundu. Türkmenbaşı'nın doğalgaz konusunda Türkiye'nin tavır almasını beklediğini vurguladı: “Biz Rusya'ya doğalgaz satıyoruz, siz onlardan alıyorsunuz. Biz İran'a doğalgaz satıyoruz, siz onlardan satın alıyorsunuz, bir anlamda ütüyorsunuz” tabirini kullandı.¹³²

Ancak ABD Başkanı Bill Clinton'ın Özel Danışmanı John Wolf, Türkmenbaşı'nın en başından beri; kararsız bir tutum sergilediğini bu yüzden Türkiye dahil bölge ülkelerine doğalgaz ulaşamadığını ifade etti. John Wolf, Türkmenistan Devlet Başkanı'nın,

¹²⁷ Türkiye, 13.01.2000

¹²⁸ Türkiye, 13.01.2000

¹²⁹ Akşam, 28.01.2000

¹³⁰ Zaman, 06.02.2000

¹³¹ Sabah, 21.10.2000

¹³² Hürriyet, 21.10.2000

Türkiye'ye doğalgaz vermeyi arzuladığını yeniden dile getirdiğini ifade ederek, “Türkmenbaşı'nın bu yönde somut adımlar atmasını bekliyoruz”¹³³ dedi. Wolf : “Türkmenbaşı'nın ne yaptığını bilmiyoruz. Rusya diyor, İran diyor, Türkiye diyor. Ama hiç kimseye doğal gaz gitmiyor. Türkmenbaşı bir karar vererek ileriye doğru adım atmalı” ifadesini kullandı. John Wolf, Türkmenbaşı'nın kararsız tutumu nedeniyle ABD'nin bu dev projeden vazgeçtiği yolundaki haberleri de yalanladı. Wolf “Türkiye doğalgazı istiyor. Bölge ülkeleri de istekli, Türkmenistan birlikte çalışmaya hazırsa biz de hazırız”¹³⁴ dedi. Cumhuriyette çıkan haberlerde ise İran doğalgazının en pahalı gaz olduğu ifade ediliyordu. 2010 yılında yaklaşık 60 milyar m³ doğalgaz kullanmayı öngören Türkiye'nin, gaz alımlarını arttırmaya yönelik uluslararası girişimleri hakkındaki soru işaretlerinin henüz giderilemediğini, özellikle ANAP'lı Enerji Bakanlarının son yıllardaki girişimleri nedeniyle Rusya'nın Türkiye pazarındaki etkinliğinin arttığı eleştirileri yapılırken, kapatılan Refah Partisi iktidarı döneminde imzalanan anlaşmayla Türkiye'nin en pahalı doğalgazı İran'dan alacak olması eleştiriliyordu.¹³⁵

Doğalgaz fiyatlarının uluslararası seyrine göre Türkiye'nin mayıs ayı itibarıyla sınırda teslim alacağı doğalgaz fiyatları şöyleydi:

Mavi Akım: 100 birim

Türkmenistan: 90.49 birim

İran: 101,86 birim.

Aynı projelere taşıma maliyetlerinin de eklenmesi ile oluşan fiyatlar ise şu şekilde verilebilir:

Mavi Akım: 100 birim

Türkmenistan: 97.71 birim

İran: 108,5 birim.

BOTAŞ'ın rakamlarına göre Türkiye, en pahalı doğalgazı İran'dan alacaktı ve İran doğalgazı Türkiye'ye 2001 yılı Temmuz ayından itibaren pompalanacaktı.

Cumhuriyet gazetesine göre Türkiye, ABD'nin ambargosu nedeniyle kompresör bulamadığından boru hattını döşeyemedi. Kompresörün Almanya'dan temin edildiği ve çalışmaların sürdürüldüğü kaydedilmiştir.¹³⁶

¹³³ Akşam, 17.08.2000

¹³⁴ Akşam, 17.08.2000

¹³⁵ Cumhuriyet, 04.06.2000

¹³⁶ Cumhuriyet,04.06.2000

2000 yılında doğalgaz sorunu iki ülke arasında çözülemeyen konulardan biri olarak kalmıştır.

3.1.3. GÜVENLİK SORUNU

2000 yılı Türk-İran ilişkileri konusunda bir diğer sorun İran'ın Türkiye'deki terörist grupları desteklediği iddialarına ilişkindir. Özellikle PKK ve Hizbullah terör örgütünün İran tarafından desteklendiği iddiaları Türk basınında yer almaktadır. Dönemin İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, 2000 yılının ilk aylarında Türkiye'ye yaptığı ziyarette kendisine sorulan PKK ve İran bağlantısı iddialarını kabul etmemiştir.¹³⁷

Türkiye gazetesinde çıkan bir haberde PKK'nın silahlarını İran'dan temin ettiği ve Suriye'den yüz bulamayan PKK üyelerinin İran'da konuşlandığı iddia edilmiştir.¹³⁸

Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının ardından PKK örgütü içerisinde bir çözüme meydana gelmişti. Hürriyet gazetesinin bir iddiasına göre, PKK'da Öcalan'dan sonra liderlik koltuğuna geçmek isteyen Cemil Bayık, İran'dan yardım istemiştir. Ancak İran hükümeti bu yardımı kabul etmemiştir. İddiaya göre İran'lı yetkililer Cemil Bayık'a şu yanıtı vermişlerdi:

“Siz faaliyetlerinizin büyük kısmını topraklarımızda sürdürüyorsunuz. Aynı şekilde PKK başkanı olarak topraklarımıza gelemezsiniz. Aksi durumda Türkiye ile ilişkilerimiz gerginleşir. Ayrıca, sizin başkanlığınız da örgütü böler. Size PKK içinde karşı olan çok kişi var. Biz örgütün liderlik kavgası yüzünden zor duruma düşmesini istemeyiz. PKK'nın Başkanlık Konseyi tarafından şimdiki şekliyle yönetilmesi uygundur. Biz sizi İran'ın güçlü ismi ve yakın dostu olarak görüyoruz.”¹³⁹

Genelkurmay Başkanlığı'nın 2000 yılı iç güvenlik gizli raporunu ele geçirdiğini iddia eden Akşam gazetesi ise rapor ile ilgili şu bilgileri vermiştir: “...Terör örgütünün sözde Başkanlık Konseyi üyelerinin 3 Aralık günü Kandil Dağı'nda yaptığı toplantıda alınan kararlar sıralandı. Bölücü başı Öcalan ve diğer örgüt üyelerinin affedilmesi hevesine kapılan PKK toplantıda, bu konuyu şimdilik 'Avrupalı dostları' aracılığıyla gündeme getirmeyi kararlaştırdı. İstihbarat birimlerinin raporunda, 'barış' çağrılarını yapan PKK'nın, 'Abdullah Öcalan ve Başkanlık Konseyi üyelerine af çıkıncaya kadar silahlı unsurlarını'

¹³⁷ Yeni Şafak, 19.01.2000

¹³⁸ Türkiye, 08.02.2000

¹³⁹ Hürriyet, 12.02.2000

dağıtmama kararı aldığı belirtildi.”¹⁴⁰ Genelkurmay Başkanlığı’ndan bu raporun doğruluğu veya yanlışlığı ile ilgili bir bilgi gazetelerde çıkmamıştır.

İran konusunda en sert eleştiri yapan gazetelerin başında gelen Cumhuriyet gazetesi ise, “Hedef İç İsyan” başlığını verdiği yazısında İran’ın "Türkiye'de silahlı bir iç isyan" çıkarma hedefine adım adım gitmek için özel bir kolordu oluşturduğunu, bu kolordunun “Kudüs Gücü” adlı örgüte bağlı çalıştığını ve üs olarak ta Urumiye’deki ‘Hamza Üssü’nü seçtiğini ifade ediyordu.¹⁴¹ Cumhuriyet’te çıkan bir diğer haberde ise Türkiye’nin PKK konusunda İran’a karşı nasıl tavır alacağını belirlediğini ve PKK örgütüne desteği somutlanan İran’ın, ilk aşamada işbirliğine zorlanacağını, bunun için de Tahran yönetimi ile ikili görüşmeler yapılacağını belirtmiştir. İran’ın ikili ilişkilerde işbirliğine yanaşmaması durumunda Türkiye gerekli yaptırımları yapmayı gündeme getirecektir.¹⁴²

2000 yılında Türkiye ve İran ilişkilerini olumsuz etkileyen bir diğer gelişme ise Umut Operasyonu adı verilen Hizbullah örgütüne yönelik operasyonlardır. Operasyonlar sonrası yakalanan örgüt üyelerinin İran’dan destek aldıklarını belirten ifadeleri Türk basınında büyük bir tepki oluşturdu.

Umut Operasyonları, 21 Şubat 2000’de başladı. CD ve disket çözümlerinden yasadışı Tevhid-Selam ve Kudüs Ordusu örgütleri ortaya çıkarılırken, operasyonda ilk gözaltılar, İstanbul’da 6 Mayıs 2000 tarihinde gerçekleşti. Operasyonda birçok kişi tutuklanmış ve bu kişilerin itiraflarında yıllarca aydınlanamayan faili meçhul cinayetlerin üzerindeki karanlık perde aralanmıştı. Türkiye’yi uzun süredir karıştıran faili meçhul cinayetler şunlardı: “Suudi Arabistan Büyükelçiliği’nde görevli Abdulgani Bedevi’nin 25 Ekim 1988’de tabancayla öldürülmesi, Ankara Türk-İngiliz Kültür Derneği garajının önüne 2 Nisan 1989’da bomba konulması, Prof. Dr. Muammer Aksoy’un Bahçelievler’deki evinin girişinde 31 Ocak 1990’da öldürülmesi, Doç. Dr. Bahriye Üçok’un, 6 Ekim 1990’da gönderilen bombalı paketle öldürülmesi, ABD Büyükelçiliği’nde bilgisayar uzmanı olarak görev yapan çavuş Victor Marwick’in 28 Ekim 1991’de aracına konulan bombanın patlaması sonucu öldürülmesi ve eşinin yaralanması, Hürriyet Gazetesi’nin Ankara irtibat bürosunun önündeki çöp bidonuna 30 Aralık 1991’de bomba konulması, Gazeteci-yazar Uğur Mumcu’nun aracına konulan bombanın patlaması sonucu 24 Ocak 1993’te öldürülmesi, İsrail’in Ankara Büyükelçiliği’nde görevli Ehud Sadan’a ait araca 7 Mart

¹⁴⁰ Akşam,09.12.2000

¹⁴¹ Cumhuriyet, 17.05.2000

¹⁴² Cumhuriyet, 01.06.2000

1992'de bomba konulması, Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı'nın aracına konulan bombanın patlaması sonucu 21 Ekim 1999'da öldürülmesi”¹⁴³

08 Mayıs 2000 tarihinde Akşam gazetesi; Uğur Mumcu suikastinin İran Ajanları tarafından gerçekleştirildiği iddialarından dolayı gözlerin yeniden İran'a çevrildiğini şu sözlerle kamuoyuna duyuruyordu: “Türkiye'ye rejim ihraç etmeye çalışan İran yönetimi, PKK ve irticai örgütlere verdiği destekle biliniyor. Bu nedenle Ankara ve Tahran yönetimi arasında sık sık krizler yaşanıyor. Uğur Mumcu suikastiyle ilgili gözaltına alınan 9 sanığın İran yanlısı Tevhid-Selam örgütü üyesi çıkması ve sanıkların İran ajanlarından yardım aldıklarını itiraf etmeleri, faili meçhul cinayetlerde İran parmağı olduğu kuşkusunu artırdı. Sanıkların verdiği ifadeler doğrultusunda yapılan baskınlarda ele geçirilen patlayıcı maddelerin diğer faili meçhul cinayetlerde kullanılan bombalarla benzerlik göstermesi de İran parmağı iddiasını kuvvetlendiriyor. Katil zanlılarından birinin İran tarafından kurulduğu ve desteklendiği iddia edilen vahşet örgütü Hizbullah üyesi olduğu öne sürüldü. Mumcu suikastinde gözcülük yaptığı ileri sürülen sanığın öldürülen örgüt lideri Hüseyin Velioğlu'yla sık sık görüştüğü ve Malki cinayeti tetikçisi Mehmet Sünbül ile birlikte Hizbullah'a katılan zanlının daha önce tutuklandığı ortaya çıktı. Mehmet Sünbül'le cezaevinde tanışan sanığın, kayınbiraderi Menzil Grubu'nun lideri Fidan Güngör'ün öldürülmesine de karıştığı öne sürüldü. Türkiye'ye rejim ihraç etmeye çalışan İran'ın, bölücü terör örgütü PKK'yı da desteklediği öne sürülüyor. Tahran yönetimi eli kanlı teröristlere maddi ve manevi destek vermesinin yanısıra topraklarında kamp kurmasına izin verdi. Güvenlik kuvvetlerinin başarılı mücadelesi sonunda K.Irak ve Suriye'de barınamayan teröristler, İran'a sığındı. Teröristlerin kamp kurmasına izin veren Tahran yönetimi, militanlara askeri eğitim de verdi. Türkiye'yle olan sınırlarını açan İran, teröristlerin Türkiye topraklarına girip vur-kaç eylemi yapmasına da göz yumuyor. İran'ın bölücü ve irticai örgütleri desteklemesi nedeniyle Ankara ile ilişkileri sık sık sekteteye uğruyor. Terörist faaliyetlerle ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olan Ankara, Tahran yönetimini ikili güvenlik anlaşması yapmaya zorluyor. Uğur Mumcu suikastinde gözlerin İran'a çevrilmesi ve Tahran yönetiminin sabıkalı olması kuşkuları daha da derinleştiriyor. Polis, şimdi Çetin Emeç, Turan Dursun, Bahriye Üçok ve Ahmet Taner Kışlalı suikastlerinin üzerindeki sır perdesini aralamaya çalışıyor.”¹⁴⁴

¹⁴³ <http://www.haberturk.com>

¹⁴⁴ Akşam, 08.05.2000, Ayrıca Bkz Sabah, Hürriyet, Milliyet 08.05.2000

Cumhuriyet gazetesi ise Eski Erzurum Vali yardımcısı, Termal Kaymakamı Kazım Esen'in verdiği beyanatı okuyucularına şöyle aktarmaktadır: Uğur Mumcu ve diğer siyasi cinayetlerin arkasında İran'ın Tahran ve Kum kentinde bulunan "İmam-ı Ali Askeri Okulları"nın olduğu, Paris'te yazılan ve sadece diplomatlara gönderilen istihbarat mektubunda da okulun faaliyetlerine yer verildiği öne sürüldü. İran derin devleti ve Hizbullah'ın karargâhı olduğu öne sürülen okulun, İran'ın özel harp dairesi işlevini gördüğü de vurgulandı.¹⁴⁵ Esen yazının devamında şu tespitlerde bulundu: "Siyasi cinayetlerin arkasında, küresel mafya, uluslararası şirketler, yasadışı ekonominin emrindeki bankalar, bazı devletler ve bunların istihbarat örgütleri ile özel olarak eğitilerek devlet örgütlerinin içine sızmış ajan provokatörler bulunmaktadır. Cumhuriyetin ulus devlet anlayışını kendilerine engel olarak gören ve Kemalist çizginin köklerini kemirerek kendilerine yol açmak isteyen örgütlerin uzantıları deşifre olmamak için Mumcu'yu öldürmeleri de doğaldır..."¹⁴⁶

Tahran ise Türk basınında çıkan bu iddiaları yalanladı. İran büyükelçiliği Uğur Mumcu suikastı ile basın ve yayın organlarında yer alan İran bağlantısına bir açıklama yaparak iddiaları yalanladı: "Boş ve gerçek dışı olumsuz propaganda yapıldığını, bu tür girişimlerin iki ülke arasında giderek gelişen ilişkilere zarar verme amacını güttüğünü savundu. Açıklamada, İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin dış politika konusunda 'yapıcı politika' güttüğü kaydedilerek özellikle komşu ülkelere karşı uygulanan şeffaf ve açık politikanın, bu tür temelsiz suçlamaların gündeme getirilmesine yer bırakmadığı ifade edildi. Büyükelçiliğin açıklamasında, İran'ın Türkiye aleyhine faaliyet gösteren İslami veya başka siyasi amaçlı hiçbir kişi, grup veya onlara bağlı kişilerle açık veya gizli ilişkisinin olmadığı ve bu konuda yapılan herhangi bir iddiayı şiddetle reddettiği kaydedildi. Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı'nın İran tarafından da memnuniyetle karşılandığı ve iki ülke ilişkilerinin her alanda daha da memnuniyetle karşılandığının ifade edildiği açıklamada, 'Bu tür saptırma girişimleri ilişkilerin olumlu havasına zarar vermek amacını taşımaktadır' denildi."¹⁴⁷

¹⁴⁵ Cumhuriyet, 18.02.2000

¹⁴⁶ Cumhuriyet, 18.02.2000

¹⁴⁷ Sabah, 08.05.2000

Bir başka bakış açısı sergileyen Evrensel gazetesi ise 22 Mayıs 2000 yılında verdiği haberde İran ile ilgili tüm iddiaların zayıfladığını, bizzat İçişleri Bakanı Saadettin Tantân'ın İran'a yönelik açık suçlamalarının ise azaldığını bildirdi.¹⁴⁸

Sonuç: 2000 yılında İran ile ilişkileri belirleyen en önemli sorun terör olaylarıdır. Özellikle PKK ve Hizbullah olaylarının artması üzerine Türk Dışişleri yetkilileri güvenlik konusunda İranlı yetkilileri diplomatik bir yolla uyarılmışlardır. Ekonomide ise doğalgaz sorunu çözülememiştir. Ocak ayında doğalgaz sorununu çözdük diyen Türk yetkililer, şubat ayında antlaşma sağlanamadığını belirtmişlerdir. 1997'de Cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Hatemi dış politika da uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. Özellikle Türkiye de artan terör olaylarına karşı İran'ın rolünün olmadığını belirtmiştir. Hatemi'nin bu tavrı nedeniyle Türk yetkililer resmi yolla yaptırım yapmayı gerek görmemişlerdir.

¹⁴⁸ Evrensel, 22.05.2000

3.2. 2001 YILI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

3.2.1. DİPLOMATİK İLİŞKİLER

2001 yılında Türkiye ve İran ikili ilişkilerde kısır bir sürece girdi. Çünkü iki ülke de kendi ülkelerindeki sorunlardan dolayı dış ülkelerle ilişkilerinde yoğunlaşamadılar. 2001'de Türkiye'nin en büyük problemi Şubat 2001 ekonomik krizidir. Dalgalı bir seyir takip eden Türk ekonomisi 19 Şubat MGK toplantısında Cumhurbaşkanı Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit'in tartışması ile büyük bir krize dönüştü. Bir günde 7.5 milyar doların Merkez Bankası'ndan çekilmesine neden olan kriz, Hazine Müsteşarlığı'nın ve Merkez Bankası'nın aldığı tedbirlere rağmen gelişti ve 21 Şubat'ta gecelik faizler yüzde 7.500'e kadar yükseldi. Bir gün önce Merkez Bankası'ndan çekilen dövizler geri dönmesine rağmen, 21 Şubat'ta bankalar Merkez Bankası'ndan 3,1 milyar dolar daha aldı.¹⁴⁹

Türkiye, ekonomide yaşanan bu olumsuzlukları aşmak için bir dizi tedbir aldı. İlk önce Merkez Bankası Dalgalı Kur Politikasına geçtiğini ilan etti. Piyasalarda doların fiyatı 960 bin liraya yükseldi. Dönemin Muhalefet Partisi lideri Tansu Çiller, ülkede tarihte görülmemiş bir oranda devalüasyon yaşandığını ve hükümetin acilen istifa etmesi gerektiğini söyledi.¹⁵⁰ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), tüm toplum kesimleri tarafından desteklenen ve piyasalara güven verecek, ekonomiden sorumlu bir Başbakan Yardımcısının eksikliğinin, programın başarısızlığında en önemli rolü oynadığını bildirdi.¹⁵¹ TÜSİAD'dan yapılan açıklamada, bu nedenle hükümetin, meclis içinden ya da dışından bir ismi bu göreve getirmesi gerektiğine dikkat çekildi. TÜSİAD'ın bu açıklamalarının ardından ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Gazi Erçel görevinden istifa etti.

1 Mart 2001'de Hükümet tarafından Türkiye'ye çağırılan Dünya Bankası'nın Türk Başkan yardımcılarında Kemal Derviş, Ankara'ya geldi ve Başbakan Ecevit ile görüştü. Kemal Derviş, koalisyonu (57. Hükümet) oluşturan partilerin (DSP-MHP-ANAP) Genel Başkanlarının yaptıkları toplantıdan sonra 2 Mart 2000 tarihinde geniş yetkilerle donatılarak Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı'na getirildi. Derviş'in bakanlığa atanmasına ilişkin tezkere de 3 Mart 2001 tarihli Resmi Gazete'de yayımlandı.

¹⁴⁹ Hürriyet, 22.02.2001

¹⁵⁰ Hürriyet, 22.02.2001

¹⁵¹ Zaman, 22.02.2001

İran ise 2001 yılının ilk altı ayı boyunca reformcular ve muhafazakarlar arasındaki iktidar mücadelelerine sahne oldu. Muhammed Hatemi'nin Mayıs'ta yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ardından mücadeleler daha da şiddetlendi. Ekonomik açıdan ise İran, aynı Türk ekonomisi gibi kriz içerisindeydi. 2001 yılı genelde İranlı ve Türk politikacıların iç sorunları ile mücadele yılı olmuştur.

İkili ilişkilerde Muhammed Hatemi'nin 1997'de Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra dış politika alanında uygulamaya koyduğu diyalog ve gerginlikleri giderme politikası, Türkiye ile ilişkilerde özellikle 2001 yılında hissedilir derecede olumlu sonuçlar verdi.

Özellikle sınır güvenliği ve terörizmle mücadele konusunda iki ülkenin oluşturduğu ortak komite ve komisyonların çalıştırılmaya başlanması sonucu, bu alandaki sorunlar büyük ölçüde giderildi ve bu mekanizmalar çalışır hale getirildi.

Bunun yanı sıra iki ülke arasındaki ikili ziyaretlerde de önemli bir artış gözlenmeye başlanırken, ziyaretler sadece siyasi ve diplomatik alanlarla da sınırlı kalmadı ve ticaret heyetlerinin ve işadamlarının karşılıklı ziyaretleri arttı:

İkili ilişkilerde 2001 yılı, eski Ulaştırma Bakanı Enis Öksüz'ün Karma Ulaştırma Komisyonu (KUK) toplantısı öncesinde 30 Ocak-2 Şubat arasında Tahran'ı ziyaretiyle başladı.

Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise 12-13 Şubat'ta İran'a ziyarette bulunmuştur. İsmail Cem son zamanlarda İran'daki yenilenme çalışmasıyla Türkiye'deki teknolojik alandaki gelişimin, iki ülke için yeni imkanlar yarattığını bildirdi. İsmail Cem, Tahran'daki temasları çerçevesinde, İran Ticaret Odası tarafından düzenlenen seminere katılarak iki ülke işadamlarına hitaben bir konuşma yaptı.

Konuşmasında dış politika ve ekonominin genellikle içiçe geçtiğini söyleyerek, "Dışişleri Bakanlığı'nın bir işlevi de ekonomik ilişkilerin gelişeceği siyaset zeminini oluşturmaktır"¹⁵² ifadesini kullanan İsmail Cem, daha sonra Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ve Meclis Başkanı Hüccetülislam Mehdi Kerrubi ile görüştü. Hatemi, Cem'i kabulünde, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Başbakan Bülent Ecevit'e sağlık ve başarı dileklerini ilettiler. Cem de Hatemi'ye Başbakan Ecevit'in en iyi dileklerini aktardı. Hatemi, kabul sırasında yaptığı konuşmada, "Türkiye bizim katımızda her zaman seçkin

¹⁵² Hürriyet, 13.02.2001

bir yere sahiptir. İlişkilerimizi tarihi geçmişimize dayandırmalıyız ve siyaset, güvenlik alanlarındaki ilişkilerimizi bu yönde geliştirmeliyiz"¹⁵³ dedi.

Türkiye'nin İran'da yatırımlar yapması için yeni öneriler getirdiğini belirten İsmail Cem, Türkiye'nin İran'ın Avrupa'ya açılan kapısı olduğunu; İran'ın ise Türkiye-Orta Asya arasında bir köprü oluşturduğunu böylece her iki ülkenin birbirini tamamlayan devletler olduğunu belirtti.¹⁵⁴

İsmail Cem ayrıca Filistin sorununun bölgenin en önemli sorunu olduğunu Türkiye'nin, Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat'ın isteği üzerine, 6 aydan beri Filistin sorununa çözüm bulmaya çalıştığını söyledi.¹⁵⁵

Eskiden Türkiye-Suriye arasında problemler olduğunu belirten İsmail Cem, şimdi bu sorunların da ortadan kalktığını ve Türk hükümetinin turist olarak gelmek isteyen İranlılar için veya Türkiye üzerinden Suriye'ye gitmek isteyen İranlı turistler için yeni imkanlar hazırlayacağını belirtti.¹⁵⁶

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun 24 Ağustos'ta yaptığı Azerbaycan gezisi, İran'ın tepkisine yol açtı. Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi'ni Dışişlerine çağırın İran yönetimi konu ile ilgili kaygılarını ilettili.¹⁵⁷ Geziden iki hafta önce İran savaş uçaklarının Azerbaycan petrol arama gemilerini taciz etmesiyle gerginlik başlamıştı. Türkiye, İran'a bu yüzden ultimatom vermişti. Genelkurmay Başkanı'nın bu dönemde Azerbaycanı ziyareti yanlış anlamalara neden olmuştu. Yalçın Doğan'a göre Genelkurmay Başkanı'nın Bakû ziyareti ise çok başka bir amaç taşımaktaydı ve çok önceden planlanmıştı. Bakû'deki Harp Okulu, ilk mezunlarını verecekti. Bu yüzden de Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu çok önceden bu törene davet edilmişti.¹⁵⁸

Bu konuda Hürriyet'in yorumları ise tam tersiydi. Genelkurmay Başkanı'nın Bakû ziyareti, Hazar'daki Azeri petrolüne göz diken ve savaş uçaklarıyla taciz eylemlerinde bulunan İran'a bir gözdağı niteliği taşıyordu.¹⁵⁹

İkili ilişkilerde bir başka önemli ziyaret İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin 6-7 Kasım'da Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmasıyla gerçekleşti. Ziyareti sırasında, Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı tarafından kabul

¹⁵³ Sabah, 13.02.2001

¹⁵⁴ Cumhuriyet, 14.02.2001

¹⁵⁵ Hürriyet, 14.02.2001

¹⁵⁶ Zaman, 14.02.2001

¹⁵⁷ Türkiye, 24.08.2001

¹⁵⁸ Cumhuriyet, 23.08.2001

¹⁵⁹ Hürriyet, 25.08.2001

edilmiştir. Görüşmeler sırasında ağırlıklı olarak ikili ilişkiler ele alınmış, bölgesel konular ve Afganistan'da yaşanan gelişmeler üzerinde geniş bir fikir alışverişinde bulunulmuştur. Harrazi yaptığı konuşmasında şunları söyledi:

“Türk ve İran toplumlarının, aynı coğrafyada yaşamalarından kaynaklanan yüzyıllar öncesine dayalı ilişkileri karşılıklı etkileşimle zenginleşmiştir. Bu nedenle, mevcut sorunların aşılması ilişkilerin şu anda bulunduğu düzeyden çok daha iyi bir noktaya getirilmesi iradesinin her iki tarafta da mevcut olduğunu görmek memnuniyet vericidir.”¹⁶⁰

İkili ekonomik ve ticari ilişkilerdeki potansiyeli değerlendirmek üzere özel sektör kuruluşlarının insiyatifiyle hazırlanmış olan Türkiye-İran İş Konseyi Kuruluş Protokolü, İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin ziyareti sırasında imzalanmıştır. Ekonomik açıdan yarar sağlayacak bir diğer gündem maddesi de bu yıl sonunda tamamlanması öngörülen doğalgaz boru hattı projesidir. Bu hat, İran'ı Türkiye için önemli enerji kaynaklarından biri haline getirerek, iki ülke ticaret hacmine önemli miktarda artış sağlamayı amaçlamaktadır.

Ziyaret sırasında ayrıca, taraflar Afganistan'da devam etmekte olan operasyon ve uluslararası düzeyde terörizme karşı başlatılan savaş konularında yer yer birbirlerinden farklılık arzeden düşüncelerini de birbirlerine aktarma fırsatı bulmuşlardır. Ziyaret sırasında Harrazi'ye, İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin medeniyetler arası diyalog girişimine Türkiye'den tam destek verildiği belirtilmiştir. Aynı şekilde, Dışişleri Bakanı Cem'in terörizm gündemli Avrupa Konferansı'nda ortaya attığı ve genel kabul gören, Türkiye'nin, İslam Konferansı Örgütü ve Avrupa Birliği ülkeleri arasında bir konferansa ev sahipliği yapma önerisi hakkında da İran Dışişleri Bakanı'na bilgi verilerek, görüşleri alınmıştır.¹⁶¹

Yılın en önemli ziyaretlerinden birini ise eski İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'ın 8-11 Mayıs'ta Tahran'a yaptığı ziyaret oluşturdu.¹⁶² Tantan'ın beraberindeki heyette Jandarma İstihbarat Başkanı Tümgeneral Ali Öksüz, Emniyet Genel Müdürlüğü İstihbarat Daire Başkanı Muzaffer Erkan ile Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanı Emin Aslan da bulunmuştur. Tantan bu geziyle ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

“Türkiye, kendi iç güvenliğinin sağlanması noktasında Kafkaslar'da, Hazar Havzası'nda, Ortadoğu'da, Orta Asya'da, Afganistan'a kadar giden bir şerit içerisinde bütün güvenlik hareketlerini takip etmek durumundadır. Sınırı aşan suçlarla mücadelede ortak çalışma

¹⁶⁰ Radikal, 07.11.2001

¹⁶¹ Türkiye, 08.11.2001

¹⁶² Akşam, 08.05.2001

yöntemlerini ve uygulamalarını devreye sokmak gerekiyor. Bizim oraya gidiş amacımız budur.”¹⁶³

Bir başka seyahat ise Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Şükrü Sina Gürel'in ziyaretidir. Birleşmiş Milletler Irkçılık, Irk Ayrımcılığı ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Dünya Konferansı'nın Tahran'da 18-19 Şubat'ta yapılan Asya Bölge Toplantısı için İran'a gitmiş bulunuyordu.

3.2.2. EKONOMİK İLİŞKİLER

İkili ilişkilerde ekonomide ilişkileri belirleyen temel sorun doğalgaz konusu olmuştur. Doğalgaz konusunda 2000 yılında Türkiye kendi sınırları dahilindeki boru hatlarını tamamlayamadığından İran ile sorunlar yaşamıştı. Ancak bu kriz, ikili görüşmeler sonucunda Türkiye'ye ek süre verilmesiyle aşılmıştı. Türkiye 30 Temmuz 2001 tarihinde boru hattı projesini bitirdiğini ilan etti. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Zeki Çakan Türkiye'nin İran ile imzaladığı anlaşma uyarınca, İran'dan 30 Temmuz tarihinde doğalgaz alımına başlamaya hazır olduğunu belirtti. Çakan, "Türkiye tarafında bu amaçla tüm çalışmalar tamamlanmıştır. Gaz alımına başlanılabilmesi için İran tarafınca tamamlanması gereken ölçüm istasyonunun halen hizmete hazır olmadığını" ifade ederek, şu görüşlere yer verdi:

"Söz konusu ölçüm istasyonu ile ilgili olarak Türk ve İran teknik heyetlerince yapılacak test ve muayeneler sonunda tanzim edilecek, Uygunluk ve Hazır Olma Sertifikası'nın Türk makamlarına intikal etmesi beklenmektedir. 25 Temmuz 2001 tarihinden itibaren BOTAŞ Teknik Heyet Ölçüm İstasyonu'nun test ve muayenelerini yapmak üzere İran'da bulunmaktadır. Bu sertifika Türk makamlarına ulaşmamıştır. Anlaşma gereğince, anılan sertifikanın Türk makamlarına ulaşması ve tüm işlemlerin tamamlanmasını takiben iki ülke arasındaki gaz alışverişi başlayacaktır."

Zeki Çakan, bu şartlarda Türkiye tarafınca İran'a herhangi bir tazminat ödenmesinin söz konusu olmadığını kaydetti.¹⁶⁴

İran doğalgazı, 10 Aralık 2001 tarihinde Türkiye'ye gaz akışının başlaması ile hayata geçirilmiş oldu.¹⁶⁵ Zaman gazetesi yazarı Kadir Dikbaş'a göre İran doğalgaz üretiminde

¹⁶³ Akşam, 08.05.2001

¹⁶⁴ Sabah, 31.07.2001

¹⁶⁵ Milliyet, 11.12.2001

yeterli enerjiye sahip bir ülke değildir. Bu yüzden İran, doğalgazı Türkmenistan'dan alıp Türkiye'ye satacaktır.¹⁶⁶ Dikbaş bu konuda; “Yeni hat bana iki konuyu hatırlattı. Birincisi unutulmuş Türkmen gazı, ikincisi ise İran'la ticari ilişkiler. Önceleri Türkmenistan doğalgazının İran üzerinden gelmesi öngörülmüş, daha sonra hattın yönü Hazar Denizi tabanından Azerbaycan–Gürcistan–Türkiye güzergahına çevrilmişti. Zaman içinde o hatla ilgili çalışmalar da küllendi. Şimdi ilk konuşulan güzergahtan İran gazını almaya başladık. 1997 yılında, ilk planların bir parçası olan ve Türkmen doğalgazını İran'a taşıyan Körpeçe–Kordkuy hattı faaliyete geçirildi. Daha önce bu hattın mevcut hatlarla Tebriz'e bağlanması Tebriz–Türkiye sınırı arasında da yeni bir boru hattı yapılması planlanmıştı. Şu anda Türkiye'ye gaz veren hat, Tebriz'den Türkiye'ye uzanıyor. Dolayısıyla Türkmen gazının Türkiye'ye geliş yolu da açık. İran, önceki yıllardan fazla olarak gelecek yıl Türkmenistan'dan 6,5 milyar m³ gaz almayı planlıyor. Bu gazın önemli bir kısmını kendi ihtiyacı için kullansa da, Türkiye'ye sevk etme ihtimali de var. Görüştüğüm bir uzman, aynı görüşü paylaşıyor ve “Göreceksiniz gelen gazın önemli bir kısmı Türkmen gazı olacak.” diyor. Sebebi ise şu: İran zengin rezervlere sahip olmakla birlikte ihraç kapasitesi yüksek bir ülke değil. Yatakların geliştirilmesi çalışmaları da yavaş ilerliyor.

Bu konuda gerek İran gerekse Türkiye tarafından resmi bir açıklama yok; ama gelecek gaz içinde Türkmen gazı oranının yüksek olması ihtimali çok kuvvetli. Böyle olunca ilginç bir durum ortaya çıkacak: İran, Türkmenistan'dan 40 dolara aldığı gazı 100 dolar civarındaki bir fiyatla Türkiye'ye göndermiş olacak.”¹⁶⁷

3.2.3. GÜVENLİK SORUNU

2001 yılında Türkiye ve İran ilişkilerini olumsuz etkileyen olay Gaffar Okkan cinayetidir. Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okkan 24 Ocak 2001'de silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetti. 2000 yılından bahsederken Hizbullah-İran bağlantısı iddialarının Türk basını tarafından vurgulandığından söz etmiştir. Aynı şekilde bu cinayetin de İran kaynaklı olduğu iddia edildi.

Gaffar Okkan, terörle mücadelede çok başarılı operasyonlara imza atmış özellikle de Doğu illerinde örgütlenmiş olan Hizbullah'a karşı yaptığı operasyonlarda örgütü çökertmişti.

¹⁶⁶ Zaman, 18.12.2001

¹⁶⁷ Zaman, 18.12.2001

Halkın büyük sempati beslediği Gaffar Okkan, Diyarbakırspor'un 1'inci lige çıkması için de büyük çaba harcamıştı. 2 Nisan 2000 tarihli gazetede Hizbullah örgütünün çökertilmesini “Hizbullah Darbe Üstüne Darbe Aldı” başlıklı haberle duyuran Hürriyet şunları yazmıştır:

“Diyarbakır İl Jandarma Komutanlığı timlerinin Hizbullah'a yönelik olarak gerçekleştirdiği operasyonlarda, Diyarbakır'ın Tezgeçer Köyü'nde 'Hizbullah kasabı' olarak bilinen Tahsin Kara yakalandı. Kara'nın verdiği bilgilerle genişletilen operasyonlarda 28 kişi gözaltına alındı. Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okkan da Ocak ayından bu yana 340 faili meçhul olaydan 247'sinin aydınlatıldığını, bu cinayetleri Hizbullah militanlarının gerçekleştirildiğinin anlaşıldığını söyledi. Bitlis'te gerçekleştirilen operasyonlarda da, 10 Hizbullah üyesi gözaltına alındı.”¹⁶⁸

Kamuoyunda çıkan haberlerde cinayetin Hizbullah örgütü tarafından işlendiği iddiaları ortaya atıldı. Zaman Gazetesi, Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okkan'ı öldürenlerin Hizbullah örgütü olduğunu ve C planı ile bu cinayeti işlediğini belirtmişti:

“...Gaffar Okkan 1997'de Diyarbakır'da Emniyet Müdürü olduğunda önemli ilgi alanlarından biri Hizbullah'tı. Popüler ve çok medyadik bir polis müdürü olan Okkan'ın ismi, kısa süre içinde Güneydoğu'daki Hizbullah operasyonları ile özdeşleşir oldu. Hizbullah'ın üzerine kararlılıkla giden ve bu yapılanmayı bitiren Emniyet Müdürü olarak anılır oldu. Örneğin Okkan, 14 Ocak 1999 tarihinde Diyarbakır'daki konuşmasında, “Cinayetleri devlet işliyor şeklindeki iddia sahiplerinin oynadıkları oyun bozulmuştur” demektedir. Bir diğer konuşmasında, “Dünyanın oyununu Diyarbakır'da bozuyoruz” diyen Okkan, bir televizyon programında da, “Bir casusluk faaliyeti ile karşı karşıyayız” demişti. Onun suikasta uğramasından önce Hizbullah ana davasını açan Diyarbakır DGM savcılarının tespitleri de o yöndeydi: “Hizbullah gizli istihbarat örgütlerine taş çıkartacak bir çalışma sistemi içerisindedir. Bir terör örgütünden öte, casusluk faaliyeti yürüten bir örgüt izlenimi uyandırmaktadır.”

Suikast, İstanbul polisinin yaptığı Hizbullah operasyonunun yıldönümünde yapılacaktı. Bir yıl aradan sonra Zaman gazetesi suikast ile ilgili detaylı bilgileri şu şekilde verdi:

“Suikast için ikili bir plan yapılmıştı. “A” planına göre, Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü'ne yakın bir noktada ev tutulup, Gaffar Okkan Kanas suikast silahıyla vurulacaktı. “B” planına göre ise, Okkan Diyarbakır Şehir Stadı'na maça geldiği bir gün uzaktan

¹⁶⁸ Radikal, 02.04. 2000

vurulacaktı. Ancak bu iki plan da yürürlüğe konulamadı. 24 Ocak 2001 günü Gaffar Okkan, koruma polisleri ile birlikte Emniyet Müdürlüğü binasından 500 metre uzaklaştığında, akşamın karanlığında Kalaşnikoflu 15 kişinin saldırısına uğradı. Okkan'a isabet eden kurşun sayısı 17'ydi. Onunla birlikte beş polis daha şehit oldu. Bu olay, Türkiye'de bugüne kadar hiç yaşanmamış, meydan okurcasına pervasız bir saldırı planıydı. Bulgulara göre bu "C" planındaki aktörler de Hizbullah mensuplarıydı. Peki ya arkadaki güçler kimdi?"¹⁶⁹

Cinayet üzerine yapılan araştırmalar ve istihbarat bilgileri, Hizbullah örgütü mensuplarının bu cinayeti işlediği iddialarını güçlendiriyordu. Ancak bu kişilerin arkasındaki güç yine İran mıydı? Olaydan birkaç gün sonra çıkan haberlerde katillerin vur emrini İran'dan aldıkları iddiaları ortaya atıldı. Bu konuda Milliyet; " Vur emrini verdiği öne sürülen İran'da yaşayan Hizbullahçı Zeki Savaş için büyük araştırma başlatıldı. Diyarbakır suikastının talimatını Hizbullah'ın askeri kanat sorumlusu olan ve İran'da yaşayan Zeki Savaş'ın verdiği yönünde bilgilere ulaşıldı. Güvenlik güçlerinin Zeki Savaş ve İran bağlantısı için araştırma başlattıkları öğrenildi. İstihbarat birimlerince hazırlanan raporda, halen İran'da bulunan Zeki Savaş için "saldırıda talimat veren kişi olma olasılığı büyük" değerlendirmesi yapıldı."¹⁷⁰

Cinayeti Hizbullah'ın işleyip işlemediği konusundaki bir soruya yanıt veren Sadettin Tantan şöyle dedi:

"Hizbullah terör örgütünün ne kadar tehlikeli olduğunu biliyoruz. Hizbullah kendi kardeşini, babasını dahi boğduran bir örgüt. Bu arşiv bilgilerimizde var. Bu örgüt sindirme ve yıldırma tehdidi adı altında insanları yok eden, kendi menfaatleri doğrultusunda hareket eden ve yönlendiren bir örgüt. Bu örgütün adını bu olaydan dolayı koymadık. Bizim çalışmalarımız bütünüyle ve çok geniş kapsamda yürütülmektedir."¹⁷¹

FP lideri Recai Kutan ise, 'Hizbullah'ın eylemden bir kazancının olmadığını, bu cinayetin uyuşturucu şebekelerinin işi olabileceğini ve saldırının tam bir profesyonel işi olduğunu belirtti. Kutan, konu ile ilgili şu tespitte bulundu : "Hizbullah'ın bu saldırıyı yapması çok zor. Örgütte bu saldırıyı yapacak beceri yok. Saldırı oldu, yarım saat sonra bu işi 'Hizbullah yaptı' diye açıklama yaptılar. Kim nereden biliyor saldırıyı bu örgütün yaptığını.

¹⁶⁹ Zaman, 24.12.2002

¹⁷⁰ Milliyet, 27.01.2001

¹⁷¹ Cumhuriyet, 04.02.2001

Burada PKK var, uyuşturucu çetesi var. CIA var, MOSSAD var. Neden sadece Hizbullah'ın üzerine atıldı”¹⁷² diye konuştu.

Araştırmacı Ruşen Çakır'ın Gaffar Okkan öldürülmeden önce bizzat kendisi ile Hizbullah örgütü hakkında yaptığı röportaj şunu gösteriyor ki örgüt İran tarafından değil bizzat batılı güçler tarafından destekleniyordu:

“Hizbullah uzmanlarının önde gelenlerinden olan Gaffar Okkan da olaya komplo çerçevesinden bakanlardandı. Kendisiyle görüşmemizde ben “örgüt” dedikçe o karşı çıkıp “Hop bakalım. Bunlar örgüt değil, casus şebekesi” diye beni azarladı. Okkan’a göre Hizbullah dünya çapında büyük bir oyunun parçasıydı ve kendileri bu oyunu bozmuştu. Okkan, İran’ı pek de önemsemiyor, perde arkasında bazı Batılı odakların olduğuna inanıyordu. Ne yalan söylemeli, onun da aklına nedense ilk olarak Almanya geliyordu.”¹⁷³

Tüm bu yorumlar gösteriyor ki Gaffar Okkan Cinayeti de ardında bilinmeyen birçok soru işaretleri bırakacaktı. Birçok senaryolar ve birçok komplo teorileri üreten bazı kesimler; ne Gaffar Okkan cinayetini ne de daha önce gerçekleşmiş faili meçhul cinayetleri aydınlatmakta başarılı olamayacaklardı.

3.2.4. HAZAR PETROLLERİ KRİZİ

İki ülkenin iç sorunları haricinde dış politikalarını etkileyen de birçok sorunları oldu. Bunlardan en önemlisi ise Hazar Petrolü kriziydi.

2001 yılında Hazar denizine kıyıdaş olan ülkeler: Azerbaycan, Kazakistan, İran, Rusya ve Türkmenistan arasında Hazar Petrolü krizi ortaya çıktı. Özellikle Türkiye'nin İran ile ilişkilerinde Hazar petrolü krizi önemli bir yer tutmaktadır. Bu yüzden Hazar Petrolü krizini genel hatlarıyla ele almaya çalışacağım.

Hazar Denizi petrol rezervleri tahminlerin çok üstündedir. ABD Enerji Enformasyon Dairesi'nin yapmış olduğu bir tahmine göre Hazar'da tamamı 178-235 milyar varil arasında petrol rezervi mevcuttur.¹⁷⁴ Bu rakamın daha da yukarılara çıkabileceği muhtemeldir. Bu da Hazar Denizinin zengin bir doğal kaynak yatağı olduğunu

¹⁷² Akşam, 29.01.2001

¹⁷³ Ruşen Çakır, **Derin Hizbullah İslamcı Şiddetin Geleceği**, İstanbul 2001, ss 84-85.

¹⁷⁴ Mert Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları**, İstanbul 2005, s 19.

ispatlamaktadır.¹⁷⁵ Hazar Petrollerinin şu anki tahminlere göre değeri 4 Trilyon dolar civarındadır.

Hazar Denizinde 2001 Ağustos ayı başında önemli bir kriz yaşandı. Hazar'a kıyısı olan 5 ülkeyi savaşın eşiğine getiren bu kriz bölgede petrol araştırması yapan BP şirketine ait bir geminin İran hücumbotları tarafından durdurulmasıyla başladı. Daha sonraki günlerde İran jetleri Azerbaycan hava sahasını ihlal ederken, Türkmenistan da Azerbaycan'ı kendi karasularını ihlal etmekle suçladı. Azerbaycan ise Hazar petrollerini koruyacağını söyleyerek ordusunu alarına geçirdi. Tüm bu yaşanan gerginliğin nedeni ise hiç kuşkusuz zengin petrol yataklarının varlığıdır.

Hazar Petrolünün paylaşımı konusunda iki farklı yaklaşım birbiriyle çatışmaktadır. Azerbaycan'ın tezine göre; Hazar büyük bir göldür ve uluslararası hukukun Göller yasasına göre, uluslararası sınırların ortadan çekilen çizgilerle belirlenmesi gerekir. Böylece her kıyıdaş devletin 'sektör' adı verilen kendi alanları ortaya çıkar. Kıyıdaş devletler, kendi sektörlerinde her türlü tasarruf hakkına sahiptir. Azerbaycan tezi, Hazar'dan petrol çıkartan Kazakistan tarafından da destekleniyor. Rusya ise bu tez'e şiddetle karşı çıkmaktadır. Rusya, Hazar'da uluslararası göl yasası değil; deniz yasasının uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Buna göre; Hazar, kıyıdaş ülkelerin ortak kullanım alanıdır ve kaynaklarının (petrolün) kullanımı da dahil, her türlü faaliyet tüm kıyıdaş ülkelerin katılımıyla yapılmalıdır. Diğer kıyıdaş ülkeler; İran ile Türkmenistan, Rus görüşüne daha yakındır. .(bkz harita 1)

¹⁷⁵ a.g.e, s 19

Harita 1

Kaynak: Tezer Palacıoğlu & Cem Akgün, **İran Ülke Etüdü**, İstanbul 2003, İstanbul Ticaret Odası Yayınları

Hazar bölgesinde üretilen petrol, ulaşım ve petrol işleme süreçlerinde pay alan ülkeler ekonomik ve siyasi açıdan Hazar ekonomisi ile ilgilenmektedir. Dünya devletleri arasında çıkar çatışmaları 21. yüzyılda daha geniş imkanlar ve daha ciddi metotlarla devam etmektedir.

Devletlerarası bu mücadelelerde Hazar petrolü sorununa sadece kıyıdaş devletler değil, başta ABD olmak üzere birçok batılı devlet ve Türkiye de dahil bulunmaktadır. Ancak araştırmamızın konusu Türkiye-İran ilişkileri olduğu için Hazar Petrolünün stratejik önemini sadece bu ülkeler açısından değerlendireceğim.

Stratejik açıdan İran'ın Hazar bölgesindeki baş rakibi Türkiye'dir. Bu nedenle Türkiye'ye karşı Azerbaycan ve Ermenistan'la yakın ilişkiler kurmaya çalışan Tahran yönetimi, Türkiye'nin Orta Asya cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini kesmeye çalışmaktadır.¹⁷⁶

İran'ın bir diğer kaygısı ise Azerbaycan'ın yürüttüğü dış politikadır. Hazar'a yabancı devletlerin girmesini istemeyen Tahran yönetimi, bölgede ABD ve Batılı devletlerin güçlenmesinden rahatsız olmaktadır.¹⁷⁷

¹⁷⁶ a.g.e, s 243.

İran'ın stratejik açıdan bakıldığında en iyi müttefiki Rusya'dır. Zaman gazetesine göre Moskova, 1995 yılında dönemin ABD Başkan Yardımcısı Al Gore ile Rusya Başbakanı Viktor Çernomırdin arasında imzalanan ve İran'a askeri teknoloji satışını kısıtlayan anlaşmadan çekildiğini beyan ederek, Tahran ile yeniden silah satışı görüşmelerine başlamıştı. Gözlemciler göre, Hatemi'nin Mart ayında Rusya'ya yapacağı ziyaret sırasında Rus hükümeti, İran'ın desteğini alarak Çeçenistan konusunda İslam dünyasından gelen baskıları da en aza indirmeyi hesaplıyor. Tahran yönetimi ise ABD'nin uyguladığı tecrit politikasını gidererek, ihtiyacı olan askeri teknolojiyi almayı hedefliyor. İran'ın Hazar ekonomisi ile ilgili sorunlarda da en iyi müttefiki Rusya olmuştur. İran ve Rusya arasındaki yakınlaşma, her iki devletinde politikalarını etkilemeye çalışan dış baskıların nüfuzu altında olmaları ve bu baskıları bertaraf etmeye çalışmaları açısından doğal görülebilir.¹⁷⁸ İran ile Rusya'nın anlaştığı bir diğer konu ise Ermenistan Karabağ sorunudur. Ermenistan Rusya için geleneksel Ortodoks müttefiktir. İran'la Erivan'ı tarihi jeopolitik bağlar bağlamaktadır. İran ile Türkiye arasındaki rekabet zemininde İran, Ermenistan'ın çıkarlarını ve Dağlık Karabağ'a özel statü verilmesini aktif bir şekilde kabul etmektedir. Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarına nispeten ihtiyatla yaklaşan İran, İran'daki Azerbaycanlıların bulunduğu bölgeyi de kapsayacak bir 'Büyük Azerbaycan' sorunundan ise endişe etmektedir¹⁷⁹.

Ancak Çağrı Kürşat Yüce'ye göre Rusya ve İran'ın şu anda oluşturduğu ittifak gelecekte devam etmeyebilir. Çünkü İran'ın, Hazar'da silahlanmaya başlaması ; bölgede önemli bir müttefik konumunda olan iki ülkeyi karşı karşıya getirecektir.¹⁸⁰

1992'ye kadar Hazar Denizi Sovyetler Birliği ve İran arasında bölünmüştü ve petrol üretimini de bu iki devlet gerçekleştirmekteydi. İran karada büyük petrol rezervlerine sahip olması nedeniyle, Hazar'daki yatakları işleme konusuna ilgi göstermemişti. Ancak Sovyetler dağıldıktan sonra Hazar petrolünün çıkarılıp Batı'ya taşınması İran'ı bir hayli endişelendirmektedir.

İran, Azerbaycan, Kazakistan, ve Türkmenistan'ın imzalamış olduğu petrol sözleşmelerini tanımama eğiliminde olmasına rağmen ABD şirketlerinin oluşturduğu uluslararası

¹⁷⁷ Çağrı Kürşat YÜCE, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, İstanbul 2006, s 259.

¹⁷⁸ Zaman, 04.03.2001

¹⁷⁹ Mert Bilgin, a.g.e, s 244.

¹⁸⁰ Çağrı Kürşat Yüce, a.g.e, s 262.

konsorsiyumlara katılarak Hazar'ın enerji kaynaklarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. İran'ın Hazar bölgesinde aktif rol almasının nedenleri şunlardır:

1. Dünya politikasında etkinliğini arttırmak
2. Yeni Müslüman devletlerdeki imajını düzeltme çabası
3. Orta Doğu'da merkezi bir yere sahip olmak
4. Petrol ve doğalgaz işletmelerinden ekonomik gelirler elde etmek¹⁸¹

Türkiye Kafkasya bölgesinde bir güç olma iddiasındadır. Suat İlhan'a göre; “Türkiye'nin stratejik açıdan Kafkasya'ya yönelik politikaları hem Balkanlar hem de Ortadoğu ile irtibatlıdır. Türk kimliğinin geleceğe yönelik evrensel değerleri Kafkasya'daki gelişmelerle doğrudan ilgilidir. Kafkasya Anadolu coğrafyasının bir uzantısı tamamlayıcısıdır.”¹⁸²

Nüfus, coğrafya, ekonomik güç, askeri güç ve milli güç unsurları bakımından bakılırsa Türkiye, bu bölgede en çok söz söyleme hakkına sahip ülkelerden biridir. Türkiye'nin bu bölgeyle ilgilenmesi Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra başlamıştır. Necdet Pamir bu başlangıç tarihini şu şekilde açıklıyor: “Soğuk Savaşın bitmesinin ardından, 1991 sonlarından itibaren, Hazar bölgesinde özellikle Azerbaycan etrafındaki enerji kaynakları konusunda, ilgili hükümetler ve şirketler nezdinde görüşmelere başlanmış ve petrol boru hatları politikalarına 1993 yılında başlanmıştır. Türkiye bu alana, (Azerbaycan'da Elçibey'in lider olduğu dönemde Bakü-Ceyhan boru hattının inşasına yönelik imzalanan anlaşma hariç), kendi stratejileri doğrultusunda 1994 ve 1995 yıllarında ilgi göstermeye başlamıştır.”¹⁸³

Türkiye'nin Kafkas politikası ile ilgili olarak üretilen senaryolardan birincisi, Türkiye'nin bölgesel bir güç olmasıdır ki bu, hem bölge ülkeleri ile güçlü bağların oluşumunu, hem de bölgeye ilişkin hedeflerin ve hırsların var ve belli olmasını gerektirir. Böyle bir Türkiye uluslararası sermayeyi bu hedefleri doğrultusunda yönlendirilebilmeli ve bu hedefleri gerçekleştirebilecek askeri, siyasal ve ideolojik (diplomatik) güce sahip olmalıdır.

İkincisi, bölgede tüm dikkatini içe yöneltmiş bir Türkiye'dir. Netice siyasal olarak zayıf, ekonomik olarak istikrarsız ve dış yatırımı kendi dış politika hedefleri doğrultusunda yönlendiremeyen bir Türkiye ortaya çıkar.

¹⁸¹ a.g.e, s 247.

¹⁸² Deniz Kutluk, **Hazar-Kafkas Petrolleri**, İstanbul 2003, s 46.

¹⁸³ A.Necdet Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun**, Ankara 1999, s 18.

Üçüncüsü, İttifak ve/veya çıkar bloklarının parçası olan Türkiye'dir. Bu vizyona sahip bir Türkiye, Ticaret ve enerji alanlarında bulunduğu bölgede ilişkilerini geliştirme potansiyeline sahiptir. Bu tarz bir vizyona sahip Türkiye'nin çıkarları AB ile örtüşürken, ABD'den biraz farklı bir stratejik anlayış içinde olabilir. Rusya, İran, Ukrayna bu bağlamda Türkiye'nin önemli (yeni) ortakları olabilirler.

Dördüncü senaryo ise, ABD'nin bölgede varlığını kabul etmeyen ekonomik, siyasi ve askeri bakımdan güçlenmiş bir Türkiye'yi incelenmektedir. Böyle bir durumda Türkiye zaman zaman Batı ve ABD ile çıkar çatışmalarına girebilir ve Batı'ya karşı muhalefeti kendi liderliğinde örgütleyebilir. Bu senaryoların daha da çoğaltılabileceğini savunan Yavuz Gökalp Yıldız'a göre Türkiye geçmişte, soğuk savaş döneminde Batı dışındaki dünyayı görmemeye çalışmış, çevresindeki politikalara önem vermemiş ve dolayısıyla SSCB'nin çöküşüne de hazırlıksız yakalanmıştır.¹⁸⁴

Sonuç: 2001 yılında Türkiye'de meydana gelen ekonomik kriz ve İran'daki reformcular ve muhafazakarlar arasındaki iktidar kavgası iki ülkenin ilişkilerini zayıflatmıştır. 2001 yılında yaşanan Hazar sorunu Türkiye'nin dışında bir mesele idi. Ancak Azerbaycan ile olan kültürel ve kimliksel bağları nedeniyle Türk yetkililer, İran'a karşı Azerbaycan'ı desteklemişlerdir. 2000 yılında yaşanan Hizbullah olayları sonrasında Türk basınında İran aleyhine birçok yazı yazılmıştı. 2001 yılında yaşanan Gaffar Okkan cinayeti sonrasında benzer bir tavır ortaya çıktı. Gaffar Okkan cinayetinin perde arkasında İran olduğu iddia edildi. İranlı yetkililer ise tüm iddiaları reddederek diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır.

¹⁸⁴ Deniz Kutluk, a.g.e, ss 47-48.

3.3. 2002 YILI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

3.3.1. DİPLOMATİK İLİŞKİLER

2002 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in İran'ı ziyareti Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde olumlu bir hava yarattı. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, İran'a gitmeden önce İran ile Türkiye ilişkilerinin yakaladığı ivmeden güç alan Ankara, Tahran'a 'ani denetim' anlaşması teklifi yaptı. Sezer'in görüşmeleri sırasında da gündeme gelmesi beklenen talep, tarafların birbirlerinin sınırı ötesinde ortak operasyon yapabilmelerini içerecekti¹⁸⁵. Buna göre Türk hudut komutanı, aldığı ihbarlar doğrultusunda İran askeri yetkilileriyle sınırın hangi noktasında buluşmak istediği doğrultusunda bilgi verecek, ancak operasyon yapılacak bölge hakkında ayrıntıya girilmeyecekti. İki tarafın askeri birimlerinin buluşmaları ardından hedefin koordinatları verilerek sınır ötesinde ani bir denetim gerçekleştirilecekti.¹⁸⁶ Tahran'a hareketinden önce Esenboğa Havalimanı'nda gezisiyle ilgili değerlendirmelerde bulunan Sezer, İran ile ilişkileri her alanda geliştirmek istediklerini ve Cumhurbaşkanı Hatemi ile ikili ilişkileri tüm yönleriyle değerlendirme olanağı bulacağını vurguladı. Görüşmeler sırasında özellikle ekonomi ve ticaret alanlarındaki işbirliğinin geliştirilmesi üzerinde duracaklarını söyleyen Sezer, "Güvenlik alanında son yıllarda büyük gelişme gösteren danışma düzeneklerinden daha etkin biçimde yararlanılması gereğini dile getireceğiz"¹⁸⁷ dedi.

İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi de, Ahmet Necdet Sezer'e, terör başta olmak üzere her konuda direkt görüşmeyi ve 'kırmızı hat' çekme önerisini getirdi¹⁸⁸. Hatemi'nin önerisi, Sezer tarafından memnuniyetle karşılandı. Heyetlerarası görüşmelerde de ticari konular masaya yatırıldı.

Yaklaşık 1.5 saat süren görüşmenin ardından Hatemi, Türkiye'nin AB üyeliğini desteklediklerini söyledi.¹⁸⁹ Terörle mücadele konusunda Türkiye'nin bütün hassasiyetlerini anladıklarını ve ortak mücadele edeceklerini kaydeden Hatemi, Türkiye'den daha çok ithalat sözü verdi. Sezer'le birlikte Tahran'a giden 100'e yakın Türk işadamı da iş imkânlarını araştırdı. Cumhurbaşkanı Sezer'in ziyaretine büyük önem veren

¹⁸⁵ Zaman, 14.06.2002

¹⁸⁶ Cumhuriyet, 14.06.2002

¹⁸⁷ Cumhuriyet, 18.06.2002

¹⁸⁸ Akşam, 18.06.2002

¹⁸⁹ Akşam, 18.06.2002

İran, bazı jestler yaparak, sıcak mesajlar verdi. İran, sınırdan geçen Türk TIR'larından aldığı 500 dolarlık geçiş ücretini 250 dolara indirirken, Cumhurbaşkanı ile Azeri Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Tebriz'e gidecek Türk heyeti için de uçak tahsis etti.

Sezer'in gezisinin önemli ayrıntılarından biri de Tahran'daki resmi temasların ardından Azeri nüfusun çoğunlukta olduğu Tebriz'i de ziyaret etmiş olmasıdır. İçişleri eski Bakanı Sadettin Tantan'ın ardından Sezer'in de Tebriz'i ziyaretine izin verilmesi iki ülke arasındaki güven sorununun büyük ölçüde ortadan kaldırıldığı anlamını taşıdı¹⁹⁰. Tebriz Valisi, Sezer onuruna gezinin ikinci günü bir yemek verdi. Ve görüşmelerin çok iyi bir şekilde geçmesi Türkiye ve Azeriler için mutluluk vericiydi.

İran basını da Sezer'in ziyaretini dikkatle izledi. İran basın yayın organları da Türkiye-İran ilişkilerinin geliştirilmesinin bölgenin istikrarı açısından büyük önem taşıdığı belirttiler. İran basınında Ankara ve Tahran'ın birçok konudaki genel tutumlarına da geniş yer verildi. Bu genel konular arasında iki ülkenin Irak'a ilişkin tutumları, Türkiye-İsrail ilişkileri ve Türkiye ABD stratejik işbirliği gibi konular ağırlıklı olarak müzakere edilen konulardı.

Muhafazakâr tutumu ile bilinen Kayhan gazetesi, Sezer'in ziyaretinin Türkiye-İran ilişkilerinde bir dönüm noktası oluşturduğunu yazıyor. Gazete, iki devlet arasındaki ilişkilerin yeni bir aşamaya gelmiş olmasının İran'ın Türkiye'ye ihraç ettiği doğalgaz konusundaki bütün detayların halledilmesi ve Türkiye'nin üstlendiği taahhütleri yerine getirmesi ile sonuçlanacağını yazmıştır.¹⁹¹

Tehran Times gazetesi ise, Sezer'in 120 üst düzey yetkiliyle birlikte İran'a gelerek, Hatemi ve diğer üst düzey İranlı yetkililerle ikili görüşmelerde bulunmasının bölgesel ve uluslararası konuların görüşülmesine uygun bir ortam yarattığını yazmıştır. Gazete, Türkiye'nin İran'ı bölgedeki ortaklarından biri gibi gördüğünün Sezer'in ziyareti ile kesinlik kazandığını belirtiyor. Bu nedenle ve mevcut tarihi, dini ve kültürel benzerliklerden dolayı iki ülke arasında çeşitli alanlardaki ilişkileri geliştirmenin kolay olduğunu belirten gazete, ziyaretle ilgili yorumunu şöyle sürdürüyor:

"Ankara ve Tahran'ın bölgesel ve uluslararası örgütlerle işbirliği yapmaları için uygun ortam oluşmaktadır. Örneğin, İktisadi İşbirliği Teşkilatı, İslam Konferansı Örgütü ve D-8 grubu. Ayrıca her iki ülkenin coğrafi konumları, Asya ve Avrupa için bu devletlerin anahtar rolü oynamalarına imkan yaratıyor." Tehran Times ayrıca, İran ve Türkiye'nin

¹⁹⁰ Hürriyet, 19.06.2002

¹⁹¹ www.byegm.gov.tr (Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Resmi Sitesi)

coğrafi ve ekonomik potansiyellerinin Avrupa'ya enerji ihracatı konusunda iyi imkanlar yarattığını da belirtmiştir¹⁹².

3.3.2. EKONOMİK İLİŞKİLER

2002 yılında ekonomik alanda Türkiye ile İran arasında giderek artan işbirliğine karşın, ticarete Türkiye aleyhine olan durum devam ederken, iki ülkenin ticaret hacmi geçen yıla göre düştü.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 2002 yılı içerisinde İran'ı ziyareti, ekonomik ilişkiler açısından olumlu sonuçlar verdi. 2001 yılında kurulan Türkiye-İran İş Konseyi ilk toplantısını yaptı ve toplantı nedeniyle Tahran'da bulunan TOBB Heyeti ve 22 ilin ticaret odasının temsilcileri çeşitli görüşmelerde bulundu. Ayrıca Ekim ayında düzenlenen Tahran 2. Uluslararası Sanayi Fuarı'na Türkiye'den 59 firmayla şimdiye kadar en büyük katılım sağlandı.¹⁹³

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, İran ziyaretinde Tahran'da Allame Tabatabayi Üniversitesi'nde İran'daki ilk Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü açarken, Tahran Terbiyeti Müderris Üniversitesi'nden akademisyenler Kasım ayında Türkiye'de çeşitli üniversiteleri, Türk öğrenci ve öğretim üyelerinden oluşan 20 kişilik bir heyet de Temmuz ayında başkent Tahran, Tebriz, Meşhed ve İsfahan kentlerinde bilimsel ve akademik merkezleri ziyaret etti. Kültür Bakanlığı'nın ``Türk Kültüründe Nevruz`` fotoğraf sergisi sırasıyla ECO(Ekonomik İşbirliği Örgütü), Allame Tabatabayi ve Sadabad Galerisi'nde açıldı. Tahran'da Eylül ayında yapılan 36. Dünya Büyükler Güreş Şampiyonası'nda 60 kiloda Harun Doğan altın, 74 kiloda Ahmet Gülhan ve 120 kiloda Aydın Polatçı bronz madalya alırken, Naim Süleymanoğlu'nun, İranlıların artı 105 kiloda dünya şampiyonu halterci Azeri asıllı Hüseyin Rızazade'ye Türk vatandaşlığı önermesi, İran tarafının eleştirilerine neden oldu. İran'ın Ankara Büyükelçiliği görevini dört yıl sürdüren Muhammed Hüseyin Lavasani, ``Hatemi'nin yumuşama politikasının iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlikleri azaltmakla kalmadığını, aynı zamanda iki ülke yetkilileri arasında da bir güven ortamı oluşturduğunu, bunun da mevcut ilişkilerin gelişmesinde olumlu bir etken olduğunu``

¹⁹² www.byegm.gov.tr

¹⁹³ Hürriyet, 31.12.2002

belirtti. İran'ın yeni Ankara Büyükelçisi Firuz Devletabadi de, ``Türkiye ile İran arasındaki siyasi, kültürel, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi`` çağrısında bulundu.¹⁹⁴

2002 yılının ekonomik olaylarından birisi de Zorlu Holding'in, tekstilde. İranlı Atlas Pood firması ile % 50 ortaklıkla fabrika kurması oldu. 15 milyon dolara mal olan fabrika Tebriz'de kuruldu. Fabrika 200 işçi istihdam edecekti. Zorlu Holding Tekstil Grup Koordinatörü Vedat Aydın, Taç markası ile ürettikleri perde ve çarşafların, bugüne kadar sınır ticareti ile katır sırtında İran'a girdiğini ve çok tanınan bir marka haline geldiğini söyledi. İran'ın 1.5 milyar dolarlık büyük bir pazar olduğunu belirten Aydın, Tebriz'de inşaatına başlanan fabrikada ilk aşamada perde üreteceklerini ve yatırım miktarının bir süre sonra 25 milyon dolara yükseleceğini belirtti. Aydın, İranlı ortaklarının Taç markasını şahlık dönemini hatırlattığı için istemediğini, bu nedenle İran'da üretilen perdelerin 'Taj' markası ile satılacağını kaydetti.¹⁹⁵

İran'dan doğalgaz satın alınmaya başlanmasından sonra iki ülke arasındaki ticaretin Türkiye aleyhine oluşmasını önlemek için Ankara'ya bir teklif paketi sunan Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhsin Eminzade, ülkesinin öncelikli olarak Türkiye'den şeker, buğday, pirinç ve benzin alabileceğini bildirdi. Eminzade, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Uğur Ziyal ile görüşmesinde Türkiye'den benzin isteğini de içeren taleplerini aktardı. Türk tarafı doğalgaz alımına başlanılmasından sonra, ticarete Türkiye aleyhine bir büyümenin olmasına dikkat çekti. İran'dan doğalgaz alan diğer ülkelerin de aynı konumda olduğunu belirten Eminzade, dengenin sağlanmasına büyük önem verdiklerini söyledi. Bu amaçla Türkiye'den öncelikli olarak şeker, buğday, pirinç ve benzin alabileceklerini ifade eden Eminzade, ülkesinin Türk özel sektörüne büyük önem verdiğini söyledi ve ``Türk şirketlerine yolumuz açık, kapımız açıktır``¹⁹⁶ dedi.

İran'da, Yol ve Ulaştırma Bakanlığı'nın Türkiye'den altı adet kullanılmış Airbus-310 tipi uçak satın alma konusu çok tartışıldı ve bu alımlarla ilgili olarak Meclis'te araştırma önergesi verildi.¹⁹⁷

Gümrüklerden Sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler'in yürüttüğü "gümrük kapılarını yenileme projesinin" ikincisi Türk - İran sınırındaki Gürbulak kapısında gerçekleştirildi. Yap-İşlet-Devret modeli ile Uluslararası Nakliyeciler Derneği tarafından yaptırılan ve 14

¹⁹⁴ Hürriyet, 31.12.2002

¹⁹⁵ Milliyet, 26.02.2002

¹⁹⁶ Hürriyet, 27.02.2002

¹⁹⁷ Hürriyet, 31.12.2002

ayda bitirilecek olan Gürbulak Sınır Kapısı'nın temel atma törenine katılan Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz, sınırın sıfır noktasına yürüyerek, İranlı askerlere çiçek verdi.¹⁹⁸ Türk tarafının gümrük binasını ve yollarını görünce "burası sefalet" yorumunu yapan Yılmaz, Ağrılılara şöyle seslendi: "Ağrı perişan. Yollarınız rezalet. Hayvancılığınız ölmüş. Döner dönmez ilk işim bu yatırımları tamamlama kararı almak olacak."

Yılmaz, "AB'nin yolu Diyarbakır'dan geçer, demiştiniz. Bunu Ağrı için de söyleyebilir misiniz?" sorusuna, "Diyarbakır simge. Türkiye'nin sadece batısı, ortası, kuzeyi ile değil, doğusu ile güneydoğusu ile AB'ye girmesi gerekiyor"¹⁹⁹ yanıtını verdi.

Dönemin Devlet Bakanı Faruk Bal, Ocak ayındaki Tahran ziyaretinde, iki ülke inşaat ve müteahhitlik sektörlerinin özellikle afet konutları yapımı olmak üzere işbirliği yapması, inşaat malları ticaretinin artırılması ve Afganistan'ın yeniden imarında işbirliği konularını görüşürken, Tarım ve Köyşleri Bakanı Hüsnü Yusuf Gökalp, Ekim ayındaki ziyaretinde, İranlı yetkililerle Tarım ve Veterinerlik Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı imzaladı.

Türkiye'de 3 Kasım seçimlerinden sonra kurulan yeni hükümetin Çevre Bakanı İmdat Sütüoğlu, 58. hükümetin İran'ı ziyaret eden ilk üst düzey yetkilisi oldu.

Bakan Sütüoğlu, Aralık ayındaki ziyaretinde, ECO(Ekonomik İşbirliği Örgütü) Çevre Bakanları Birinci Toplantısı'na katıldı ve toplantıda ECO Çevre Bakanlarının ikinci toplantısının 2004 yılında Türkiye'de yapılması kararlaştırıldı.²⁰⁰

2000 yılında Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı doğalgaz konusunda Türkiye'nin yanlış politikalar izlediğini belirtmişti. Türkmenbaşına göre İran ve Rusya, Türkmenistandan ucuza aldıkları gazı Türkiye'ye pahalıya satıyorlardı. 2002 yılında Çalık Holding'in Kahka şehrinde kurduğu iplik fabrikasının açılış törenine katılan Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı, nakil sorunlarına karşın, Türkiye'nin Türkmen gazı almamasını eleştirdi. Türkiye'nin pahalı İran gazını tercih etmesine tepki gösteren Türkmenbaşı, "Biz İran'a yılda 8 milyar m³ gaz satıyoruz. Siz de onlardan alıyorsunuz. İnşallah size de doğalgaz veririz" dedi. Törene katılarak Türkmenbaşı'nın eleştirilerine muhatap olan muhalefet milletvekilleri Cemil Çiçek ile Saffet Arıkan Bedük de hükümetin enerji politikasını eleştirdi. Çiçek, "Türkiye'nin yanlış tercih yaptığı kanaatindeyim. Kabahat hükümetindir" dedi.²⁰¹

¹⁹⁸ Zaman, 23.04.2002

¹⁹⁹ Akşam, 23.04.2002

²⁰⁰ Hürriyet, 31.12.2002

²⁰¹ Milliyet, 08.01.2002

2002 yılının başında, Türkiye'nin alternatif doğalgaz ihtiyacını karşılamak üzere Azerbaycan ile yaptığı görüşmeler olumlu sonuç verdi. Azerbaycan doğalgazının Türkiye'ye getirilmesi için, Gürcistan sınırından Erzurum'un Horasan ilçesine (Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına paralel) kadar uzanacak 250 kilometre uzunluğunda boruhattı yapılacak ve hattın Azerbaycan ve Gürcistan bölümü ile birlikte uzunluğu 980 kilometre olacaktı. Hat Horasan ilçesinde İran doğalgazının Erzurum-Ankara hattı ile birleştirilecekti.²⁰²

Hattın inşasında her ülke (Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye), kendi topraklarından geçen kısmının yapımından sorumlu olacaktı. Proje çerçevesinde 16 yeni kuyu açılacak ve hattın, Türkiye bölümünün yaklaşık Horasan ilçesine kadar 250 milyon dolara mal olması tahmin ediliyordu.²⁰³

Azerbaycan ile yapılan doğalgaz anlaşması Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile birleştirileceğinden projenin hayata geçirilmesi Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının bitmesi (2005 yılında) ile mümkün olacaktır.

Daha önce de tartışma konusu olan doğalgaz fiyatlarının pahalı olması Saadet Partisini harekete geçirdi ve Başbakan Bülent Ecevit ile hükümet üyeleri hakkında hazırladığı gensoru önergesini TBMM başkanlığı'na sundu.²⁰⁴

SP Grup Başkanvekili Veysel Candan, konuya ilişkin TBMM'de düzenlediği basın toplantısında, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Zeki Çakan'ın doğalgaz satış fiyatını indirme konusundaki girişimlerine geç kaldığını söyledi. Candan, Çakan'ın, İran ve Mavi Akım ile alınan veya alınacak doğalgazın metreküp fiyatını açıklamasını istedi.²⁰⁵

İran'dan doğalgaz sevkiyatı 10 Aralık 2001 tarihinde başlamıştı. Ancak resmi bir açılış yapılmamıştı. 21 Ocak 2002'de İranlı ve Türk Bakanların katılımıyla resmi açılış töreni düzenlendi. Açılışta Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Zeki Çakan şöyle konuştu: "Devletlerin ticari ilişkilerinde denge kurması esastır. Özellikle şunu Sayın Bakandan rica ediyorum. İthalat-ihracat dengesi İran lehine bozulmuştur. Ticaretin Türkiye lehine de geliştirilmesini yetkililere iletmesidir. Ticarete eşitlik, ticareti uzun ve sürekli kılar."²⁰⁶

Halen 5 şehir 40 otoprodüktör, 2 santral ve 228 sanayi kuruluşunda kullanılan doğalgaz tüketiminin 2010 yılında 58 milyar m³, 2020 yılında da 88 milyar m³ ulaşmasının

²⁰² Radikal, 05.01.2002

²⁰³ Sabah, 05.01.2002

²⁰⁴ Yenişafak, 10.01.2002

²⁰⁵ Hürriyet, 10.01.2002

²⁰⁶ Milliyet, 22.01.2002

beklendiğini ifade eden Bakan Çakan, halen 67 milyar m³ doğalgazın anlaşmalara bağlandığını, bu çerçevede Rusya, Cezayir, Nijerya ve İran`dan gaz alındığını belirtti.²⁰⁷

İran Petrol Bakanı Bijen Namdar ise İran`ın 26 milyar m³ rezerviyle, bu alanda dünyada ikinci sırada olduğunu ve bu sektörde büyük projeler yürüttüklerini bildirdi. Doğalgaz`la başlayan Türkiye-İran dostluk ilişkilerini daha da geliştirmek istediklerini söyleyen İran`lı Bakan, Avrupalı ülkelere de Türkiye üzerinden doğalgaz ihraç etmeyi planladıklarını böylece her iki ülkenin ekonomik olarak fayda sağlayacağını belirtti.²⁰⁸

İran`dan doğalgaz alınmaya başlamasıyla, Türkiye de doğalgaz fazlalığı oluşmaya başladı. Yapılan doğalgaz anlaşması Take or Pay (Al almazsan parasını öde) olduğu için Türkiye, Rusya ve İran`dan ihtiyacından fazla gaz almaya başlamıştı. . BOTAŞ, tazminat ödememek için, Silivri kıyısından 25 kilometre açığıdaki, deniz altındaki doğal depoları kullanmaya karar verdi. Eski doğalgaz yatağı olan ve 2,2 milyar m³ depolama, kapasitesi bulunan 167 dönümlük 6 depo, anlaşmalar çerçevesinde doğalgazın depolanmasında kullanılacaktır.²⁰⁹

3.3.3. GÜVENLİK SORUNU

Türkiye ile İran arasında güvenlik işbirliği alanında yavaş da olsa ilerleme kaydedildi. Yüksek Güvenlik Komisyonu toplantısı Haziran ayında Tahran`da yapıldı ve toplantıda taraflar, ulusal, bölgesel ve uluslararası seviyede güvenliği sağlamak için işbirliği gerektiğine dikkat çekerken, Türk tarafı son iki yılda iki ülke arasındaki güvenlik işbirliğinden memnun olduğunu ve bu işbirliğinin iki komşu ülke arasındaki birçok konunun çözümüne önemli katkıda bulunduğunu dile getirdi.

Türkiye`nin Tahran Büyükelçiliği, İran topraklarında olduğuna dair resmi bilgiler bulunan terör örgütü PKK`nın önde gelenlerinden Cemil Bayık`ın iadesi yönünde İran makamları nezdinde girişimlerde bulunurken, İran makamları, Bayık`ın İran`da yakalandığına ilişkin haberlerin doğru olmadığını ileri sürdü.²¹⁰

²⁰⁷ Hürriyet, 22.01.2002

²⁰⁸ Hürriyet, 22.01.2002

²⁰⁹ Akşam, 12.09.2002

²¹⁰ Radikal, 05.04.2002

Cemil Bayık ile adamlarının iade edilmesi talebine olumlu yanıt vermeyen İran'ın, Kuzey Irak ve kendi topraklarındaki Kürtlerin Avrupa'ya gidiş ve gelişini kolaylaştırmak amacıyla özel hava köprüsü oluşturduğu iddiaları basında yer aldı:

“Türk istihbarat birimlerinin belirlemelerine göre, Tahran yönetimi, İran'ın Irak sınırında faaliyete geçirdiği Wrmee Havalimanı'na Almanya'nın Düsseldorf kentinden "vizesiz" yolcu taşımaya başlayacak. Yetkililer, havalimanının, bölgenin stratejik önemi göz önüne alınarak faaliyete geçirildiğine işaret ettiler.”²¹¹

Abdullah Öcalan'dan sonra PKK'nın liderlerinden olan Cemil Bayık'ın, Mart-Nisan aylarında İran'da yakalandığı haberleri gündeme geldi. Türk yetkililer İran'a Bayık'ın iadesi için resmi girişimlerde bulundular. Türkiye Bayık'ın Urumiye kenti yakınlarında bir evde kaldığını ve düzenli olarak diyaliz için hastaneye gittiğini gösteren istihbarat bilgilerini İran'a iletti²¹². Bayık'ın Cadde-i Danişka'da (Üniversite Caddesi) bulunan Azerbaycan Hastanesi'nde tedavi altında olduğu kaydedildi.

Yeni Şafak gazetesindeki bir iddiaya göre; Türk güvenlik birimleri tarafından hazırlanan bir raporda PKK sözde başkanlık konseyi üyesi Cemil Bayık 1,4 milyon doları Suriye'den İran'a kaçırmıştı. Raporda yer alan bilgilerin en önemlisi 21 Mart'ta Kuzey Irak'tan İran'a geçen bir isimle ilgili. Bu tarihte PKK'nın Başkanlık Konseyi üyesi Cemil Bayık'ın İran'a geçtiğinin saptandığı belirtilen raporda, Bayık'ın yanında tam 1.4 milyon dolar nakit para olduğu bilgisine yer verildi. Rapora göre, bu para Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra örgütün Suriye bankalarında kalan 20 milyon dolarının bir bölümü. Örgüt, parayı partiler halinde İran'a taşıyor.²¹³

Ancak İran, bu iddiaları kabul etmedi. İran'ın, Türkiye'nin 'İran PKK'yı destekliyor' tezlerini kuvvetlendirip hazırda bekleyen başka iade taleplerinin önünü açmamak için işi yokuşa sürdüğü belirtildi. İran'ın resmi kanaldan, uluslararası iade yöntemlerini kullanmak yerine, iki ülke arasındaki güvenlik anlaşmalarına dayanarak iade işlemi başlatması bekleniyor. Türk güvenlik güçlerinin operasyon yaparak Bayık'ı getirmesi de İran'ın egemenlik kaygıları nedeniyle imkânsız görülüyordu. Bu nedenle daha önce Türkiye-İran sınırındaki bir çatışmadan kaçan üç PKK'lıyı yakalayıp sınırda teslim eden İran'dan aynı yöntemi düşünmesi istendi. Bu ihtimal üzerine de sınır kapılarında hazırlıklara başlandı.

²¹¹ Milliyet, 07.04.2002

²¹² Radikal, 05.04.2002

²¹³ Yeni Şafak, 27 Mart 2002

Böylece İran yönetimi Bayık'ın topraklarına girerken yakalanınca iade edildiğini duyurarak iç kamuoyunu ve mollaları ikna edebilecekti²¹⁴.

Cemil Bayık olayı Türkiye için olumsuz sonuçlandı. Bu olay 2002 yılında iki ülke arasındaki iyiye giden ilişkileri olumsuz olarak etkiledi.

İran İçişleri Bakanı Abdulvahab Musavi Lari, Temmuz ayında Türkiye'yi ziyaret etti. İran ve Türkiye'nin iyi komşuluk ve ikili ilişkileri göstermek için geçen yıl ortak Yüksek Güvenlik Komisyonu kurduğunu söyleyen Lari, Ankara ziyaretinde Türk yetkililerle Irak konusunu görüştiklerini belirtti.²¹⁵

Bu konuda Milliyet gazetesi yazarlarından Taha Akyol'un yorumları ilginçtir: "Halkın oylarıyla seçilmiş, halka karşı sorumlu olan meşru Hatemi hükümeti bu teröristleri Türkiye'ye iade etmek istiyor. Çünkü Türkiye ile iyi geçinmek, doğalgaz ticaretini geliştirerek ekonomik açılım yapmak İran'ın da lehine... Teröristleri iade etmek İran'ın dış imajını da olumlu etkiler..Ama "İran derin devleti" teröristleri koruyor çünkü onları kirli işlerde kullanıyor.Her ülkede devletlerin görünen ve görünmeyen yüzleri vardır. İran'daki durumun özelliği ise, iki ayrı meşruiyetin bulunmasıdır: Biri, halk ayaklanmasıyla, halk iradesiyle, halkın katıldığı seçimlerle oluşmuş parlamento, hükümet ve Cumhurbaşkanlığı, yani İran'ın demokratik kurumları... Bunlar reformist, çünkü halkın refah ve serbesti (özgürlük) taleplerini karşılamak için reformlar lazım..."²¹⁶ Akyol'a göre İran derin devleti PKK ile çıkar ilişkisi içindeydi.

2002 yılında Türkiye-İran ilişkileri Irak sorununun gölgesinde geçmiştir. ABD'nin Irak'a müdahalesinden sonra Irak'ta oluşacak yeni yapılanmadan en çok etkilenecek devletlerin başında İran ve Türkiye gelmektedir. Türkiye ve İran, Saddam sonrası dönemde Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini savunmuştur. Mesut Barzani'nin 2002 yılında Bağımsız Kürt devleti istediklerini belirten açıklamaları Türkiye tarafından büyük bir tepki gördü. Barzani, Kerkük'ün bir Kürt kenti olduğunu ve Türkiye'nin hiçbir şekilde burada hak iddia edemeyeceğini söyledi.²¹⁷ Özellikle Türkiye, Kuzey Irak'ta ayrı bir Kürt devleti istememektedir. İran da Türkiye ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. 2002 yılının son ayında İran'ın başkenti Tahran'da Irak Kürdistan Demokrat Partisi lideri Mesut Barzani, Irak Ulusal Konseyi Başkanı Ahmet Çelebi ile görüştü. Mesut Barzani, Irak krizi, Irak Devlet

²¹⁴ Radikal, 05.04.2002

²¹⁵ Hürriyet, 31.12.2002

²¹⁶ Milliyet, 05.04.2002

²¹⁷ Sabah, 1910.2002

Başkanı Saddam Hüseyin'den sonra Irak'ın geleceği konularında Ahmet Çelebi ile görüştü.²¹⁸ Bu görüşme İran ve Türk kamuoyunda fazla yer bulmadı.

2002 yılının Mart ayının ortalarında Harp Akademileri Komutanlığı'nın 'Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulur' konulu sempozyumunda konuşan MGK Genel Sekreteri Org Tuncer Kılınç şunları söylemiştir: Türkiye'nin yeni birtakım arayışlar içinde olması kesinkes ihtiyaçtır. Bunun da en doğru yöntemi zannediyorum, Rusya Federasyonu ile birlikte, ABD'yi göz ardı etmeksizin mümkünse İran'ı da içerecek şekilde arayış içinde olunması. Türkiye, AB'den hiç yardım görmemiştir."²¹⁹ dedi. Kılınç'ın bu sözleri kamuoyunu çok şaşırttı. İlk defa üst düzey askeri bir yetkili özellikle İran hakkında olumlu şeyler söylüyordu. İlginç olan bir diğer konu ise Kılınç'ın sözlerine tepki verenler Solculardan çok Sağcılar oldu. Refah partisinin devamı olan Saadet Partisi'nin Genel Başkanı Recai Kutan Org Kılınç'ın sözlerine tepki göstererek şunları söyledi: "İran ve Rusya, AB'nin alternatifi değildir. Türkiye, ABD ile ve AB bünyesindeki devletlerle en ileri seviyede ilişkilerini devam ettirecektir. Ancak, sadece Batı'ya yüzümüzü dönüp Doğu'yu ihmal etmemiz savunulamaz" şeklinde konuştu. Orgeneral Tuncer Kılınç'ın beyanını bu şekilde değerlendirdiklerini kaydeden Kutan, Kılınç'ın açıklamalarının şahsi görüşü olup olmadığının sorulması üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri'nde atılan her adımın belli bir disiplin içinde olduğunu²²⁰ ifade etti.

Dönemin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu Meclis Başkanını ziyaretinde Org Kılınç'ın sözlerine tepki göstererek şunları söyledi: "Her konuda fikir teatisinde bulunduk ve paralel görüşlerimiz var. Bence MGK Genel Sekreteri'nin sözlerinin tamamının, asker görüşü olarak ortaya atılması doğru değil. İran düşüncesi ile birleştirilecek bir durum da kabul edilemez. Rusya ise yakın komşumuz. Oradaki rejim değişikliği sonrası bazı kaygılar artık bitti. Bu ülke ihmal edilmemeli. İran da sınır komşumuz. Yakın komşuluk ve iyi ilişki başka, kol kola girmek başka. Bunu ayırmak lazım. Ben de Sayın Kılınç'ın sözlerini, İran ile ilişkiler düzeyinde değerlendiriyorum. Biz zamanında Suriye ile savaş aşamasına geldik, bugün ise ilişkimiz geliyor. Uygarlık düzeyini yakalama ve medeniyet, Atatürk'ün bize verdiği direktif. Sayın Kılınç'ın sözlerinin, yüzümüzü İran'a dönme anlamında yansıtılması doğru olmamıştır."²²¹

²¹⁸ **Stratejik Analiz**, cilt 3, sayı 33, Ankara .2003, s 32

²¹⁹ Hürriyet, 27.03.2002

²²⁰ Zaman, 10.03.2002

²²¹ Sabah, 18.03.2002

İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Hüseyin Lavasani, MGK Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınç'ın, "Türkiye'nin, İran ve Rusya ile ilişkilerini geliştirebileceği" yönündeki sözlerini duyduğu zaman hiç şaşırmadığını bildirerek, "Çünkü Büyükelçiliğimiz askerlerle daha önce ilişkiye girmişti" dedi. Hüseyin Kıvrıkoğlu, Reşat Turgut ve Hilmi Özkök ile görüşmelerimiz olmuştu. Şunu söyleyebilirim: Türkiye ile İran arasındaki güçlü ilişkileri gözönünde tuttuğumuzda, bu sözler şaşkıncı değildir. Bunu, askeri, siyasi yetkililer de söylüyor."²²² dedi. Basından en sert tepkiler ise ılımlı İslam modelini benimsemiş olan gazetelerin yazarlarından geldi. Yenişafak gazetesi yazarı Ali Bayramoğlu yazısında: "Nasıl olur da Kılınç ve arkadaşları benim ve neslimin geleceği hakkında, hakkı olmadıkları bir kararı almaya soyunabilir, dahası bu ülkenin milli ve toplumsal menfaatlerinin neler olduğunun tespitini yapabilir? Beni ve neslimi dünya düzeninin ve çağın içinde çağdaş normlarla, zenginleşerek yaşamak yerine İran ve Rusya'yla birlikte yalnızlaşmaya itebilir?"²²³ sorularını sorarak Kılınç'a ağır eleştiriler yöneltti.

Sol basında ise, Orgeneral Kılınç'ın yorumları ABD'nin 'B Planı' olduğu ve Türkiye'ye hiçbir fayda getirmeyeceği şeklinde değerlendirildi. Evrensel gazetesine göre; "AB'ye alternatif" olarak ileri sürülen arayış planı, gerçekte ABD'nin uzun vadeli ve geniş kapsamlı planının olası parçalarından biri olmaktan öte bir anlam taşımıyor. Diğer yandan ABD'nin, "Avrupa Birliği'ni göz ardı etmeden" uygulamak istediği alternatifleri de var. "ABD'yi göz ardı etmeden Rusya ve İran'la birlik" arayışının karşısına, çok ilginç bir biçimde, ABD'nin bu "B-Planı"nın dikilmesi olasılığı bulunuyor. Emperyalistin birine karşı çıkarken, diğerinin onay ve desteğine güvenmek, sonuçta aralarında anlaşmaları olasılığı çok yüksek olan farklı emperyalist kampların ortak aleti olma sonucunu doğurur. Eksenleri emperyalizm tarafından belirlenmiş her arayış, önünde sonunda emperyalizmin "alternatifleri" olarak biçimlenir."²²⁴

3.3.4. HAZAR PETROLLERİ KRİZİ

2001 yılında İran uçakları Azerbaycan'da petrol araştırması yapan İngiliz BP şirketinin gemilerine karşı taciz uçuşu yapmıştı. Bu olayın ardından Hazar Petrol krizi ortaya

²²² Hürriyet, 28.03.2002

²²³ Yeni Şafak, 10.03.2002

²²⁴ Evrensel, 09.03.2002

çıkmişti. Hazar sorunu, 2002 yılında da bazı gelişmelerle gündemdeki yerini almayı başardı. Dünyanın en büyük üçüncü rezervine sahip Hazar petrollerini Tiflis üzerinden Ceyhan'a taşıyacak boru hattı projesinin temeli nihayet 18 Eylül 2002'de atıldı

Bakü'deki törene, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Sezer, Aliyev, Şevardnadze ile ABD Enerji Bakanı Spencer Abraham katıldı. 1,730 kilometrelik hattın inşası, 2005 yılında tamamlanacaktı. Toplam maliyet 2,9 milyar dolara ulaşıyor. Sengeçal Terminali'nde düzenlenen törende, üç Cumhurbaşkanı önce "Gelecek nesillere başvuru" adlı belgeyi imzaladı. Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının Türkiye bölümü Ardahan'dan Ceyhan'a 1070 kilometre tutuyordu. Projenin bu ayağının yapımını Botaş anahtar teslim olmak üzere üstlenmiş durumda idi. 5,4 milyar varil rezerv İki yıl önce yapılan yeni sismik ölçümler, Hazar'daki rezervin tahmin edilenin çok üstünde olduğunu ortaya çıkarmış ve böylece yeni bir hattın inşası yeniden gündeme gelmişti. Bu ölçümlerde Hazar'daki Çıraklı ve Güneşli petrol yataklarının rezervlerinin 5,4 milyar varil olduğu saptanmıştı. Bakü-Ceyhan-Tiflis boru hattı, ticari öneminin yanı sıra, stratejik ve siyasi açıdan da büyük önem taşıyordu. Hat, Rusya'nın boru hattı ağına önemli bir alternatif oluşturuyordu. Gerçi yetkililer, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının Rusya ile rekabeti amaçlamadığını, tersine onu zenginleştirdiğini iddia ediyor ama uzmanlar bu güzergahın seçiminde siyasi gerekçelerin önemli bir rol oynadığını iddia etmişlerdir.²²⁵

2002 yılında Hazar sorununu çözmek için bölge ülkelerinin Devlet Başkanları iki defa biraraya geldiler. İlk toplantı 23 Nisan 2002 tarihinde Türkmenistan'da yapıldı. Toplantı'ya Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin , Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev , Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi katıldı.

Cumhuriyet'ten Mustafa Balbay toplantı ile ilgili şu tespitlerde bulundu. "Sorun 10. yılına girdi... Rusya ve İran, Hazar'ın "göl" statüsünde olmasını istiyor. Çünkü göl olursa, her ülke kıyısından itibaren Hazar'ın belli bir noktasına kadar kullanım hakkına sahip olacak. Ortada da genel kullanıma açık saha bulunacak. Bu sahayı da Rusya ve İran sahip oldukları güçle ayrıca paylaşacak. Azerbaycan ve Kazakistan ise "Hazar denizdir" diyor.

Hazar zirvesine ev sahipliği yapan Saparmurat Türkmenbaşı, zirve sonunda yaptığı açıklamada iki noktanın altını çizdi:

1- Çözülmesi gereken çok sorun var.

²²⁵ Yeni Şafak, 19.09.2002

2- Şu aşamada ortak noktalar bulamadık!”²²⁶

10 yıldır bölge ülkeleri arasındaki anlaşmazlık, bu toplantıda da giderilemedi. İkinci toplantı ise bir hafta sonra Trabzon’da yapıldı. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze toplantıya iştirak ettiler. Ancak bu toplantıdan da kayda değer gelişme sağlanamadı.²²⁷

Sonuç: 2002 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Nejdet Sezer’in, İran’ı ziyaret etmiştir. İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ile görüşmelerde bulunan Ahmet Nejdet Sezer birçok konuda anlaşmalar yapmıştır. Özellikle güvenlik konusunda yapılan işbirliği antlaşmaları iki ülkenin kamuoyu tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. 2002 yılının ekonomide yaşanan en önemli olayı doğalgazdır. Doğalgaz sevkiyatının resmi açılışı Türk ve İranlı Bakanların katılımıyla yapılmıştır. 1996 yılında yapılan antlaşmalar ve sorunlar 2002 yılında son bulmuştur. 2001 yılında ortaya çıkan Hazar petroleri sorunu 2002 yılında yapılan görüşmelere rağmen çözümlenememiştir.

²²⁶ Cumhuriyet, 30.04.2002

²²⁷ Cumhuriyet, 30.04.2002

3.4. 2003 YILI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

3.4.1. DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Türkiye ile İran arasındaki siyasi ilişkilerde iyileşme 2003 yılında da sürerken, Abdullah Gül'ün, Başbakan olarak Irak savaşıdan önce İran'a yaptığı ilk ziyareti sırasında ağırlıklı gündem konusu Irak'taki krizdi. Abdullah Gül, İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi tarafından kabulünde, "Irak'ta yeni bir savaş çıkması halinde, bunun tüm bölge ve özellikle Irak halkı için olumsuz sonuçlara yol açacağını" söyledi.²²⁸

Muhammed Hatemi ve Abdullah Gül, Irak krizinin çözülmesi ve Bağdat yönetiminin BM kararlarına uyması çağrısında bulunarak, Irak'ın toprak bütünlüğünü desteklediklerini, İslam ülkelerinin ortak hareket etmesinin Irak krizinin barışçıl biçimde çözülmesini sağlayacağını ifade etti.²²⁹

2002 yılında Ortadoğu devletlerinin en önemli sorunu ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrasında Irak'ta oluşacak yeni oluşumun komşu ülkelerini nasıl etkileyeceği olmuştur. Türkiye uzun bir süredir ABD ile ilişkilerinde sorun yaşamamış bir ülkedir. Ancak İran, özellikle 1979 İslam devriminden sonra ABD ile olan ilişkilerinde sürekli sorun yaşamıştır. ABD, Türkiye'nin stratejik desteğini alarak Irak'a müdahalede bulunmak istiyordu. Buna göre ABD askerlerinin Türkiye'de konuşlanması ve her türlü lojistik desteğin Türkiye tarafından sağlanması gerekiyordu. AKP hükümeti, uzun süren kamuoyu tepkilerine rağmen ABD'nin bu isteklerini kabul etmiş ve 1 Mart 2003'de Meclise tezkere sunmuştur. Ancak TBMM'nin tezkereyi reddetmesinden sonra ABD ve Türkiye ilişkileri büyük ölçüde zarar görmüştür. ABD'nin ikinci adamı olarak bilinen ; dönemin ABD Savunma Bakan yardımcısı Paul Wolfowitz, Türkiye'nin üzerine düşen görevi yerine getirmediğini söylemiştir. Wolfowitz'e göre Türkiye ABD'den daha fazla bedel ödedi, bunun karşılığında ekonomik yardımı daha az aldı. Kuzey Irak'ta sağlanması gereken istikrarın Türkiye yüzünden sağlanamadığını belirten Wolfowitz, tezkere ABD'nin olduğu kadar Türkiye'nin de çıkarıydı demiştir. Türkiye'nin ABD yerine Suriye ve İran ile ilişkilerini

²²⁸ Hürriyet, 31.12.2003

²²⁹ Cumhuriyet, 13.01.2003

geliştirmesini büyük bir hata olarak gören Wolfowitz, Türkiye'nin büyük bir yanlış yaptığını belirtmiştir.²³⁰

İran, Irak savaşında ve sonrasında, "Türkiye'nin Irak'a asker göndermesine karşı olduğunu" açıkça dile getirdi.

İran yönetimi, Irak savaşından önce Irak krizine çözüm bulmak amacıyla, Türkiye'nin girişimiyle ilk olarak İstanbul'da Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır ve Suriye Dışişleri Bakanlarının katılımıyla yapılan bölgesel toplantıya destek verdi.²³¹

İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, TBMM'nin, Amerikan askerlerinin Türk topraklarını kullanmasına izin veren tezkereye onay vermemesinden sonra, bu kararı "memnuniyetle" karşıladıklarını açıkladı. Bir başka açıklamasında Kerkük'ün Iraklı Kürtlerin eline geçmesinden endişe ettiklerini, ancak Türk ordusunun Irak'ın kuzeyine girmesini onaylamadıklarını söyleyen Harrazi, Irak savaşı sırasında Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında Gül ile görüşmesinde, Türkiye ile İran'ın, Irak'ın kuzeyi ile bölgenin geleceği konularında ortak çıkarları bulunduğunu ifade etti.²³²

İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hamid Rıza Asefi, daha sonra TBMM'nin, Irak'a asker göndermek için hükümete yetki vermesine ilişkin olarak, "Türkiye'nin Irak'a asker göndermesinin, Irak halkının talebiyle ve BM çatısında olması gerektiği, ayrıca Türkiye'nin Irak'a asker göndermesinin Irak'ta istikrarın ve huzurun sağlanmasına katkıda bulunacağını düşünmedikleri" değerlendirmesini yaptı. Asefi, hükümetin yetkiyi kullanmaktan vazgeçmesini de "akıllıca bir karar olarak" yorumladı.²³³

ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Irak'ın 6 komşusunun Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Ürdün, Kuveyt ve Suriye Dışişleri Bakanlarının yanı sıra Mısır ile Arap Birliği'nin dönem başkanı Bahreyn'in Dışişleri Bakanları, ülkenin geleceğini görüşmek üzere Suudi Arabistan'da bir araya geldi. Görüşmelerde Irak'ın toprak bütünlüğünün ve siyasi birliğinin korunması, Irak halkının kendi kaderini kendisinin tayin etmesi, ülkedeki geçici hükümetin bir an önce son bulup, yerini meşru bir hükümete devretmesi, Irak'ın kültürel mirasının korunması, insani yardımda işbirliği, bölgedeki barış ve huzurun sağlanması, konuları üzerinde mutabakata varıldı.²³⁴

²³⁰ Milliyet, 07.05.2003

²³¹ Emin Akdağ, "Aksiyon Almanak 2003" **Aksiyon**, Sayı 473, İstanbul 2003 s 45.

²³² Hürriyet, 31.12.2003

²³³ Hürriyet, 31.12.2003

²³⁴ Cumhuriyet, 19.04.2003

Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi hem Türkiye hem de İran için bir tehdit oluşturmuştur. Bu yüzden her iki devleti dış politikalarında bazı tedbirler almaya zorlamıştır. Türkiye, Kuzey Irak'ta Kerkük'ün ve doğal zenginliklerinin Kürtlerin eline geçmesini engellemek istemiştir. Irak'ın kuzeyinde konuşlanan terör örgütü PKK'nın varlığına son verilmesi, gerekirse operasyonlarda bulunulmasını istemiştir.²³⁵ İran ise Irak'ın üniter yapısı dağıldıktan sonra İran'da bulunan azınlık nüfusun (Azeri nüfus) bir tehdit olacağını düşünmektedir. Bu yüzden komşusu Irak'ın hiçbir şekilde parçalanmasını istememektedir.

İran, Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesinden sonra nükleer çalışmaları yürüteceğini açıklamıştır. Başta ABD olmak üzere AB ülkeleri bu dönemde İran'a yoğun bir baskı uygulamıştır. Sami Kohen'e göre Türkiye İran'ın nükleer programı konusunda Batılı ülkelerin kuşku ve kaygılarını destekliyordu. İran'ın 'nükleer programının silah üretimine yönelik olmadığı ve sadece barışçıl amaçlar güttüğü' yolundaki iddialarının inandırıcı olabilmesi için uluslararası camia ile işbirliği yapması gerekmektedir.²³⁶

İran, Batı dünyasının baskısını azaltmak için Türkiye ile olan ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır. İran Nizami Ordusu Komutanı Tümgeneral Muhammed Salimi Temmuz ayında Türkiye'ye ziyarette bulunmak istemiştir. Ancak Türk Dışişleri yetkilileri bu daveti kabul etmemiştir. Gazetelerde çıkan yorumlarda Türkiye'nin böyle davranmasındaki gerekçe Irak operasyonundan sonra İran'a yönelik baskılarını artıran ABD'nin, Türkiye'ye Tahran yönetimine uyarılarda bulunması çağrısını çeşitli araçlarla iletmesidir. Türkiye, bu yüzden İran ile ilişkilerine mesafe koymak zorunda kalmıştır.²³⁷

İkili ilişkilerde benzer bir olay ise Başbakan Tayyip Erdoğan'ın İran'a planladığı resmi ziyaret öncesinde yaşanmıştır. 2003 yılında İran'a ziyarette bulunmak isteyen Başbakan Erdoğan bu ziyareti ertelemiştir. Milliyet'e göre bu ziyaretin ertelenmesinin sebebi ABD'dir. Çünkü Beyaz Saray, yeni Ankara Büyükelçisi Eric Edelman aracılığıyla Erdoğan'a "Terörle mücadele kapsamında yakından izlediğimiz İran'la yan yana bulunmanızdan endişe duyarız. Yapacaklarınız bile, böyle bir ziyareti, stratejik bağlarınız olan ABD ve İsrail'e gittikten sonra yapmanız daha iyi olmaz mı?"²³⁸ mesajını aktardı.

²³⁵ Erol Kurubaş, "Türkiye-Suriye-İran Arasındaki İşbirliği Çabalarının Analizi Ve Ortadoğu'daki Güç Dengelerine Etkisi" **Avrasya Dosyası**, sayı 4, Ankara 2003 ss 218.219.

²³⁶ Milliyet, 20.06.2003

²³⁷ Bkz, Sabah, Cumhuriyet, Hürriyet, 18.07.2003

²³⁸ Milliyet, 16.09.2003

Başbakan Erdoğan, İran'a 2003 yılında ziyarette bulunmadı. Ancak 2004 yılında resmi bir ziyaret için Tahran'a gitmiştir.

Başbakan Tayyip Erdoğan'ın İran'a yapacağı ziyareti iptal etmesinden sonra Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen İran'a resmi bir ziyarette bulundu. Kürşat Tüzmen'in İran'ı ziyareti bazı gazetelerce "Erdoğan'ın yerine Tahran'a gidiyor"²³⁹ şeklinde yorumlandı.

Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen 200 kadar Türk işadamlarıyla birlikte İran'a yaptığı ziyarette, Türkiye ile İran arasındaki ticaretin son yıllarda büyük ivme kazandığını, geçen yıl iki ülke arasında 1,2 milyar dolar olan ticaret hacminin, bu yıl yaklaşık 2,2 milyar dolara ulaşacağını söyledi.²⁴⁰

Tüzmen'in ziyareti sırasında İran, 2004 yılından itibaren Türk mallarına yönelik tüm gümrük ve vergileri 5 yıl içinde kademeli olarak ortalama yüzde 4 seviyesine indirmeyi taahhüt etti ve İran-Türkiye sınırında bazı bölgelerde sınır ticaret merkezleri kuruldu.

3.4.2. EKONOMİK İLİŞKİLER

2003 yılında özel sektörde İran ile ekonomi alanında bazı anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalardan biri otomotiv sektörünün güçlü ismi BMC tarafından yapılmıştır. İstanbul Hilton Oteli'nde Türkiye-İran Ortak Ticaret Konseyi toplantıları kapsamında imzalanacak protokolle BMC İran pazarına girmiştir. İran İslam Cumhuriyeti Ticaret Bakanı Shariat Madarai ve Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen arasında imzalanan genel ticaret anlaşması kapsamında İran'ın Ardekan-Yazd bölgesinde kurulacak fabrikada, BMC lisansı altında orta ve ağır sınıf kamyon ve şehiriçi yolcu taşımacılığına yönelik otobüs üretimi gerçekleştirilecektir. İran'ın önde gelen sanayi şirketlerinden KAI Khodro Sanayi'ye bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren Kaveer Automotive Industries Corp. ile BMC Sanayi ve Ticaret A.Ş. arasında sağlanan teknik işbirliği anlaşması çerçevesinde gerçekleştirilecek üretimle, 5 yılda 5 bin adet araç üretilmesi planlanıyordu. Ayrıca üretilecek Profesyonel serisi kamyonların 832 (6x4, 4x2), 624 (6x2), 518 (4x2) modelleri ile Belde 260 SLF şehiriçi tip solo otobüs ve Probus 850 TB/TBX küçük otobüs modellerinin İran pazarının dışında Afganistan'a da ihracatının planlandığı belirtildi.²⁴¹

²³⁹ Bkz, Hürriyet, Sabah, Milliyet, 21.09.2003

²⁴⁰ Akşam, 02.10.2003

²⁴¹ Akşam, 03.07.2003

Her ne kadar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde ilerleme kaydedilse de İran'dan ithal edilen doğalgaz ve petrol nedeniyle, iki ülke arasındaki ticarete Türkiye aleyhine olan durum sürdü.

Türkiye ile İran arasında 2002 yılında olduğu gibi 2003 yılında da doğalgaz fiyatı gündeme gelirken, İran Ulusal Doğalgaz Şirketi yetkilileri, iki ülke arasında yapılan doğalgaz anlaşması gereği Türkiye'nin doğalgaz fiyatının düşürülmesine ilişkin önerisini incelediklerini açıkladılar. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, Türkiye'yi ziyaret eden İran Petrol Bakanı Yardımcısı Muhammed Rıza Nimetzade başkanlığındaki heyetle yaptığı görüşmeden sonra, İran'ın özelleştirme kapsamındaki PETKİM ile ilgilendiğini, bu tesiste doğalgaz kullanımına geçilmesi söz konusu olduğundan, İran'ın doğalgaz fiyatının önemli olduğunu söyledi.

İran doğalgazının Türkiye üzerinden geçerek Avrupa'ya ulaştırılması projesi İstanbul'da 'Doğalgazın şehirde iletim, dağıtım ve kullanımları' konulu sempozyumda tartışıldı. Sempozyumda Türk ve Fransız yetkililer bu projeye Türkiye'nin kasasına yılda 1 milyar dolar gelir gireceğini iddia ettiler.²⁴²

2003 yılında ayrıca Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Arif, Türkiye'nin İran'a açılan sınır kapısı Gürbulak'taki yeni tesisleri hizmete soktu. Turizm sezonunda 400 bin İranlı turist Türkiye'ye akın ederken, Türkiye'den İran'a gelen turist sayısı kayda değer değildi.²⁴³

2003 yılında Türkiye'den Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in yanı sıra Sanayi ve Ticaret Bakanı Ali Coşkun İran'ı ziyaret ederken, İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Arif, Dışişleri Bakanı Kemal Hürri, Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hamid Rıza Asefi, Meclis Başkan Yardımcısı Behzad Nebevi, İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreter Yardımcısı Hüseyin Musaviyan ve İran Petrol Bakanı Yardımcısı Muhammed Rıza Nimetzade Türkiye'de resmi temaslarda bulundular.²⁴⁴

2003 yılında bir başka önemli adım eğitim alanında atıldı. Aralık ayında Türkiye'yi ziyaret eden İran Milli Eğitim Bakanı Murtaza Haji, Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik ile eğitim işbirliği konusunda anlaşta. Bu anlaşma şu maddelerden oluşuyordu:

- a) İran'daki Üniversitelerin denklik başvurusunun olması için YÖK ile görüşülecek
- b) Seminer ve konferanslar için karşılıklı uzmanlar davet edilecek

²⁴² Akşam, 14.10.2003

²⁴³ Hürriyet, 31.12.2003

²⁴⁴ Hürriyet, 31.12.2003

- c) Karşılıklı burslar sürececek, Türkiye İran'a bilim, teknoloji desteği sağlayacak
- d) Eğitim kurumları bilgi, doküman, ders kitabı paylaşımı sağlanacak.²⁴⁵

Eğitimde İran ile yapılan bu anlaşmaya CHP'li bazı milletvekilleri büyük tepki gösterdi. CHP Denizli Milletvekili Mustafa Gazalcı anlaşmaya tepki göstererek “ İran, dinsel unsurlarla yönetilirken Türkiye laik ve demokratik niteliklerle yönetilen bir ülke. İran'da din eğitimi ağırlık kazanırken Türkiye'deki eğitim sistemi laik ve ulusal temel üzerinde yükselir. İran ile ilişkilerimize saygı duyarız.. ama bizim onlardan eğitim alanında öğreneceğimiz bir şey yoktur. Ama hükümet bir yandan AB'ye girmeye çalışırken diğer yandan pusulayı İran'a çeviriyor. Hükümet eğitim birliğini zedelemek için elinden geleni yapıyor. Bu projeye niyetlerini uluslararası düzeye taşıyacaklar”²⁴⁶ dedi.

Kültürel alanda ise İran'ın başkenti Tahran'da, Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği'nin katkılarıyla müzik, tiyatro, sinema ve sergi alanında çeşitli etkinlikler düzenlendi.

Tahran'daki Uluslararası Fecr Tiyatro Festivali'nde, Erzurum Devlet Tiyatrosu "Masal Kadınları" adlı oyunu sergilerken, Bilkent Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi Klasik Gitar Bölümü'nde öğretim görevlisi Kürşad Terci ve Kağan Korad'dan oluşan Terci-Korad Gitar İkilişi bir dizi konser verdi.

Niyavaran Kültür Merkezi'nde düzenlenen Türk Filmleri Haftası'nda,6 film ve 3 belgesel film izleyicinin beğenisine sunulurken, Tahran Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde "Osmanlı Döneminde Filistin'de Sosyal Ve Kültürel Yaşam" adlı fotoğraf sergisi açıldı.

Ayrıca, "Beyaz Kale" ve "Yeni Hayat" kitapları Farsçaya çevrilen Orhan Pamuk, 16'ıncı Tahran Uluslararası Kitap Fuarı'na katılarak okurlarıyla buluştu.²⁴⁷

3.4.3. GÜVENLİK SORUNU

2003 yılında güvenlik alanında iki ülke arasında komisyon çalışmaları oluşturuldu. İran'ın, "PKK-KADEK'i terör örgütü olarak tanımak için enerji alanında işbirliği yapılmasını" öne sürmesine, Ankara, "bu iki alan arasında bağ kurulmasının doğru olmadığı" yanıtını verdi.²⁴⁸ PKK-KADEK'i resmen terör örgütü olarak tanımayan İran, bu örgüte karşı bir dizi operasyon düzenledi. İran güvenlik güçlerinin, "İran İslam Demokrasi Partisi" adı

²⁴⁵ Radikal, 19.12.2003

²⁴⁶ Cumhuriyet, 19.12.2003

²⁴⁷ Hürriyet, 31.12.2003

²⁴⁸ Milliyet, 31.12.2003

altında siyasi örgütlenme çabasına giren PKK-KADEK'e karşı düzenlediği bir operasyonda, güvenlik güçleri 31 kayıp verdi. Operasyonda 22 örgüt üyesi ölü ele geçirildi.

İran'ın Urumiye kentinde bir PKK-KADEK üyesi tutuklanırken, örgütün 7 üyesi Türk makamlarına teslim edildi. İranlı yetkililer, PKK-KADEK ile mücadeleyi artırmak için İran-Türkiye sınırına 3 karakol daha kurulduğunu, ancak Ankara'nın Türkiye'deki İran rejimi muhalifi gruplarla mücadele etmediğini savundu. Bu arada İran yönetimi, İstanbul'da ardı ardına meydana gelen intihar saldırılarını kınadı ve bu saldırıların bazı faillerinin İran üzerinden kaçtığına ilişkin olarak Türkiye'nin bilgi ve belge sunması halinde, konuyu ciddiyle inceleyeceğini açıkladı.²⁴⁹

3.4.4. İRAN'IN NÜKLEER FAALİYETLERİ

2003 sonbaharında ABD ve Avrupa ülkeleri, İran'a baskısını arttırdı. 10 Eylül 2003'te Türkiye ve ABD'nin önde gelen Avrupalı müttefikleri, uluslararası anlaşmalarca yasaklanan gizli nükleer silah geliştirmemesi yolunda İran'a ultimatoma verdi. Ultimatoma İran'a, 31 Ekim tarihine kadar Birleşmiş Milletler'in nükleer tesislerini denetlemesine izin vermesi gerektiği, yoksa BM Güvenlik Konseyi'nin alacağı önlemlere hedef olacağı belirtildi.²⁵⁰

Bu ultimatodan sonra İran, Birleşmiş Milletler'in nükleer tesislerini "sıkı ve habersiz" denetlemesine izin veren Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması ek protokolünü imzalamayı ve uranyum zenginleştirme programını askıya almayı kabul etti. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) verdiği ultimatoma süresinin dolmasına 10 gün kala alınan karar, Fransa Dışişleri Bakanı Dominique de Villepin, İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw ve Almanya Dışişleri Bakanı Joschka Fischer'in, Tahran'da Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ve Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Hasan Ruhani ile yaptıkları görüşmelerin ardından yayımlanan bir bildiriyle açıklandı. Üç bakanın görüştüğü İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Hüccetülislam Hasan Ruhani, İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarını

²⁴⁹ Hürriyet, 31.12.2003

²⁵⁰ Radikal, 11.09.2003

"geçici" olarak askıya aldığını, ek protokolü imzalaması için de bazı şartları olduğunu söyledi ve bu şartların bir açıklama ile duyurulacağını belirtti.²⁵¹

3.4.5. İRAN'DA ÖĞRENCİ OLAYLARI VE DEPREM FELAKETİ

İran iç işlerinde birçok sıkıntıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Haziran ve Temmuz aylarında çıkan öğrenci olayları ülkeyi büyük bir kaosa sürüklemiştir. Haziran ayında başkent Tahran'da rejim karşıtı gösteriler düzenleyen öğrenciler ülkenin dini lideri Ayetullah Ali Hamaney aleyhinde sloganlar atarken, Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin de istifasını istediler. Göstericilerin "Siyasi tutuklular serbest bırakılsın, Özgürlük, Özgürlük," diye slogan attığı belirtildi. İran İstihbarat Bakanı Ali Yunusi'ye göre gösteriler ülke dışından güçler tarafından örgütlenmiştir. Özellikle de yabancı medya kuruluşları ve uydu üzerinden yayın yapan televizyon kanalları tarafından desteklenmiştir.²⁵² Gösterilerden ABD'yi sorumlu tutan dini lider Ali Hamaney gençlerin çatışmalardan kaçınmasını tavsiye etmiştir.²⁵³

İran'daki öğrenci olayları olmadan önce Türk basınında ABD'nin İran'da darbe yapacağı iddiaları ortaya atıldı. Washington Post gazetesinden alıntı yapan Akşam gazetesine göre Pentagon halk ayaklanmasıyla İran'da yönetimin devrilmesini sağlayacak bir plan geliştirmiştir. Washington Post gazetesine göre, Beyaz Saray, Irak ve Kuzey Kore ile birlikte şer eksenini içinde sayılan İran'a yönelik bir darbe hazırlığı içerisinde.²⁵⁴

Akşam gazetesinin başka bir iddiasına göre, ABD'nin bir diğer planı İran'daki dini rejimin devrilmesi için Halkın Mücahitleri örgütünü devreye sokmaktır. Ayrıca ABD'nin İran'daki Azerilerin lideri kabul edilen İran'lı muhalif, Güney Azerbaycan Ulusal Uyanış Hareketi'nin lideri Mahmut Ali Çehregani ile de görüşmelerde bulunduğu iddia edilmiştir.²⁵⁵

İran'daki öğrenci olaylarından sonra ABD'nin İran'a karşı politikasını desteklediğini belirten Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi lideri Mahmut Ali Çehregani, İran'daki rejimin, dünyanın en baskıcı, insan haklarını en ağır şekilde ihlal eden rejimlerinden biri olduğunu iddia ederek, Türkiye'nin, ABD'nin İran politikasına destek vermesini istedi.

²⁵¹ Zaman, 22.09.2003

²⁵² Yeni Şafak, 13.06.2003

²⁵³ Radikal, 15.06.2003

²⁵⁴ Akşam, 26.05.2003

²⁵⁵ Akşam, 06.06.2003

İran'da uzun süre hapis ve ev hapsinde yattıktan sonra Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşların girişimleriyle serbest bırakılan Tebriz Üniversitesi eski profesörlerinden, İran Azerisi Mahmud Ali Çehregani, kısa bir süre önce Türkiye'de 3 ay kaldığını, gördüğü ilgi ve destekten büyük mutluluk duyduğunu söyledi. Bir yıldır Amerika'da bulunan Çehregani, Amerikan yönetimi ve Kongresi ile sürekli temas halinde olduğunu, düşünce kuruluşlarında konuşmalar yaptığını ve İran'daki durum hakkında görüşlerini paylaştığını bildirdi. Çehregani, İran'da halkın sadece yüzde 3 veya 4'ü tarafından desteklendiğini söylediği rejimden İran halkının bıktığını öne sürdü.²⁵⁶

İran bir yandan öğrenci olayları ile mücadele ederken diğer yandan doğal afetlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. 26 Aralık 2003 tarihinde İran'ın güneydoğusunda büyük bir deprem meydana gelmiştir. 80 bin kişinin yaşadığı tarihi Bem kentinin yaklaşık dörtte birinin harap olduğunu söyleyen İranlı bir hükümet yetkilisi, Reuters'a telefonla yaptığı açıklamada, depremde 20 binden fazla kişinin öldüğünü, 50 binden fazla da yaralı bulunduğunu söyledi. Devlet televizyonu, "binlerce" kişinin öldüğünü duyururken, yabancı ajanslar ise, ölü sayısının çok daha yüksek olabileceğine ilişkin haberler geçmiştir.²⁵⁷

İran Kızılayı Halkla İlişkiler Genel Müdürü Mehran Nurbahş, çeşitli eyaletlerden sağlık görevlileri ve destek ekiplerinin yanı sıra, çok sayıda çadır, gıda malzemesi, battaniye, soba, ilaç ve tıbbi malzemenin deprem bölgesine gönderildiğini söylemiştir. Mehran Nurbahş, Bem, Ciroft, Golbeft, Kehnuc ve Revar kentlerinde telefon, su ve elektriğin kesik olduğunu, kentin tarihi mahallesinin tamamen yıkıldığını ve büyük can kaybı olduğunu belirtti. Sabah erken saatlerde olduğu için insanları uykuda yakalayan depremde Bem kentinin yüzde 60'ının yıkıldığı, çok sayıda kişinin enkaz altında bulunduğu belirtildi. İranlı yetkililerin Richter Ölçeği'ne göre 6,3; Amerikan Jeolojik Araştırma Merkezi'nin ise 6,7 olarak açıkladığı ilk depremin ardından, 5,3 büyüklüğünde de bir artçı sarsıntı meydana gelmişti.²⁵⁸

Depremin ardından tüm dünya yardım önerilerinde bulundu. ABD Başkanı George Bush'un sözcüsü Scott McClellan, yaptığı açıklamada, İran'daki depremin, "korkunç bir trajedi" olduğunu belirterek, "Düşünce ve dualarımız, depremde ailelerini kaybedenler ve yaralananlarla birlikte" dedi.

²⁵⁶ Yeni Şafak, 19.06.2003

²⁵⁷ Cumhuriyet, 27.12.2003

²⁵⁸ Sabah, 27.12.2003

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Almanya Başkanı Gerhard Schröder ve Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis de Muhammed Hatemi'ye gönderdikleri başsağlığı mesajlarında, insani yardım önerisinde bulundular. İngiltere, Fransa ve Belçika, da İran'a arama kurtarma çalışmaları ile insani yardım göndereceklerini açıkladı. Öte yandan, BM sözcüsü Fred Eckhard, BM'nin İran'a 90 bin dolarlık acil yardım kararı aldığını açıkladı. Avrupa Komisyonu'nun da İran'a 800 bin euroluk acil insani yardım göndereceği bildirildi. BM çocuk fonu UNICEF de toplam 350 bin dolarlık malzeme göndereceğini açıkladı.²⁵⁹ Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, İran'daki depremle ilgili Kızılay'a gerekli talimatın verildiğini söyledi. İran halkına başsağlığı dileyen Erdoğan, "Elimizden gelen desteği, yardımı göstereceğiz" dedi. Erdoğan, yardımların hem hava, hem de karayoluyla ulaştırılacağını bildirdi. Kızılay ise, İran'dan gelen talepler doğrultusunda, 6 TIR'lık insani yardım malzemesi gönderdi. Sağlık Bakanlığı da İran'a 30 kişilik sağlık ekibi ve tıbbi yardım gönderdi.²⁶⁰

Sonuç: 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali sonrası ortaya çıkan belirsizlik hem Türkiye'yi hem de İran'ı endişelendirmiştir. Türkiye Kuzey Irak'ta Kürt menşeli bir devletin oluşmasını istememektedir. İran ise Irak'ın dağılmasından sonra ülkesinde bulunan azınlık grupların İran için tehdit olacağını düşünmektedir. Türkiye ve İran'ın Irak politikası örtüşmektedir. Bu nedenle 2003 yılından sonra güvenlik alanında daha çok işbirliği içerisine girmişlerdir.

²⁵⁹ Zaman, 27.12.2003

²⁶⁰ Yeni Şafak, 27.12.2003

3.5. 2004 YILI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

3.5.1. DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Türkiye ve İran 2004 yılında kendi iç dinamiklerindeki sorunların haricinde dış sorunlarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden sonraki süreçte ortaya çıkan tablo her iki ülke için tehdit oluşturmuştur. Özellikle Irak'ın üniter yapısının dağılması ihtimali hem Türkiye'yi hem de İran'ı rahatsız etmiştir. Türkiye, bölgede oluşacak Kürt menşeli bir devleti Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından bir tehdit olarak algılamıştır. Özellikle Kuzey Irak'taki Türkmenlerin haklarının korunması Türkiye için birinci derecede önem arz etmektedir. İran ise Irak'ın parçalanmasından sonra İran içindeki Azerbaycan Türklerinin isyancı hareketlerinden çekinmektedir. Ayrıca İran sınırlarındaki PKK varlığı Türkiye için olduğu kadar İran için de bir tehdit unsuru oluşturmaktadır.²⁶¹

İran'da 2004 yılında milletvekili seçimleri yapıldı. Ancak seçimlerin öncesinde Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin yenilikçi 2500 kadar milletvekili adaylığını reddetti. Bunlardan 80 kadarı halen milletvekili görevini sürdürmektedir. Anayasa Koruyucular Konseyi'nin bu hareketi ülkede büyük karışıklıklara sebep olmuştur. Reddedilen 80 milletvekili Ocak ayının başından itibaren Mecliste oturma eylemi başlattılar. Daha sonra 86 üst düzey yetkili Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'ye istifa dilekçesi verdi. Ancak Muhammed Hatemi bu istifaları kabul etmedi. İran'da tüm çabalara rağmen Anayasa Koruyucular Konseyi'nin kararı değiştirilemedi. Bunun üzerine ülkede büyük bir boykot kampanyası düzenlendi. Boykot çağrıları internet sitelerinde ve cep telefonu üzerinden yapılarak genişledi. Ancak boykot çağrılarında tüm yenilikçiler katılmadı. Muhammed Hatemi'nin 1997 yılında kurulan 23 Mayıs yenilikçi cephesini oluşturan 18 partiden 10'u seçimi boykot ederken 8'i seçimlere koalisyon kurarak katılmıştır. Boykot'un en önemli sebebi 207 seçim bölgesinden 140'ında sadece muhafazakâr adayların bulunmasıydı. Yenilikçi adaylar 140 bölgede aday olamamıştı. Bu da seçimde halka tercih imkânı bırakmıyordu. Yapılan seçimlerin sonucunda 290 milletvekilinin bulunduğu Meclis'te ilk turda 225 aday, seçilmek için kendi seçim bölgesindeki geçerli oyların yüzde 25'inden fazlasını alarak milletvekili seçildi. Bunlardan yüzde 156'sının muhafazakar, 40 kadarının yenilikçi olduğu, geri kalan'ın ise dini azınlıklardan olduğu belirtilmiştir. Sami Oğuz'a göre seçim

²⁶¹ Daha geniş bilgi için bkz Cumhuriyet, 23.11.2004

sonuçları 1997'de başlayan reform hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.²⁶²

ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından Irak'ta isyan hareketleri baş göstermişti. Bu isyan hareketlerinin önlenmesi için ilk defa İran'dan yardım talep etmiştir. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Bakanlar Kurulu toplantısından sonra gazetecilere yaptığı açıklamada, Amerikalıların, ABD'nin İran'daki çıkarlarını temsil eden İsviçre Büyükelçiliği aracılığıyla, Irak'taki krizi çözmek için kendilerinden yardım istediğini ve Tahran yönetiminin çatışmada arabuluculuk yapma gayreti içinde olduğunu belirtti.

Daha önce Irak konusunda ABD ile diyalog içinde olduklarını, ancak hiçbir sonuç elde edilemeyeceğini gördükten sonra diyalogu kestiklerini söyleyen Kemal Harrazi, "Amerikalılar söz veriyorlar, ancak verdikleri sözleri tutmuyorlar. Onlar yanlış yol izliyorlar. İran mümkün olan en kısa zamanda iktidarın Irak halkına verilmesi için bu ülkedeki sorunların çözümüne yardımcı olmak amacıyla üstün gayret gösteriyor. Çözüm işgalcilerin Irak'ı terk etmesinden geçiyor" dedi. İran ve ABD'nin Irak ile ilgili ne zaman görüşmeler yaptığını ve ne zaman bu görüşmelerin kesildiğini açıklamayan Harrazi, "İran iddia edildiği gibi komşularının işlerine karışmamaktadır. Amerikan yönetimi Iraklı din adamları ve Irak'ın komşularıyla danışmalarda bulunmalıdır. Gücüne güvenerek ciddi sonuçlara yol açabilecek büyük hata yapıyor. Amerikalılar Irak halkının psikolojisini bilmiyor. Onlar daha fazla hata yapmaktan kaçınmalı" diye konuştu. İran yönetimi, Dışişleri Bakanlığı'ndan üst düzey bir yetkiliyi, ayaklanmaların sona ermesine yardımcı olmak amacıyla Irak'a göndermiştir.²⁶³

İran'ın nükleer çalışmaları 2003 yılında dünya kamuoyunda büyük tepki toplamıştı. Ancak 2004 yılında Batı dünyası ve Türkiye'nin, İran'a olan baskısı azalmıştır. Diğer taraftan ABD ve İsrail'in, İran'a olan baskısı devam etmiştir. Dönemin İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom, BM Genel Kurulu için gittiği New York'ta basın mensuplarına yaptığı açıklamada, "Avrupalıların İranlılarla anlaşmaya çalıştıklarının farkındayız. Ancak İranlıların nükleer silah geliştirme planlarından vazgeçmeyeceklerini biliyoruz. Sadece bunu gizlemeye çalışıyorlar" demiştir. Avrupalıların İran'ın Paris, Berlin, Londra ve İsrail'i vurabilecek füzeler geliştirdiğinin farkına vardıklarına inandığını belirten Şalom, "Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) üyelerini doğru kararı alarak konuyu Güvenlik Konseyi'ne götürmeleri ve tabii ki bundan sonra da Güvenlik Konseyi'ni İran'a, nükleer

²⁶² Sami Oğuz, "İran'da Monarşist Dalganın Yükselişi", " **Birikim**, Sayı 180, İstanbul 2004, s 94.

²⁶³ Hürriyet,14.04.2004

programına son vermemesi halinde yaptırım uygulamaya ikna etmek için elimizden gelen her şeyi yapıyoruz" demiştir.²⁶⁴

Yılmaz Aklar'a göre yakın zamanda İran'ın nükleer silah yapabilecek olması, İstanbul'u vurabilecek füzeler geliştirmesi Türkiye'yi kaygılandırmaktadır. Diğer taraftan ABD, 'şer ekseni' kapsamında tuttuğu İran'ı rejim değişikliği yapılacak hedef ülke olarak seçmiştir. Gelecekte İran'a yapabileceği askeri harekâta ABD'nin Türkiye'den isteyeceği talepler sıkıntı yaratacaktır. Bu nedenle İran'a karşı çok yönlü politika geliştirilmesi gerekmektedir.²⁶⁵

2004 yılının ilk aylarında her yıl geleneksel olarak düzenlenen "D - 8 Dördüncü Zirve Toplantısı"na katılmak üzere Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 17 Şubat 2004'te geldiği Tahran'da İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi tarafından sıcak bir şekilde karşılandı. Cumhur-i İslami Sarayı'nın merdivenlerinde Sezer'i kucaklayarak karşılayan Hatemi, "Her seferinde sizi daha çok seviyor ve daha çok bağlanıyoruz" dedi. Sezer'in, "Sizi Türkiye'ye bekliyoruz" ısrarlı daveti üzerine Hatemi, "Kesin geleceğim. Görev sonrasında daha rahatlıkla ziyarete geleceğim" karşılığını verdi. Baş başa yapılan görüşmede İran Cumhurbaşkanı Hatemi: PKK'nın İran'ı üs olarak kullanamayacaklarını söyledi. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi de "Türkiye'nin yapabileceği diğer ülkelerin şu ana kadar yaptıklarıdır. Türkiye, ABD yönetiminin İran hakkındaki yanlış bilgilerini, İran'ın oynadığı rolü ve onların kafalarındaki şüpheleri giderecek şekilde bilgilendirirse, ilişkiler düzelebilir. ABD'lilerin kafalarında yarattığı yanlış imgeler var. ABD'nin İran'la ilgili doğru perspektifi yok. Türkiye, ABD'li yetkililerle iyi ilişkiler sayesinde onları eğitebilir"²⁶⁶ diye konuştu. İran Cumhurbaşkanı, Türkiye'nin Bem depremi sırasındaki yardımı için ayrıca teşekkür etmiştir.²⁶⁷

2004 yılı İran ve Türkiye arasında ikili ilişkileri belirleyen en önemli olay Başbakan Tayyip Erdoğan'ın İran'a yaptığı resmi ziyaret olmuştur. Ekonomiden siyasete çeşitli konuların konuşulduğu bu ziyaret, olumlu sonuçlar getirmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan başta doğalgaz olmak üzere PKK sorunu, iki büyük Türk firması Turkcell ve Tav'ın İran'daki yatırımları hakkında İran'lı yetkililerle görüşmelerde bulunmuştur.

²⁶⁴ Cumhuriyet, 24.09.2004

²⁶⁵ Yılmaz Aklar, "2005 ve Sonrası Küresel Durum, Stratejik Öngörüler, ve Türkiye", **Avrasya Dosyası**, sayı 4, Ankara 2004, s 37.

²⁶⁶ Milliyet, 19.02.2004

²⁶⁷ Radikal, 18.02.2004

Ziyaretin başından itibaren doğalgazın Türkiye üzerinden taşınması konusunda olumlu mesajlar veren İran hükümetinin görüşü, "sıkı pazarlığın" son saatlerinde değişti. Ankara'nın istediği fiyat indirimini kabul etmeyen İran, bu kez Türkiye'nin çözümünü beklediği 2 önemli projeyi gündeme getirdi. Başbakan Erdoğan, "Doğalgaz, TAV ve Turkcell projelerini tek anlaşma yapalım" önerisine, "Turkcell ve TAV bitmiş projeler. Ben bunlardan taviz vermem. Bunları ayrı ayrı ele alalım"²⁶⁸ dedi. İranlılar önerilerinde diretince Erdoğan, Turkcell ve TAV projelerinin hayata geçmesinin ardından doğalgazın ele alınması gerektiğini söyledi.

Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Arif, düzenledikleri ortak basın toplantısında, doğalgaz görüşmelerine ilişkin siyasal çerçeveyi belirlediklerini, BOTAS ve İran Ulusal Gaz Şirketi arasında yürütülecek çalışmaların ardından tekrar bir araya gelineceğini kaydetti.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın ziyareti öncesinde "görüşmelere göre karar oluşturacağız" diyen İran hükümeti, PKK/KONGRA-GEL'i terör örgütü ilan etmeye karar verdi. Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Arif'le yaptığı görüşmede terörle mücadele konusunda ortak hareket etmenin önemine değinerek, "Çevremizdeki gelişmelere karşı ortak tavır geliştirmeliyiz" dedi. Muhammed Arif de, PKK konusunda gerekenin yapılacağını vurguladı. Başbakan Erdoğan, düzenlediği basın toplantısında da, iki ülkenin terörle mücadele konusunda aynı görüşleri paylaştığını kaydederek, terörle mücadele mutabakat zaptının bugün imzalanacağını ve PKK / KONGRA - GEL örgütünün de belgede yer alacağını söyledi. Başbakan Erdoğan'ın, İranlı yetkililerle karara bağladığı terörle mücadeleye yönelik mutabakat zaptı imzalandı. Tahran, PKK/KONGRA-GEL'i terör örgütü olarak kabul etti. Yüksek Güvenlik Mutabakat Zaptı, şu düzenlemeleri içermiştir:

- PKK-KONGRA - GEL, terör örgütü kabul edilecek.
- Örgütün alabileceği diğer isimler de, Tahran'ın bu kararını değiştirmeyecek.
- İki ülke, KONGRA - GEL'e yönelik ortak operasyon yapabilecek.
- Türkiye de, İran'a karşı faaliyet gösteren Halkın Mücahitleri Örgütü'ne karşı önlemler alacak.
- İki ülke, bu örgütlere yönelik ortak operasyon düzenleyebilecek.

²⁶⁸ Milliyet, 30.07.2004

Başbakan Erdoğan, Muhammed Arif'e, İran'ın nükleer silahların sınırlandırılması anlaşması ek protokolünü imzalamasından memnuniyetini dile getirirken, "Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun kararlarına karşı daha hassas olun. Kurumun Başkanı Muhammed El Baradei'nin taleplerine cevap verin"²⁶⁹ diyerek bu konudaki memnuniyetini dile getirmiştir.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, İran gezisinde Turkcell ve TAV'ın (Tepe-Akfen-Vie) özel şirketlerinin sorunlarını İranlı yetkililerle görüştü.

Başbakan ve Bakanlar düzeyinde yapılan görüşmelerin ardından, Turkcell'in ağustos sonuna kadar 300 milyon dolar yatırması, "İrancell" adıyla ülkenin ilk özel GSM operatörü olması kararlaştırıldı. Turkcell, Ericsson ve bir İran şirketinin katılımıyla oluşturulacak konsorsiyum çatısı altında hizmet vermesi kararlaştırılmıştır.

13 yılda 3 milyar doların üzerinde yatırım yapmayı taahhüt eden Turkcell, İran'da GSM sektörünün gelişimi açısından da büyük önem taşıyordu. 2004 yılında İran'ın işlettiği mevcut cep telefonu şebekesinin yaklaşık 3,1 milyon abonesi bulunuyordu.²⁷⁰

Devrim Muhafızları'nın el koyduğu İmam Humeyni Havaalanı'nın, işletme hakkına sahip TAV'a iade edilmesi için de önemli bir adım atıldı. İran Ulaştırma Bakanı ile Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen arasında imzalanan protokol gereği, anlaşmanın bir ay içinde imzalanması sağlanacak. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Erdoğan ile görüştüktan sonra şunları söylemişti: "İki ülke farklı biçimde de olsa demokrasiyi uyguluyor. Burada da yasama, yürütme, Meclis, kamuoyu ve medya arasında bazı dengeler var. Biz de işleri yürütürken bunları hesaba katmak zorundayız." Harrazi'nin sözleri, iki şirketin yatırımlarıyla ilgili sıkıntılı sürecin devam edeceği yorumlarına yol açmıştı.²⁷¹

Başbakan Tayyip Erdoğan ile İran gezisine katılan Zaman gazetesi yazarı Salih Boztaş'a göre İran gezisi beklenen başarıyı yakalayamamıştır. Çünkü iki ülke arasındaki sorun rakamlara değil zihniyete dayalıdır. Bu konuda yazar şu görüşlere yer vermiştir: "Türkiye ile İran arasında güven bunalımı yaşanıyor. Erdoğan'ın İran'a işadamlarıyla birlikte yaptığı çıkarmada doğal muhatabı Cumhurbaşkanı Hatemi ve Birinci Yardımcısı Rıza Arif'ti. Ancak günümüz İran'ının gerçek lideri Hatemi değil. İran'da güçler 'Rehber' olarak anılan dinî lider Ali Hamaney'de toplanmış. Bu nedenle İran tarafı Erdoğan'ın programına Meşhed'de Hamaney ile görüşme koymuş. Türkiye'deki iç dengeler böyle bir görüşmenin

²⁶⁹ Milliyet, 29.02.2004

²⁷⁰ Akşam, 30.07.2004

²⁷¹ Milliyet, 30.07.2004

yapılmasını mümkün kılmıyor. Erdoğan da bu nedenle İran tarafından hazırlanan programa uymadı. Erdoğan'ın Hatemi ile görüştüğü Sadabad Sarayı'nın kapısında nöbet tutan askerlerin üniformalarına "Canım Rehber'e fedadır" yazısı işlenmiş. Hatemi'nin kendi ekibini seçme hakkı da bulunmuyor. Tüm kararlarda olduğu gibi memur atamalarında da onay yetkisi Hamaney'de, bu nedenle doğalgazda indirim ikinci bahara kalıyor.”²⁷² Akşam gazetesinden Nuray Başaran ise Başbakan Erdoğan'ın İran gezisini çok yararlı bulduğunu, yıllardır Türkiye ile İran'ı uzaklaştıran terörizmle ilgili sorunları ortadan kaldıracak sınır güvenliği ve terörizmle mücadele antlaşmasının bu ziyaretle gerçekleştiğini söylemiştir.²⁷³ 2004 yılının en önemli ziyaret programlarından biri de, İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Türkiye'ye yapacağı ziyaret olacaktı. Gazeteler haftalar öncesinden bu ziyaret ile ilgili çeşitli haberler verdiler. Bu haberlerden en ilginç olanı ise İran Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye eşini getirmeyecek olmasıydı. Milliyet bu haberi kamuoyuna şöyle duyurdu: 'İran'dan Çarşafsız Ziyaret' “İran Cumhurbaşkanı Muhammet Hatemi, gelecek hafta Türkiye'ye yapacağı resmi ziyarete eşsiz çıkma kararı aldı. Hatemi'nin ziyareti, son 10 yıl içinde Ankara'ya gerçekleştirilen üst düzey ziyaretler arasında eşsiz yapılan ilk ziyaret olacak. 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 1996'da konuğu olan İran Cumhurbaşkanı Ali Haşim Rafsancani, nisanda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın konuğu olan Başbakan seviyesindeki Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Arif, ziyaretlerini çarşafli eşleri ve kızlarıyla gerçekleştirmişlerdi.”²⁷⁴

İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Türkiye gezisinin en önemli konusu iki Türk şirketi'nin İran'da yapacağı yatırımları konuşmaktı. Ancak İran'da mollaların kontrolündeki meclisin İran Cumhurbaşkanı'nın iki Türk şirketiyle yapacağı anlaşmaların meclisin onayı alınarak yapılması gerektiğini şart koşması üzerine Hatemi, Türkiye ziyaretini ertelemek zorunda kaldı: Zaman gazetesi bu konuda şunları yazdı: “İran'da muhafazakârlarla reformcular arasındaki çekişme devam ediyor. Muhafazakâr Meclisin onayladığı yasa tasarısı, reformcu Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Türkiye ziyaretini erteletti. İran Cumhurbaşkanı Hatemi, İran Meclisi'nin yabancı şirketlerle anlaşma yapmadan önce meclisin onayını alması gerektiği yönündeki yasa tasarısını sadece iki Türk şirketini ilgilendirecek şekilde değiştirip onaylamasının ardından Türkiye'ye yapacağı ziyareti erteledi. Türk şirketleriyle ilgili anlaşmalar ve Hatemi'nin Türkiye ziyaretinin ele alındığı bakanlar kurulu

²⁷² Zaman, 01.08.2004

²⁷³ Akşam, 30.07.2004

²⁷⁴ Milliyet, 27.09.2004

toplantısından sonra bir açıklama yapan hükümet sözcüsü Abdullah Ramazanzade, hükümetin, ikili anlaşmaların sonucu belli oluncaya kadar Hatemi'nin Türkiye ziyaretinin ertelenmesine karar verdiğini söyledi. Reformcu hükümetin muhafazakarların kontrolünde olan meclis tarafından onaylanan tasarıdan memnun olmadığını belirten Ramazanzade, ziyaretin ne zaman yapılacağına dair açıklamada bulunmadı. Hatemi de "Tasarının onaylanması İslam devrimi tarihinde görülmemiş bir olaydır. Bu durum ülkenin gelişmesini engelleyecektir ve hükümeti felce uğratmak anlamına gelmektedir." dedi. Hatemi, 28-29 Eylül'de Türkiye'ye resmi ziyarette bulunacaktı."²⁷⁵

2004 yılında iki ülke arasında Devlet Bakanı ziyaretleri bazen olumlu bazen de olumsuz sonuçlar ortaya çıkardı. Şubat ayında Türkiye'den Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım'ın da aralarında olduğu kalabalık bir heyetin katıldığı Tahran-Kum arasındaki İmam Humeyni Havalimanı'nın açılışında Türkiye'nin adı hiç anılmadı. Tören konuşmasını hazırlayan ancak kendisine söz verilmeyen Yıldırım, "Keşke bunu baştan söyleselerdi"²⁷⁶ diye tepki gösterdi. "Diplomatik nezaketsizlik" olarak nitelendirilen olay, İran'da Tepe - Akfen - Vie (TAV) Grubu'nca işletilecek havaalanının açılışında yaşandı. Türkiye'den kalabalık bir heyet İran'daki açılış törenine katıldı. Açılış için Humeyni'nin İran'a gelişinin 25. yıldönümü seçildi. Kur'an okunarak başlanan törende, havalimanına iniş yapacak ilk uçak salona konulan ekranlardan canlı izlendi. Uçağa iniş iznini de İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi verdi.

İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin Türkçeye çevrilmeyen konuşmasının ardından kendisine söz verilmesini bekleyen Yıldırım, kötü bir sürprizle karşılaştı. Türkiye'den hiç söz edilmeyen törende konuşturulmayan Yıldırım, şunları söyledi: "Bunu baştan söyleyebilirlerdi. Ama alınganlık gösterecek durum yok. Bizim şirketler işletmeyi yapacak. Havaalanını İranlılar yaptı. Bu nedenle kendileri pek kimseyi karıştırmak istemiyor sanırım. Alanın işletmesine ilişkin TAV ile yapılacak protokol henüz tamamlanmamış. İran Ekonomi ve Ticaret bakanlıklarının onayı bekleniyor."²⁷⁷ dedi.

26 Aralık 2003 tarihinde İran'ın tarihi Bem şehrinde 50 bine yakın insanın ölümüne neden olan depremin ardından 2004 yılının ilk günlerinde Türk Bakan heyeti deprem bölgesini ziyaret etti. Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin, Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, Sağlık Bakanı Recep Akdağ, Bayındırlık ve İskân Bakanı Zeki Ergezen ve TBMM

²⁷⁵ Zaman, 27.09.2004

²⁷⁶ Milliyet, 02.02.2004

²⁷⁷ Milliyet, 02.02.2004

Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı Ahmet İnal, Türk yardım ekiplerinin çalışmaları hakkında bilgi aldı. Bem Valiliği'ni de ziyaret eden Şahin, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Başbakan Tayyip Erdoğan'ın geçmiş olsun ve başsağlığı dileklerini ilettiler. Şahin, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün de gelecek hafta İran'a gideceğini kaydetti. Tahran'da Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ile görüşmesi hava koşulları nedeniyle iptal olan heyet Türkiye'ye döndü.²⁷⁸ Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ise Bakü'nün ardından geçtiği Tahran'da, Irak'ta federasyona karşı İranlı yetkililerle dayanışma gösterisi yaptı. Gül'ün Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'den önce görüştüğü İranlı muhatabı Kemal Harrazi, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Türkiye ziyaretindeki gibi konuştu: "Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması için her çabaya destek vereceğiz. Türkiye'nin hassasiyetini paylaşıyoruz. Irak'ta ulusal devletin kurulması, etnik kökenleri ve diğer başka eğilimleri ortaya çıkaran girişimlerin desteklenmesinden çok daha önemli. Irak'ta yönetim en kısa zamanda Irak'ın gerçek temsilcilerinin eline geçecek"²⁷⁹ dedi.

Bem depremi sonrası başsağlığı mesajını ileten Gül, "Geçmiş olsun demeye geldim, ama bölgemizin istikrarı için siyasi işbirliğimizi de gözden geçirme fırsatı buldum. Ortadoğu'da istikrarın sağlanmasında İran'la görüş birliği içindeyiz"²⁸⁰ dedi.

İranlı Bakan da Kuveyt'te yapılacak Irak'a komşu ülkeler zirvesinde, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması için bölge ülkeleriyle işbirliğinin ayrıntılarının belirleneceğini kaydetti.

2004 yılında AB Türkiye tam üyeliği konusunda önemli bir adım atıldı. 17 Aralık 2004 tarihinde AB Brüksel zirvesinde Türkiye'ye tam üyelik için müzakere tarihi verildi. Bu karar hükümet yetkilileri tarafından sevinçle karşılandı. AB ülkeleri ve ABD ile ilişkilerde başarısız olan İran ise AB'nin kararını memnuniyetle karşıladı. Türkiye'ye ziyarette bulunan İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi Türkiye adına memnun olduğunu ifade etmiştir.²⁸¹

²⁷⁸ Sabah, 04.01.2004

²⁷⁹ Radikal, 04.01.2004

²⁸⁰ Radikal, 11.01.2004

²⁸¹ Hürriyet, 26.12.2004

3.5.3. EKONOMİK İLİŞKİLER

Bu dönemde ekonomide yaşanan olumsuz süreç devam etmiştir. Doğalgaz sorunu çözümlenemeyen sorunların başında yer almıştır. Başbakan Erdoğan İran gezisinde doğalgaz konusunda talep edilen indirimi alamamıştı. Bu yüzden Rusya ile yakınlaşma içerisine giren Türk yetkilileri, Botaş ve Gazprom (Rus Doğalgaz Şirketi) ihtiyaç fazlası doğalgazın Suriye ve İsrail gibi ülkelere satılması ve depolanması için anlaşmaya vardılar. Ortadoğuda satılacak doğalgaz için Ceyhan'da bir sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) tesisi kurulması konularında işbirliği yaptılar. Rusya ile yapılan bu anlaşmadan sonra İran'ın indirim konusunda yeniden Türk yetkililerle görüşmek istemesi basında "İran geri adım attı" olarak yorumlandı.²⁸² Ancak yapılan görüşmelerin ardından beklenen indirim gerçekleşmedi.

Petrol alımında ise Tüpraş Genel Müdürü Hüsamettin Danış, şirketin yakın geçmişte İran ile yeni bir anlaşma yaparak 2004 - 2005 Ağustos - Temmuz döneminde 3 milyon tonu İran hafif petrolü olmak üzere 6-7 milyon ton ham petrol alımı yapacağını belirtti. Danış, "En büyük boyutlu anlaşma bu olacak" dedi. İran ile bir önceki dönem anlaşma miktarı yaklaşık 5.5 milyon ton düzeyinde olmuştu. Tüpraş İran'dan başka Libya'dan kontratla bu yıl 4 milyon tonun üzerinde alım hedefliyor. Danış, Suudi Arabistan ile 5 milyon ton için kontrat yapıldığını, ancak OPEC kesintisi nedeniyle 3.5 milyon tonluk bir miktarın alındığını ve bu kontratın da gelecek yıl devam edeceğini söyledi.²⁸³

2004 yılında Turkcell ve Tav şirketlerinin İran'da yapacakları yatırımlar, İran meclisinin engeline takılmıştır. Bu yüzden İran Cumhurbaşkanı Hatemi, Türkiye'ye düzenleyeceği gezisini son anda iptal ettirmişti. Çünkü İran Meclisi yabancı sermayenin İran'da iş yapmasına karşı çıkmıştı. 2004 Eylül ayında İran, TAV ve Turkcell aleyhinde meclis kararı aldı. İran Haber Ajansı İRNA'nın haberine göre, Konsey Sekreteri Ayetullah Ahmed Cenneti, Türk şirketi Tepe-Akfen-Ventures (TAV) ve Turkcell'in de hissesinin bulunduğu İrancell ilgili anlaşmaların meclisin onayını aldıktan sonra uygulamaya geçmesini gerektiren yasanın anayasa ve şeriata aykırı olmadığına karar verdi. Konsey, yasayı yapılan oturumda değerlendirerek onay verdi. İran'da meclisin kabul ettiği yasaların yürürlüğe girmesi için yasaların anayasaya ve şeriata uygunluğunu denetleyen Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından onaylanması gerekiyor. İran Meclisi, TAV ve Turkcell'in

²⁸² Bkz, Milliyet, Hürriyet, 03.09.2004

²⁸³ Milliyet, 31.07.2004

de hissesinin bulunduğu İrancell ile ilgili anlaşmaların meclisin onayını aldıktan sonra uygulamaya geçmesini gerektiren yasa tasarısını onaylamıştı. İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, meclisin kararı üzerine 28–29 Eylül’de yapacağı Türkiye ziyaretini ertelemişti.²⁸⁴

Sonuç: 2004 yılında ABD, İran’ın nükleer faaliyetlerini durdurmasını istemiştir. İran ise nükleer faaliyetlerinin barış amaçlı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine ABD’nin İran’a karşı yaptırımları artmıştır. 2004 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın İran’ı ziyareti, ekonomiden siyasete kadar birçok sorunun çözümünde olumlu sonuçlar getirmiştir. Özellikle ABD’nin Irak’ı işgalinden sonra iki ülkenin güvenlik sorununa karşı ortak antlaşmalar imzalanmıştır.

²⁸⁴ Zaman, 28.09.2004

3.6. 2005 YILI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

3.6.1. DİPLOMATİK İLİŞKİLER

2005 yılında Türkiye ve İran arasındaki siyasi ilişkilerde bir önceki yıla göre azalma oldu. Bunun birçok nedeni olabilir. En önemli nedenleri; İran'ın içişlerinde yaşadığı problemlerin artması, Mahmud Ahmedinecad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi, ABD ve AB devletlerinin İran'a baskısının (İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurması için) artması diyebiliriz.

Türkiye ise 2005 yılında Avrupa Birliği ile resmen müzakerelere başlayarak 42 yıllık Avrupa Birliği serüveninde önemli bir adım attı. Ekonomi alanında ise hükümet birçok özelleştirmeleri yaparak devlet hazinesine 16 milyar dolar giriş sağladı. 2005 yılında özelleştirilen başlıca kurumlar Tüpraş, Türk Telekom, Erdemir ve Galataport'tur. Avrupa Birliği ile resmen müzakerelere başlanmıştır. Türk ekonomisindeki iyileşme yabancı yatırımcıların Türkiye'ye olan ilgisini de arttırmıştır.

Dünyada ise 2005 yılında yaşanan terör olayları birçok devleti endişelendirmiştir. Temmuz ayında Londra metrosuna yapılan bombalı saldırılar sonucunda yaklaşık 50 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olay İngiltere'nin 11 Eylül'ü olarak anılmıştır. Benzeri bir olay Mısır'da yaşanmıştır. Mısır'ın Şarm El Şeyh ve Naama Bay Sayfiye beldelerinde meydana gelen patlamalarda 88 kişi hayatını kaybetmiştir. Güvenlik ve terör sorunu ABD'nin İran üzerinde baskını daha da artırmıştır. İran'ın nükleer faaliyetleri 2005 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi zamanında ABD tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. ABD Başkanı George W Bush bu konuda verdiği röportajda "İran'ın nükleer silah programının varlığı ile ilgili olarak uluslar arası toplumu yanıtsız bırakmayı sürdürmesi durumunda umarım bu meseleyi diplomatik olarak çözebiliriz. Ancak, asla hiçbir seçeneği göz ardı etmeyeceğim" demiştir. 20 Ocak 2005'te yaptığı bir konuşmasında "Bugün İran dünyada teröre destek sağlayan başlıca ülke. Bir taraftan kendi halkını hak ettiği özgürlüklerden mahrum ederken, diğer yandan nükleer savaş arayışında, kendi özgürlüğünüz için ayağa kalktığınızda Amerika yanınızda olacaktır"²⁸⁵ demiştir. ABD Başkanının İran karşısında sert tutumu başta İran olmak üzere Ortadoğu ülkelerini tedirgin etmiştir. ABD'nin İran'a müdahalesi sonrasında Ortadoğu'daki dengeler nasıl değişecektir? Nejat Eslen bu soruya verdiği yanıtta " Yirmibirinci yüzyılın tarihini

²⁸⁵ Erol Bilbilik, "Petro – Nükleer İran ve ABD", **Jeopolitik**, sayı 26, İstanbul 2006, s 19.

yazacağını iddia eden ABD, Avrasya'nın yaşam sahası içinde önemli bir yeri olan Ortadoğu'yu şekillendirme gayretlerini sürdürürken ve bu kapsamda İran'a müdahale gündeme gelirken, Türkiye hem kendisini şekillendirme gayretlerini önlemeyi, hem de Orta Doğu'yu şekillendirme gayretlerine katkı sağlamayı birlikte düşünerek ciddi bir ikilemi yaşıyor. ABD'nin İran'a olası müdahalesine yapılacak her katkı ise Türkiye'yi 'medeniyetler çatışması'nın içine çekme ve hedefe dönüştürme riski taşıyor"²⁸⁶ demiştir.

İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda ABD ve dünya kamuoyunun merak ettiği bir konu, İran'da seçimlerden sonra işbaşına gelecek yeni Cumhurbaşkanı'nın bu konudaki tavrının hangi istikamette olacağıdır. İran'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından İran yeni bir döneme girmiştir. Seçimin favori adayı eski Cumhurbaşkanı Rafsancani oyların % 36'lık kısmını alarak seçimde ikinci oldu. Eski Tahran Belediye Başkanı Mahmud Ahmedinecad ise oyların % 60'lık kısmını alarak birinci oldu.

3.6.2. MAHMUD AHMEDİNECAD'IN CUMHURBAŞKANI SEÇİLMESİ

1997 yılında yenilik hareketi Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin önderliğinde büyük bir seçim zaferi almıştı. 2005 yılında ise yenilikçiler büyük bir oy kaybına uğradılar. Sekiz yıllık süreçte yenilikçi hareketin başarısızlığının nedenleri nedir? Birinci nedeni yenilikçilerin kendi içlerinde bir bütünlük sağlayamamış olmalarıdır. İlmli İslamcılardan, laik kesimlere kadar birçok grup bu kesimin içinde yer almıştı. Özellikle 2001 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra yenilikçi grubun kendi içinde bölünmeler oldu. İkinci neden ise yenilikçi kesimin vaat ettikleri birçok şeyi gerçekleştirememiş olmasıdır. Buda halk arasında hayal kırıklığı yaratmıştır. Yenilikçilerin değişimi gerçekleştirememesinin en büyük nedeni İran da devrimden sonra kurulan yeni devlet yapısının değişime kapalı olmasından kaynaklanmaktadır.²⁸⁷ Özellikle Dini Lider'in haricinde bir politika uygulamak çok zordur. Diğer bir neden ise, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgali ve İran'da rejim değişikliğinden bahsetmesi İran halkının önceliklerini değiştirmiştir. Yenilik ve değişim birinci öncelik iken 2005'te birinci öncelik güvenlik ve rejimin korunması olmuştur.

²⁸⁶ Radikal, 30.09.2005

²⁸⁷ Bayram Sinkaya-Pınar Arıkan, "İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: İç ve Dış Dinamikler", **Birikim**, Sayı 196, İstanbul 2005, ss 92-93.

ABD ve Batı dünyası karşısında sert söylemleri olan Mahmut Ahmedinecad, bu bağlamda İranlılar için en uygun adaydı. 2003 yılında Tahran Belediye Başkanı seçilinceye kadar pek fazla tanınmayan Mahmud Ahmedinecad, Dini Lider Ali Hamaney'e bağlı yeni nesil muhafazakâr siyasetçilerin başında gelmiştir. Eski Devrim Muhafızları Ordusu üyesi 49 yaşındaki Mahmud Ahmedinecad, sade giyimi ve gösterişsiz tarzıyla tanınmıştır. Ayrıca Mahmud Ahmedinecad, 1979 İran İslam devrimi ilkelerini katı biçimde izleyen Besiç adlı dini milis grubunun yönlendiricilerinden ve Devrim Muhafızları'nın yetkililerinden biridir.²⁸⁸

Mahmud Ahmedinecad, devlet televizyonunda yayınlanan, seçim sonucunun ilan edilmesinden sonra yaptığı ilk açıklamada, ulusal uzlaşma çağrısında bulundu.

Halka seçim sonrasında farklılıklarını bir kenara bırakması, yarışı dostluğa çevirmesi çağrısında bulunan Ahmedinecad, kısa açıklamasında, “Bugün, bütün rekabeti unutmamız ve bunları dostluklara dönüştürmemiz gereken bir gün. Biz tek bir ulus ve büyük bir aileyiz. Büyük bir toplum yaratmak için birbirimize yardım etmeliyiz”²⁸⁹ diye konuştu.

İran'ın nükleer teknolojiye sahip olma hakkının bulunduğu görüşüne sahip olan Mahmud Ahmedinecad, bu konuda uluslararası baskılara boyun eğmemek gerektiğini belirtmiştir. Seçim kampanyası sırasında diğer adaylar, ABD ile ilişkileri geliştirmek istediklerini belirtirken Ahmedinecad, ilişkilerin, ”İran'ın problemlerinin çözümünde anahtar öneme sahip olmadığını”²⁹⁰ ifade etmişti. İranlı işçiler ve düşük gelirliilerin umudu olan Ahmedinecad, ABD karşıtlığının yanı sıra İran'ın nükleer programıyla ilgili olarak Avrupa ülkeleriyle yapılan görüşmelere de pek sıcak bakmamıştır. İran'ın nükleer programını yorumlayan Bülent Aras'a göre yaşanan kriz, aslında İran ile uluslararası toplum arasında Tahran'ın nükleer programı konusunda devam eden oyunun yeni bir bölümüdür. Tahran üç yıldan beri dâhice bir diplomasi oyunu oynamaktadır. Müzakereleri sürdürme başarısını göstererek bir yandan AB ülkelerine görüşmelerin İran'ın nükleer programını durdurmasıyla sonuçlanacağı umudu vermekte, bir yandan da taktik zaferler kazanmak için küçük krizler çıkarmaktadır. Ve bütün bunlar olurken nükleer programını ilerletmeyi sürdürmektedir. İran yönetimi nükleer silah programını devam ettirme niyetini taşıdığı müddetçe kriz de devam edecektir. Bülent Aras, İran'ın yeni Cumhurbaşkanı hakkında şu değerlendirmeleri yapmıştır : “Ahmedinecad din adamı değil ve bir teknokrat. Dış

²⁸⁸ Hürriyet, 25.06.2005

²⁸⁹ Radikal, 26.06.2005

²⁹⁰ Sabah, 25.06.2005

politikadaki deneyimsizliğini şimdilik ideolojik dünya görüşü dolduruyor. İran'da ikili bir dış politika geleneği var. Siyasîlerin ve dışışleri bürokrasisinin yürüttüğü ve rehberin geleneksel dış politikası. İkincisinde daha az olmak üzere, dış politikada bir faydacılık var. Batı ile ilişkilerde Ahmedinecad yönetimi Amerikan izolasyonu karşısında düşman marjını genişletmek istemeyecek ve işbirliği imkanı olan Batılı ülkelerle ilişkileri geliştirmeye çalışacaktır. Hatemi döneminde başlayan komşularla tansiyonun azaltılması politikalarına devam edilecektir. Reform sözünü bir süre duymayacağız. Nükleer programı gibi kontrol dışına çıkabilecek durumlar hariç Ahmedinecad yönetimi daha çok ekonomi ve iç politika eksenli bir rotaya sahip. 'Miadı dolan siyasal İslam'ı dış baskılar besliyor' Bu arada hem dış politikada hem de içeride daha az muğlak söyleme sahip bir İran göreceğiz.”²⁹¹

İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda Türkiye sessizliğini korumuştur. Türkiye'nin sessiz kalmasını açıklayan Arif Keskin, “Türkiye bu konuda sessiz olsa da, İran'ın nükleer çalışmaları Türkiye'yi çok yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla Türkiye, bugüne kadar nükleer enerji konusunda oluşturduğu politikalarını ciddi bir şekilde yeniden değerlendirmelidir”²⁹² demiştir. Gökhan Çetinsaya'ya göre Türkiye, İran'ın nükleer silahlara sahip olmasını uzun vadede bir tehdit olarak algılamakta, ancak kısa vadede İran'ın üzerine gitmesi ve bu konuda tavır koyması beklenmemelidir. Eğer Ahmedinecad döneminde uluslararası ambargo veya silahlı müdahale (ABD ve BM ülkeleri tarafından) yapılırsa Türkiye'nin tavrı ne olacaktır ? “Bu sorunun cevabını Türk dış politikasının geçmişteki reflekslerinde bulmak mümkün: Türkiye 1979 sonrasında kendi iktisadi ve stratejik çıkarlarının doğrultusunda hareket etti ve Amerika'nın İran'a uyguladığı/uygulattığı ambargoya katılmadı; Amerika'nın İran'a yönelik operasyonlarında İncirlik'i kullandırtmadı. Hangi hükümet işbaşında olursa olsun, Türkiye'nin İran'dan beklentileri ve İran'a yönelik stratejik hesapları bellidir; bu bakımdan İran Türkiye'ye karşı mevcut politikasını devam ettirdiği sürece, Türkiye'nin İran'a karşı sert bir politika izlemesi pek muhtemel gözüküyor.”²⁹³

2005'in son ayı Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) Başkanı Porter Goss, Ankara'yı ziyaret etmiştir. İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda Washington'ın talebini ileten Porter Goss, Cumhuriyet'e göre 3 dosyayla Ankara'ya gelmişti. Bu üç dosya şunlardan oluşmaktaydı:

²⁹¹ Zaman, 09.05.2005

²⁹² Arif Keskin, “ İran'ın Nükleer Çabaları : Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar ”,agm, s 34.

²⁹³ Zaman, 07.08.2005

- a. Birinci dosyada İran'ın nükleer silahları bulunduğu ve bu durumun hem Türkiye hem de bölge devletleri için büyük tehlike doğurduğu mesajını iletmiştir.
- b. İkinci dosyayı İran'ın terörizm konusundaki tutumu oluşturdu. Buna göre CIA, İran'ın, başta PKK ve El Kaide olmak üzere terör eylemlerine destek verdiğini savundu. CIA Başkanı bu kapsamda ABD'nin terörle mücadele politikasına Türkiye'nin de destek vermesi ve İran'ın teröre bakışı konusunda Ankara'nın da tepki koymasını istedi.
- c. Üçüncü dosya ise İran'ın Ankara aleyhtarı tutumu oldu. Goss, Tahran yönetiminin özellikle rejim konusunda Türkiye'yi hâlâ düşman olarak gördüğünü ve bu kapsamda rejim ihracı girişiminde bulunduğunu dile getirdi. Goss, PKK'nın İran'daki varlığına da dikkat çekti.²⁹⁴

İran'ın nükleer faaliyetlerini devam ettirmesi durumunda olası ABD müdahalesini yorumlayan Oral Çalışlar'a göre ABD'nin müdahalesi en çok Türkiye'yi zor durumda bırakacaktır. Çünkü Türkiye'nin İran ile sorunları olsa da tarihten gelen bir dostluk ve komşuluk ilişkilerine sahiptir. İki ülke arasındaki sınır 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla çizilmiştir. Bu sınır 400 yıl boyunca değişmemiştir. Oral Çalışlar, Irak'ın işgali ve sonrası için şu değerlendirmelerde bulunmuştur : "Irak'ın ABD tarafından işgali sırasında Türkiye çok büyük tehlikelerin eşiğinden döndü. 1 Mart 2003 tarihinde ABD askerlerinin Türkiye'de konuşlanmasının TBMM tarafından reddi, ülkemizin bir batağa çekilmesine engel oldu. Eğrisi doğrusuna denk geldi ve sonuç olarak Türkiye, Irak'a hiçbir şekilde girmedir. Bu sayede ülkemizin çocukları haksız bir savaşın doğrudan tarafı haline gelmediler. Irak'ın işgali nedeniyle Türkiye bir bölge ülkesi olarak bu durumdan olumsuz yönde etkileniyor. Şoförlerin öldürülmesi, yatırımların sürekli saldırılara uğraması, işadamlarının kaçırılması, savaşın ülkemize yansımaları...

İran'a müdahale bu durumdan çok daha ağır sonuçlar doğurur. ABD, Türkiye'yi işin içine katmadan böyle bir işgal girişiminde bulunabilir mi? Bulunmaya kalkışsa bile çok zorlanır. Eğer böyle bir işgale ciddi olarak karar verirlerse, Türkiye'yi bu işin içine katmaya zorlayacaklarını unutmamak gerekir."²⁹⁵

İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'den daha sert bir dış politika uygulamıştır. Bu sert politikanın ilk belirtileri Tahran'daki "Siyonizmin Olmadığı Bir Dünya" konulu konferansta ortaya çıkmıştır.

²⁹⁴ Cumhuriyet, 13.12.2005

²⁹⁵ Cumhuriyet, 21.05.2005

Konferansta İsrail'in "haritadan silinmesi" gerektiğini söyleyen Ahmedinecad, "Siyonist rejim, dünyayı ezen güç tarafından İslam dünyasına karşı bir koz olarak kurulmuştur" demiştir. Filistin sorununa değinen İran Cumhurbaşkanı, "İşgal altındaki topraklarda meydana gelen çatışmalar kaderimizi belirleyecek savaşın bir parçasıdır. Yüzyıllar boyu süren bu savaşın nasıl sonuçlanacağı Filistin topraklarında belli olacak"²⁹⁶ demiştir. Filistin'in yeni dalga saldırılarının İsrail'i yok edip haritadan sileceğini iddia eden Ahmedinecad, İsrail'i tanıyan veya bu ülkeyle ilişkilerini normalleştirenleri de kınadı. İsrail'i tanıyanların, İslam dünyasının hiddetinin ateşinde yanacağını söyleyen Ahmedinecad, Siyonist rejimi kabul etmenin, İslam dünyasının yenilgiye uğradığı anlamına geldiğini iddia etti. Ahmedinecad, İran İslam Devrimi'nin lideri Ayetullah Humeyni'nin sözlerini tekrarlayarak, "İmam'ın dediği gibi, İsrail haritadan silinmeli"²⁹⁷ ifadesini kullandı.

Mahmud Ahmedinecad'ın sözlerine başta ABD, İsrail, Fransa olmak üzere birçok ülke tepki gösterdi. Fransa Dışişleri Bakanı Philippe Douste-Blazy, İran Büyükelçisi'ni Bakanlığa çağıracağını duyururken, "Eğer bu, gerçekten söylendiyse bunu kabul edemeyiz. Bu açıklamayı şiddetle kınıyorum" dedi. İsrail Başbakan Yardımcısı Şimon Peres, İran'ın BM'den çıkarılması çağrısında bulundu. Ahmedinecad'ın sözlerine sert tepki gösteren ABD, bu sözlerin Tahran'ın nükleer silah elde etme konusundaki endişelerinin haklılığını ispat ettiğini savundu. İspanya Dışişleri Bakanı Miguel Angel Moratinos da, "Bu açıklamayı en sert şekilde reddettiğini ve İran Büyükelçisi'yle acilen bir araya gelmeyi istediğini"²⁹⁸ bildirdi.

Türk hükümeti ise Ahmedinecad'ın bu sözlerine resmi yolla bir tepki göstermedi. Bir gün sonra sadece kınama mesajı gönderildi.

Muhammed Hatemi iktidarı döneminde Türkiye ile dış ilişkilerdeki başarısıyla beğeni kazanan İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin yerine, yeni yönetim Manučehr Mottaki'yi Dışişleri Bakanı olarak atadı. Manučehr Mottaki Türkiye'de büyükelçilik görevi yaptığı 1985 – 1989 yılları arasında iç politikaya ilişkin demeç ve davranışları nedeniyle "persona non grata (istenmeyen adam)" ilan edilerek ülkesine dönmek zorunda kalmıştı. 16 yıl sonra ülkesinin Dışişleri Bakanı sıfatıyla Ankara'ya geldi. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'le görüşen Mottaki'ye, Ankara'nın üç mesajı iletildi: Birincisi İran'ın insan hak ve

²⁹⁶ Türkiye, 27.10.2005

²⁹⁷ Turkish Daily News, 27.10.2005

²⁹⁸ Milliyet, 27.10.2005

özgürlüklerini genişletmesi, İkincisi demokratikleşme alanında adım atması gerektiği, üçüncüsü ise nükleer programlar konusunda dünyada oluşan şüpheleri Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile işbirliği yaparak gidermeleri gerektiği olmuştur.

İran'daki yeni yönetimin Türkiye ile güvenlik, siyaset ve ekonomi alanında ilişkileri geliştirme arzusunda olduğunu bildiren Mottaki de, Türkiye'nin AB ile müzakerelere başlamasından duydukları memnuniyeti, "Sizin orada olmanız, doğunuzdaki Müslüman ülkelerin de temsil edilmesi demektir"²⁹⁹ diyerek dile getirdi

Manuçehr Mottaki, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakan Tayyip Erdoğan, Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel'le bir araya geldi. İranlı Bakan ilk olarak CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ı ziyaret etti. Mottaki, Baykal'ı kaldığı Hilton Oteli'nde ağırlamak istedi, ancak Baykal "Sayın Bakanı kendi evimizde ağırlamaktan memnuniyet duyarız. Kahvaltıyı bizim evde yapalım" teklifinde bulundu. Teklifin kabul görmesi üzerine Mottaki, Baykal'ın evinde kahvaltı konuğu oldu. Kahvaltıya Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen ve Olcay Baykal da katıldı. Mottaki, daha sonra Oran Semti'ne geçerek, eski Başbakanlardan Bülent Ecevit'le bir araya geldi. Görüşmede, Mottaki, Ecevit için "Türkiye'nin büyük siyasetçilerinden biri" dedi. Mottaki, 1980'li yılların sonunda birlikte miting düzenlediği siyasi yasaklı Necmettin Erbakan'ı da Balgat'taki konutunda ziyaret etti ve Necmettin Erbakan'ın eşinin vefatı dolayısıyla başsağlığı diledi.³⁰⁰

3.6.3. EKONOMİK İLİŞKİLER

Ekonomide ise 2005 yılında İran ile ticaret hacmimiz 2004 yılına göre artış göstermiştir. Ancak bu artış İran lehine olmuştur. DİE(Devlet İstatistik Enstitüsü) verdiği rakamlarda 2005 yılında İran ile olan ihracatımız 900 milyon dolardır. İthalatımız ise 3,469 milyon dolar civarındadır.³⁰¹ Türkiye ile İran arasında artan ticari ilişkiler sonucu gümrük tarifelerinde indirimle gidilmesi kararı alınması her iki tarafı da memnun etmiştir. Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, 'İpekyolu Türk İhraç Ürünleri Fuarı' dolayısıyla İran'da gerçekleştirdiği temaslar çerçevesinde İran Ticaret Bakanı Muhammed Shariatmadari ile biraraya geldi.

²⁹⁹ Milliyet, 01.12.2005

³⁰⁰ Sabah, 02.12.2005

³⁰¹ www.deik.org.tr (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)

Yaklaşık 1 saat süren görüşme sonunda Bakan Tüzmen, Türkiye ile İran'ın 2005 yılı içerisinde 4 milyar dolar olan ticaret hacminin önümüzdeki yıllarda 10 milyar dolara çıkartılması amacıyla her iki ülkenin gümrük tarifelerinde indirimde gidilmesi için fikir birliğine varıldığını açıkladı.

İran Ticaret Bakanı Muhammed Shariatmadari de İran'a ticaret konusuna yakın ilgisinden dolayı Tüzmen'e memnuniyetini ifade etti. Shariatmadari "Turkcell ve TAV" ile ilgili sorular üzerine "Yer ve telekomünikasyon anlaşmaları konularını İran Danışma Meclisi'nde milletvekillerine anlattık. Turkcell konusuna Meclis genel olarak olumlu bakıyor. Ben de sizin gibi Haziran ayında yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında çözülmesini bekliyorum" dedi. Görüşmede Shariatmadari'ye "Cenabı Aga" diye hitap eden Tüzmen, İranlı Bakana TAV'ın İmam Humeyni Havaalanı ile ilgili taleplerini de ilettiler.

Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen daha sonra Gülistan Sarayı'nda İran Cumhurbaşkanı 1. Yardımcısı Muhammed Rıza Arif ile görüştü. Görüşmede "Türk İran ilişkileri çok hayatidir. İleriye dönük daha fazla adım gereklidir" diyen Arif'e Bakan Tüzmen, Türk firmaların sıkıntılarını tek tek anlattı. Arif ise bu sıkıntıların çözümünü şahsen takip edeceğini dile getirdi.

İran ile Türkiye arasında sınır ticaret merkezlerinde 120 ürünün satışa sunulduğunu hatırlatan Bakan Tüzmen, "İranla ticaretimizde iyi sonuçlar hedefliyoruz. Uzun yılları planladığımız güzel bir toplantı yaptık. Karadeniz Limanı'nın İran tarafından kullanılması ve İpekyolu üzerindeki güzergâhında olan ülkeler arasında ticaretin canlandırılması konusunu ayrıntılı görüştük. Fikir birliği oluştu. Sınır ticaret merkezi konusunda bugüne kadar yapılan çalışmaları gözden geçirdik. Bu ayın içerisinde Urumiye ve Hakkâri'de birer toplantı yapılacak ve bu konuda daha somut adımlar atılacak" dedi.

İran Ticaret Bakanlığı'nda gerçekleşen görüşmede, İran'da yatırım yapan Türk işadamlarının sorunlarının da gündeme geldiğini belirten Bakan Tüzmen, "Vize ve çalışma izni gibi güçlüklerin giderilmesi amacıyla bir heyet kurulması ve heyetin sorunlara çözüm araması görüşündeyiz" dedi. İran'daki Türk yatırımlarının iyi niyete bağlı olarak artması umudunu dile getiren Bakan Tüzmen, "Tekstil, deri, ayakkabı, otomotiv gibi sektörler konusunda ne gibi ortak yatırımlar yapabiliriz? Bunları gözden geçirdik. İki ülkenin ekonomisi de benzerlikler gösteriyor. Beraber ekonomilerimizi ileri götürmeyi planlıyoruz"³⁰² diye konuştu.

³⁰² Yeni Şafak, 03.05.2005

İhracatta büyüme hedefleyen Türkiye'nin önemli kuruluşlarından biri olan Beko, 2005 yılında bayi toplantılarının sonuncusunu 900 yetkili satıcının katılımıyla İran'ın başkenti Tahran'da yaptı. İran'da tüketicilerin beğendiği, tercih ettiği markalar arasındaki yerini sağlamlaştırmak ve ülkede pazar payını daha da artırmayı hedeflediğini açıkladı. İran'da Beko markası ile faaliyet gösteren Arçelik A.Ş., 2005 yılının ilk sekiz ayında 4.2 milyon dolar ciro elde etti. Arçelik, Beko, 2005 yılına kadar 160 bin ürününü İranlı tüketiciler ile buluşturmuştur.

Arçelik Genel Müdürü Aka Gündüz Özdemir bayi toplantısında yaptığı konuşmada "2004 yılında ciromuzun yüzde 44'ü yurtdışı satışlardan, bu satışların ise büyük çoğunluğu Beko markamız ile gerçekleşti."³⁰³

2005 yılında Bosch Grubu'na bağlı Bosch Sanayi Genel Müdürü Gürcan Karakaş, Türkiye'ye 105 milyon euronun üzerinde yatırım yapacaklarını belirtirken, İran'a da Türkiye üzerinden açılmak için çalışma yaptıklarını bildirdi.

Şirketin 2005'e ilişkin hedeflerini anlatan Karakaş, faaliyet alanlarını ve yatırımlarını her geçen yıl artırarak, Türkiye'deki en büyük yabancı yatırımlardan biri haline geldiklerini söyledi. Geçen yıl Türkiye'de Bosch Grubu'nun 1.5 milyar euro, Bosch Sanayi'nin ise 487 milyon euro ciro gerçekleştirdiğini belirten Karakaş, Bosch Sanayi'nin bu yılki ciro hedefinin 500 milyon euronun üzerinde olduğunu söyledi.

Şirket olarak Türkiye'nin yanı sıra 2003'den bu yana İran'ın da sorumluluğunu aldıklarını, başarılarını buraya taşımak için de çalışmalar yaptıklarını söyleyen Karakaş, otomotivde Çin'den sonra en büyük pazar olarak kabul edilen İran için çalışmalar yaptıklarını ifade etti. Karakaş, yıllık 1 milyon araç üretimi ve her yıl ortalama yüzde 20 büyüyen pazarıyla İran'ı büyük potansiyel olarak gördüklerini söyledi.³⁰⁴

Uzun süredir ekonomik krize neden olan Turkcell'in İran ihalesi 2005 yılında büyük ölçüde çözüme kavuştu. İran cep telefonu piyasasında ilk özel şirket olmayı planlayan İrancell konsorsiyumuna, ikinci GSM operatörü olarak lisans verildiği, konsorsiyumda en fazla hisseye sahip olan Turkcell'in, payına düşen teminatı 4 Eylül'e kadar yatırması gerektiği bildirildi.

İran Enformasyon ve Teknoloji Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, uzun süreden beri devam eden görüşmelerin ardından yerel şirketlerin konsorsiyuma dahil olmasıyla İrancell'e lisans verildiği belirtildi. İran'daki ikinci cep telefonu operatörünün çalışmalarına

³⁰³ Milliyet, 06.10.2005

³⁰⁴ KobiFinans, 11.03.2005

başlaması için yerel şirket yöneticileriyle Bakan Ahmed Mutemidi'nin de katıldığı bir toplantı düzenlendiği belirtilen açıklamada, Turkcell'in düşürülen yüzde 21'lik payının Bank Milli ve Post Bank'a devredilmesinin kararlaştırıldığı açıklandı. İrancell projesindeki en yüksek hisseye sahip olan Turkcell'e kendi payına düşen teminatı yatırması için 4 Eylül'e kadar süre verildiği vurgulanan açıklamada, üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmemesi durumunda Turkcell'in, ihalede en yüksek ikinci fiyatı veren Güney Afrika şirketi MTN ile değiştirileceği kaydedildi. Açıklamada, şirket yetkilileriyle yapılan görüşmelerden sonra Turkcell'in projeye katılma yönünde bir sorun çıkarmayacağını umulduğu ifade edildi. Turkcell başkanlığındaki konsorsiyum, Şubat 2004'te cep telefonu lisansı ihalesini kazanmış, ancak meclisteki muhafazakar milletvekilleri Turkcell'in İrancell anlaşmasındaki payını yüzde 70'den yüzde 49'a çekmişti. Turkcell, İrancell konsorsiyumundaki payının düşürülmesine rağmen geçen ay yeni koşulları kabul ettiğini ve projeye katılacağını açıklamıştı. Şubat 2004'te yapılan ihaleden sonra Turkcell'in 300 milyon euro lisans ücreti ödemesi kararlaştırılmıştı. Sadece bir telefon operatörünün faaliyet gösterdiği İran'da, yaklaşık 6 milyon kayıtlı cep telefonu abonesi bulunuyor. İkinci GSM operatörünün devreye girmesiyle bu rakama üç yıl içinde 11 milyon abonenin daha eklenmesi beklenmektedir.³⁰⁵

Enerji alanında ise 2005 yılında Türkiye-İran ilişkilerini doğrudan etkileyecek iki önemli proje hayata geçirilmiştir. Birincisi, Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacını büyük ölçüde kolaylaştıracak olan Mavi Akım Projesinin resmi açılışının yapılmış olmasıdır. Rusya Devlet Başkanı, bu hattın ortağı ve doğal gazı temin eden ülke olarak; Türkiye Başbakanı, hattın ortaklarından biri ve bu hattan gelen doğal gazın alıcısı olarak; İtalya Başbakanı ise hattı inşa eden şirket (ve dağıtılacak olan gazın olası paydaşlarından biri) olarak Mavi Akım Projesinin resmi açılışını yapmışlardır.

Mavi Akım Projesi, Türkiye ve Rusya arasında 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan ve TBMM tarafından 4 Nisan 1998'de onaylanarak yürürlüğe giren 'Rus doğalgazının Karadeniz altından Türkiye Cumhuriyeti'ne sevkiyatına ilişkin anlaşma çerçevesinde gündeme gelmiştir. Proje kapsamında inşa edilen boru hattı, Rusya'nın Zapolyarnoye Bölgesi'nden Birleşik Gaz Dağıtım Şebekesi ile İzoblynoye bölgesine, buradan da 396 kilometre uzunluğundaki boru hattı yardımıyla Dzhubga limanına ve oradan da Karadeniz'in tabanına döşenen hatla Samsun'a ulaşmıştır. Samsun'dan ise 501 kilometre

³⁰⁵ Hürriyet, 21.08.2005

uzunluğunda 48 inçlik boru hattıyla Ankara'ya bağlanmıştır. Toplam maliyeti yaklaşık 3.4 milyar dolar olan proje kapsamında döşenen 1200 kilometre uzunluğundaki boru hattının 376 kilometrelik bölümü Karadeniz'in 2100 metre altından geçiyor. Rusya ile imzalanan 25 yıl süreli Doğalgaz Alım Satım Anlaşması uyarınca, doğalgaz sevkiyatı kademeli artışlarla 2007 yılında 16 milyar m³'e ulaşması hedeflenmektedir. İlk aylarda 12 milyon m³ düzeyinde gerçekleşecek olan doğalgaz akışı zamanla artarak ilk yıl 2 milyar m³ olarak tamamlanacaktır. Bu rakam sözleşmede 4 milyar m³ olarak yer almasına rağmen, Türkiye'nin yaşadığı ekonomik kriz nedeniyle gaz kullanımının düşmesi ve yeni dağıtım hatlarının gerçekleştirilememesi nedeniyle ilk yıl 2 milyar m³ indirilmiştir.³⁰⁶ Bu projeye İran'dan alınacak doğalgazın miktarında azalma talep edilmemiştir. Ancak doğalgaz fiyatlarını yeniden düzenlemek isteyen Enerji Bakanlığı yetkilileri, uzun süren görüşmelerde İran tarafının fiyat indirimine sıcak bakmaması nedeniyle sonuç alınmadığını bu yüzden Uluslararası Tahkime gidilmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. BOTAŞ verilerine göre iki ülke arasındaki anlaşma uyarınca, Türkiye'nin İran'dan 2005 yılında 6.689 milyar m³ gaz alması gerekmektedir. İran'dan alınacak doğalgazın miktarının 2007 yılından itibaren yaklaşık yıllık 10 milyar m³'e yükselmesi hedeflenmiştir.³⁰⁷

İkinci proje ise Bakü-Tiflis Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın resmi açılışının yapılmış olmasıdır. 25 Haziran 2005 tarihinde BP (British Petroleum) Başkanı Lord Browne, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ABD Enerji Bakanı Samuel Bodman ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakasvili ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in katılımıyla Bakü-Tiflis Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın resmi açılışı yapılmıştır. Projenin başlangıcı 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan antlaşmayla olmuştur. Projeyi teklif eden liderlerden biri olan Azerbaycan'ın vefat eden Devlet Başkanı Haydar Aliyev, BTC'yi "Azerbaycan'ın yeni petrol stratejisinin temeli olarak ilan etmişti." ABD bu projenin gerçekleşmesi için büyük çaba sarfetmişti. Ancak Rusya Federasyonu ise ülkesinin enerji ihracını azaltacağı endişesiyle bu projeye soğuk bakmıştır.³⁰⁸ BTC boru hattının stratejik önemi büyüktür. Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının Batı ülkelerine taşınması; hem Türkiye hem de bölge ülkeleri açısından büyük önem arz etmektedir.

³⁰⁶ Radikal, 30.12.2005

³⁰⁷ Akşam, 23.02.2005

³⁰⁸ Cenk Pala, Hasan Kanbolat, "Bakü-Tiflis-Ceyhan 21. Yüzyılın İpek Yolu", **Stratejik Analiz**, sayı 62, Ankara 2005, s 18.

Hattın yılda 50 milyon ton taşıma kapasitesi vardır. Bu projenin Türkiye açısından bir avantajı Türk boğazlarındaki petrol taşımacılığını azaltacak olmasıdır.(Bkz Harita 2)

Harita 2.

Kaynak : Stratejik Analiz Dergisi, sayı 62, 2005

2005 yılında güvenlik alanında Türkiye ve İran arasında bazı önemli adımlar atıldı. Öte yandan İran tarafından sınırda yakalanan 3 PKK'lı teröristin, Hakkâri'de güvenlik güçlerine teslim edildiği, 1 teröristin de kendiliğinden teslim olduğu bildirildi. Sorgulandıktan sonra mahkemeye çıkarılan teröristlerin tutuklandığı öğrenildi.³⁰⁹

Sonuç: 2005 yılında İran'da yapılan Cumhurbaşkanı seçimlerinde muhafazakar aday Mahmud Ahmedinecad seçilmiştir. Ahmedinecad'ın İsrail ve ABD ile ilgili olumsuz sözleri 1979 yılında devrimi gerçekleştiren Ayetullah Humeyni ile aynı istikametteydi. Eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin uzlaşmacı dış politikası bu dönemde son bulmuştur. Bu yüzden Türkiye'nin, İran ile olan diplomatik ilişkilerinde durgunluk yaşanmıştır.

³⁰⁹ Türkiye, 26.08.2005

3.7. 2006 Yılı Türkiye-İran İlişkileri

3.7.1. ORTADOĞU'DAKİ LÜBNAN KRİZİ

2006 yılında Ortadoğu'da yaşanan birçok olumsuz olay, Türkiye ve İran kamuoyunda önemli bir yer tutmuştur. 22 Şubat 2006'da Irak'ta Samarra'daki bir Şii türbesini hedef alan kanlı saldırılar sonucunda Şii-Sünni çatışması birçok sivilin ölümüne ve yaralanmasına neden olmuştur. BM hazırladığı rapora göre sadece temmuz ve ekim aylarında 13 bin'den fazla sivil ölmüştür.³¹⁰ Ortadoğunun başka bir sorunlu bölgesi olan Filistin'de 2006 yılında yapılan seçimlerin ardından Hamas grubu iktidara geçmiştir. 23 yıldır iktidarda olan El-Fetih partisi seçimi kaybetmiştir. Filistin'deki seçim sonuçları birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Hamas grubunun İsrail yönetimini tanımaması Filistin sorununun artmasına neden olmuştur. 9 Haziran 2006'da Gazze'deki bir piknik alanında İsrail saldırılarına hedef olan 9 kişi ölmüştür. Bu olaydan sonra Filistin'de şiddet olayları iyice artmıştır. 25 Haziran'da bir İsrail askerinin kaçırılmasının ardından saldırılarını artıran İsrail yönetimi Filistinli Bakan ve Vekilleri tutukladı. Şiddet olayları sadece Filistin bölgesi ile de sınırlı kalmamıştır. Hizbullah tarafından kaçırılan 2 İsrail askerine karşılık İsrail, 34 gün boyunca Lübnan'ı abluka altına almıştır. İsrail'in saldırıları sonucunda birçok sivil hayatını kaybetmiştir.³¹¹

Bu olayın İsrail ile Hizbullah-Hamas örgütleri arasında olmadığını söyleyen Oytun Orhan, olayın çok boyutlu değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu örgütleri Suriye ve İran'dan bağımsız düşünmemek gerekmektedir. Oytun Orhan'a göre "İran ve Suriye, 1979 İslam Devrimi'nden bu yana stratejik ittifak ilişkisi içindedir. Bölgedeki çıkarları ortaktır. Irak'ta ABD'ye karşı işbirliği yapmaktadırlar. İsrail ortak düşmanlarıdır. İsrail'e karşı mücadele eden Hizbullah, Hamas'a ve diğer radikal Filistinli örgütlere destek vermektedir. İki ülke de bölgede Mısır ve Suudi Arabistan gibi Sünni güçlerin etkinliklerinin artmasını istememektedir. İran Şiilik temelinde bölgesel rolünü artırma arayışında olduğu için Sünni güçlerle rekabet etmektedir. Suriye ise, Sünnilik güçlenirse kendi içinde çoğunluğu oluşturan Sünnilerin, Nusayri rejimine karşı harekete geçmesinden çekinmektedir. Ortak çıkarlar temelinde yürüyen ittifak 11 Eylül olayları sonrasında derinleşmiştir. İran

³¹⁰ Zaman, 31.12.2006

³¹¹ Sabah, 13.07.2006

açısından, Irak ve Afganistan'daki rakipleri Saddam ve Taliban rejimleri yıkılmış olsa da sınırlarına ABD askerlerinin yerleşmesi daha tehlikeli bir ortam yaratmıştır. Aynı süreç Suriye'nin yoğun uluslararası baskı altına girmesine neden olmuştur. Ortak tehdit algılamaları iki ülkeyi daha da yakınlaştırmıştır.” Sonuç olarak İsrail'in Ortadoğu'daki varlığı hem İran için hem de Suriye için bir tehdit oluşturmaktadır. Bu yüzden Hizbullah ve Hamas örgütleri İran ve Suriye tarafından desteklenmektedir. Konunun ABD boyutu olmasına rağmen esas mücadele İran ve İsrail arasındadır.³¹²

Tüm dünyada tepkiyle karşılanan bu saldırılara Türk ve İranlı yetkililer de çok sert açıklamalarda bulundular. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Ağustos ayında İslam Örgütü Konferansı'nda yaptığı konuşmasında : “Bu haksız bir savaş... İsrail'in savaşı yalnızca nefreti körüklüyor... Korkunç bir küresel savaşın, büyük bir felaketin bizi beklediğini görmek zor değil,” diyerek İsrail'e sert bir tepki göstermiştir.³¹³

3.7.2. İRAN'IN NÜKLEER FAALİYETLERİ

Ortadoğu'daki Lübnan krizi ABD'nin İran üzerindeki baskısını kısmen de olsa azaltmıştır. İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinecad, nükleer tesisler konusundaki kararlı tutumundan taviz vermedi. 2006 yılının başlangıcında İngiltere, Fransa ve Almanya'nın tekliflerini sert bir şekilde reddeden Ahmedinecad, İsfahan'daki nükleer çevrim tesisini resmen faaliyete açtı. Altı ay sonra, Natanz'daki uranyum zenginleştirme ünitesini tekrar çalıştırmaya başladı. Emekli büyükelçi Ömer Ersun'a göre üç yıldır bu konuda ABD'nin öfkesini dindirmeye çalışan Avrupa ülkelerinin artık sabrı tükendi.³¹⁴

İran, nükleer sorunu daha da geniş bir alana yaymayı hedeflemektedir. Gülden Ayman'a göre bu hedef bir bakıma “Medeniyetler Çatışmasıdır.” İran Dini Lideri Ayetullah Hamaney, devlet televizyonunda sarf ettiği, “Amerika tarafından güdülen kibirli güçler İslam ülkelerinin gelişmesinden korktukları için İran'ın da bilimsel ve teknolojik gelişmesine karşı çıkıyor” sözleri bu hedefin bir ifadesidir.³¹⁵ 5 Mayıs 2006'da Bakü'de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi yapıldı. Türkiye'den Başbakan Erdoğan ve İran'dan Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad zirveye katıldılar. Ancak iki liderin tartışma

³¹² Oytun Orhan, “İsrail-Lübnan Savaşı : Taraflar, Çıkarlar, Stratejiler, Avrasya”, <http://www.asam.org.tr>

³¹³ Michel Chossudovsky, “Üçlü İttifak: ABD, Türkiye ve Lübnan Savaşı” **Birikim**, Sayı 210 , İstanbul 2006, s 68

³¹⁴ Ömer Ersun, “İran ile Nükleer Kriz Tırmanıyor”, **Stratejik Analiz**, sayı, 53, Ankara 2006, s 8

³¹⁵ Gülden Ayman, “İran Nükleer Krizi ve Türkiye”, **Avrasya Dosyası**, sayı 2, Ankara 2006, s 35

konusu yine İran'ın nükleer faaliyetleri olmuştur. İki liderin aralarında şu konuşma geçmiştir:

Erdoğan : “Sonuna kadar diplomatik çözüm istediğimizi dile getiriyoruz. İstikrar ve barış için konuyu çok önemsiyoruz. Sizden daha şeffaf olmanız bekleniyor. Kaygıları gidermelisiniz. Çözüm için başka arayışlara girilmemeli.”

- Ahmedinecad: İran 1979 İslam Devrimi'nden bu yana Batı tarafından pek çok ambargoya maruz bırakıldı. Bizim baskılar karşısında boyun eğeceğimizi ve başaramayacağımızı sandılar ama yanıldılar. Allah'ın da yardımıyla uranyum zenginleştirmeyi başardık.

- Erdoğan: Önümüzde çok kötü bir Irak örneği var. Ortadoğu'nun yeni bir istikrarsızlığı kaldırmaya tahammülü yok. Uluslararası çağrılara kulak vermelisiniz. İran'la yeni bir kriz tüm bölge için büyük sıkıntı olacak.

- Ahmedinecad: Ben zaten büyük sıkıntıdayım. Nükleer enerji birkaç ülkenin tekelinde olamaz. Bu İran'ın da hakkı. Kimsenin engellenmesine izin vermeyeceğiz. Programımız şeffaf biçimde yürüyor. UAEK tesislerimizi inceliyor.

- Erdoğan: Yeterince işbirliği yapmadığını söylüyor ve bu da iyi etki yapmıyor.

- Ahmedinecad: UAEK zaten birkaç ülkenin tekelinde bir kurum. Raporları tartışılır.³¹⁶

Mahmud Ahmedinecad, zirvede yaptığı konuşmada nükleer faaliyetleri konusundaki kararlılığını tekrar etmiştir : “İran'ın nükleer güç sahibi olmasının tüm İslam dünyası için”³¹⁷ olduğunu söylemiştir.

ABD'nin İran'a olası müdahalesi Ortadoğu devletlerini kaygılandırmaktaydı. Türkiye de hükümet üyeleri dâhil birçok kesim bu konuda Türkiye'nin maddi-manevi büyük zararlar göreceğini düşünmektedir. TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu ABD'nin İran'a müdahalesi durumunda körfez savaşında olduğu gibi en çok zarar göreceğ Ülkenin Türkiye olduğunu belirtmiştir.³¹⁸ Ocak ayının sonunda Mili Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Yiğit Alpogan resmi ziyarette bulunmak için ABD'ye gitti. ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'la görüşmelerde bulunan Alpogan, İran konusunda ABD'yi desteklediğini belirtti. Ekim ayında yapılan Milli Güvenlik Kurulu'nun gündemi İran ve ABD arasındaki krizdi. Türkiye'nin olası bir ABD müdahalesinde alacağı tavır tartışıldı. Ayrıca İran hükümetinin uzlaşmaya davet edilmesi kararlaştırıldı.

³¹⁶ Akşam, 06.05.2006

³¹⁷ Gülden Ayman, a.g.m, s 35

³¹⁸ Milliyet, 13.04.2006

ABD'nin İran'a karşı yaptırımları Türkiye'yi rahatsız etmektedir. Ancak Türkiye, İran'ın nükleer faaliyetleri konusundaki tutumunu kendi iç dinamikleri ile çözmesi taraftarıdır. ABD'nin öngördüğü şekilde bir rejim değişikliği istememektedir. Türkiye AB'nin uyguladığı yumuşak tutumu desteklemektedir. Bu yüzden Türkiye gelecekte ABD ile yeni bir sorun yaşayabilir.³¹⁹ Türkiye tüm olumsuzluklara rağmen İran ile iyi ilişkiler kurmak için çaba göstermektedir. Nitekim Başbakan Tayyip Erdoğan'ın 2006 yılında İran'ı ziyaret etmesi bunun bir göstergesidir. Başbakan Tayyip Erdoğan'ın İran ziyaretinde daha çok PKK/Pejak terör örgütüne yönelik ortak operasyonlar konuşulmuştur. Başbakan Tayyip Erdoğan ilk önce İran Cumhurbaşkanı 1. Yardımcısı Perviz Davudi ile görüştü. Ortak bir basın açıklaması yapan iki lider şunları söylemiştir: "Bölgedeki istikrar ve barışın korunmasında hemfikiriz. Lübnan'da zaman birlik zamanıdır, Lübnan'da zaman beraberlik zamanıdır, Lübnan'da zaman dayanışma zamanıdır. Koalisyon içinde meseleler varsa Türkiye, İran, Suriye el ele verelim, komşu ülkeler el ele verelim ve bu meseleleri çözelim." İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda Türkiye'nin tavrı için teşekkür eden Perviz Davudi nükleer enerjiyi barış amaçlı istiyoruz ve Uluslararası Atom Enerjisi'nin bilgisi dahilinde faaliyetlerimize devam ediyoruz demiştir.³²⁰

3.7.3. GÜVENLİK SORUNU

2006 yılında İran, kendi topraklarındaki PKK/Pejak örgütüne karşı operasyonlarda bulunmuştur. İran'ın bu tavrı bazı yazarlar tarafından siyasi bir manevra olarak algılandı. Çünkü İran, ABD ile yaşadığı problemler karşısında Türkiye'nin desteğini almak istiyordu. Sami Kohen'e göre "İran'ın tam ABD Türkiye'nin bu kriz konusunda desteğini sağlamaya çalışırken, PKK'ya karşı harekete geçmesi, zamanlama bakımından rastlantı değilse, iyi hesaplanmış bir manevradır. İran kuvvetlerinin PKK'nın uzantısı sayılan "Pejak" militanlarını yok etmek için Irak içinde "sıcak takip"e girişmesi ve bu arada PKK'nın da üslendiği Kandil Dağı'ndaki hedefleri bombalaması, ilk bakışta Ankara'yı memnun edecek bir harekettir. Tahran yönetimi Kürt eylemcilere karşı bu kapsamlı operasyonu, kuşkusuz kendi güvenliğini düşünerek gerçekleştirmiştir. Ne de olsa "Pejak'ın varlığı ve faaliyeti, İran'ı kaygılandırıyor. Ancak Tahran'ın şu sırada bu militanlara karşı Irak sınırını da aşarak saldırıya geçmesinin başka nedenleri de vardır. Akla ilk gelen neden, İran'ın nükleer

³¹⁹ a.g.m, s 76

³²⁰ Türkiye, 04.12.2006

program nedeniyle ortaya çıkan krizde, Türkiye'yi kendi safına çekmek arzudur. Diğer bir deyişle, İran PKK ve yandaşlarına karşı harekete geçmekle, Türk kamuoyunun sempatisini ve desteğini kazanmayı ümit etmektedir.”³²¹

PKK terör örgütü uzun yıllar Türkiye aleyhine faaliyetlerde bulunmuştur. Cumhuriyette yayınlanan bir iddiaya göre ABD, PKK kartını bundan sonra İran'a karşı da oynayacaktı. Böylece İran üzerinde istediği politikayı daha rahat bir şekilde gerçekleştirebilecekti.³²²

3.7.4. EKONOMİK İLİŞKİLER

Ekonomi alanında ise iki ülke arasında 2006 yılına kadar en yoğun gündem, doğalgaz konusunda olmuştur. Türkiye doğalgaz konusunda İran ile daha fazla anlaşma yapmak istemektedir. Ancak ABD'nin getirdiği kısıtlamalar yüzünden Türkiye, 20 milyar doları geçen ticari anlaşmalar yapamamaktadır. Örneğin 1996 yılında İran ile 23 milyar dolar doğalgaz antlaşması yapılmıştır. ABD'nin baskısı yüzünden bu antlaşma 2000 yılında kesintiye uğramıştır. İran üzerinden doğalgaz akışı 2002 yılında başlamıştı. Türkiye, 2002 yılında 2 milyar m³, 2003 yılında 3 milyar m³, 2004 yılında ise 4 milyar m³ gaz almıştır. Ancak Türkiye, 2005 yılında İran'dan alınan doğalgazın pahalı olduğu gerekçesiyle fiyatların yeniden gözden geçirilmesini talep etti. İran doğalgaz fiyatı konusunda indirim yapmayınca Türkiye, uluslararası tahkime başvurdu. Ancak Türkiye, 2005 yılında istediği indirimi alamadı. 2006 yılının ilk ayında İran ile doğalgaz krizi ortaya çıktı. Kriz, İran'ın, Türkiye'ye yaptığı günlük 26 milyon m³'lük doğalgaz akışını 5 milyon m³'e düşürmesi ile ortaya çıkmıştır. İran, doğalgaz da kesintiye gitmesini, teknik bir arıza olarak açıkladı. İran Dışişleri Bakanı sözcüsü Hamid Rıza Asefi yaptığı açıklamada “Bu konuda doğru olan İran yetkililerin yaptığı açıklamalardır. Sorun teknik arızadan kaynaklanmaktadır. Bu arızanın giderilmesinden sonra şartlar normale döner ve sorun da normale döner ve sorun da çözülmüş olur”³²³ demiştir. Ancak Hürriyet'e göre enerji sıkıntısı çeken Gürcistan'a, doğalgaz ihraç eden İran, Türkiye'ye verdiği doğalgaz miktarında kısıntıya gitmişti. Gürcistan'ın doğalgaz sıkıntısı çekmesinin nedeni Rusya olmuştur. Çünkü Kuzey Esetya'daki boru hatlarında meydana gelen patlama nedeniyle Rusya'dan Gürcistan'a gaz akışı kesilmişti. Bu yüzden İran, Türkiye'ye verdiği doğalgaz'ın büyük bir kısmını

³²¹ Milliyet, 04.05.2006

³²² Cumhuriyet, 21.11.2006

³²³ Zaman, 27.01.2006

Gürcistan'a aktarmaya başlamıştı. Bu da Türkiye ve İran arasında krize neden olmuştur.³²⁴ Doğalgazda yaşanan kesintilere çeşitli kesimlerden tepkiler gelmiştir. Ankara Sanayi Odası Başkanı Zafer Çağlayan bu kesintilere verdiği tepki de şunları söylemiştir. "Türkiye'nin kömür kaynakları, su kaynakları var. Nükleer enerji alternatifi var. Dünyada doğalgazdan başka enerji kaynağı yok mu? İran doğalgazı kesti, Rusya doğalgazı kesti, peki ne olacak o zaman? Fabrikaları da tatile mi sokalım. Böyle bir ortamda Türkiye'nin ekonomik büyüme performansı ile bağdaşmayan yapı var. Bunlar bugünün meselesi değil. Bunlar geçmişteki hatalı uygulamaların ortaya çıkardığı bir durumdur. Senin bilinen 8.3 milyar ton kömür rezervin var. Akarsuyun var. Kömürü kullanamıyorsun, hidrolik santralleri kullanamıyorsun, nükleer santral çevrecilik adına yapmıyorsun. Senin çevrende başta Ukrayna Fransa, Rusya gibi ülkelerin hepsinin nükleer santralleri var. Dünyanın gelişmiş 7 ülkesinde nükleer santral var. Türkiye'nin süratle enerji haritasının ortaya çıkarılması lazım. Bu enerji sıkıntısı nereye kadar? İran'ın keyfine göre mi yatırım yapacağız. Her sene bu tiyatroyu görecekseniz tedbirinin alınması gerekir."

İran'dan gelen doğalgazın kesintiye uğramasına TOBB (Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği) Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu, "Sıkıntı yaşanırken Botaş ortada yok. Botaş sadece toplantı yapıyor ama ortada sonuç yok"³²⁵ demiştir.

2006 yılının ilk aylarında İran ile ilgili yaşanan doğalgaz krizi ilerleyen aylarda İran'ın gaz sevkiyatını artırmasıyla aşılmış oldu.

Türkiye enerji alanında 2006 yılında İsrail ile yeni bir antlaşma yaptı. İsrail devletine karşı düşmanca tutum sergileyen İran hükümeti kuşkusuz bu antlaşmadan memnun kalmayacaktır. Antlaşmanın adı "Karadeniz-Kızıldeniz Boru Hattıdır." Bu proje ile Türkiye'deki petrol, doğalgaz, kömür ve su birlikte Ortadoğu'ya taşınabilecektir. Ancak antlaşmanın sadece İsrail devletine çıkar sağlamayacağını söyleyen Enerji Bakanı Hilmi Güler Filistin halkının da bu projeden faydalanacağını belirtmiştir.³²⁶

Sonuç olarak, 2005 yılından beri İran Cumhurbaşkanlığı görevini yürütmekte olan Mahmud Ahmedinecad, dış politikadaki sert tavrından geri adım atmamıştır. İran 1989 yılında Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra daha pragmatik ve yumuşak bir dış politika benimsemiştir. 1997'den 2005 yılına kadar Cumhurbaşkanı olan Muhammed Hatemi döneminde uygulanan pragmatik politika daha da artmıştır. Ancak Radikal

³²⁴ Hürriyet, 30.01.2006

³²⁵ Radikal, 27.01.2006

³²⁶ Hürriyet, 15.10.2006

Muhafazakârlara göre bu politika İran'a başarı getirmemiştir. Örnek olarak ABD Başkanı Bush, Hatemi iktidarı döneminde İran'ı "Şer Eksenli" olarak nitelendirmiştir. Arif Keskin'e göre Mahmut Ahmedinecad dış politika da pragmatist tutumun başarısız olduğuna inanan kesimin başında gelmektedir. Bu düşünceyle Ahmedinecad, pragmatist düşüncelere sahip kadroları değiştirmeye başlamıştır.³²⁷

³²⁷ Arif Keskin, "İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar", **Stratejik Analiz**, Ankara 2006, sayı 70, s 73.

4. SONUÇ

Milliyet gazetesi yazarlarından Taha Akyol, İran İslam devrimi modelinin nasıl değiştiğini şöyle anlatıyor : “İran’ın Dışişleri Bakanlığı binasında devrim günlerinden kalma çinili bir yazı vardır. ‘La Şarki La Garbi İnkılab-i İslami (Ne Doğu Ne Batı, İslam Devrimi!) Üçüncü Dünyacılığın İslami versiyonu... Zamanla coşkular yatıştı, asıl ihtiyaçlar ortaya çıktı. Artık İran kendini kapattığı “devrimci tecritten çıkmak, dünyaya açılmak gereğini görüyor...”³²⁸

Taha Akyol’un belirttiği üzere “dünyaya açılmak gereği” Türkiye-İran ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamıştır. 1979 yılında İran’da devrim meydana geldiğinde Türkiye’de Ecevit iktidarı vardı. İran’daki yeni devlet modelinin Türkiye’nin Laik devlet modeline uyuşmadığını görenler ilişkilerin kötüye gideceğini tahmin ediyordu. Ancak Türkiye, en başından beri yeni rejimi kabul etti. 1980 yılında ABD’nin İran ambargosunu Türkiye kabul etmedi. 1979 İran İslam devriminden sonra İran ve Irak uzun bir süre savaş halinde olmuştur. Savaş döneminde İran, batı dünyasından uzaklaşmıştı. Ancak Türkiye o dönemde İran ile iyi ilişkiler(özellikle ekonomi alanında) kurmak için çaba göstermişti. Eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal, tüm dünyanın İran’a karşı olduğu bu dönemde İran’a destek oluyordu. Turgut Özal’ın Başbakanlığı döneminde Ekonomik İşbirliği Örgütü kurularak İran ile işbirliğine gidildi. Daha sonra Afganistan ve diğer Müslüman ülkeler bu işbirliğine dahil oldular. 1990’lardan sonra İran ile ilişkilerin zedelenmesinin en büyük nedeni terör olaylarıdır. Türk basınında çıkan haberlerde sürekli olarak İran’ın terörizmi desteklediği belirtilmiştir. En başta PKK terör örgütünün faaliyetleri daha sonra Türkiye’deki Hizbullah’ın faaliyetleri, bazı Türk gazeteci ve akademisyenlerin öldürülmesi olayları iki ülke ilişkilerine büyük zarar vermiştir.

1997 yılında Sincan’da düzenlenen ‘Kudüsü Anma Gecesi’nde bazı İran’lı diplomatların yer alması, Türk kamuoyunun büyük tepkisini çekmişti. Bu olaydan sonra Türkiye bazı İran’lı diplomatları sınır dışı etmişti. İran da buna karşılık Türkiye’nin İran büyükelçisini sınır dışı etti. 1997 yılında İran’da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından yenilikçi aday Muhammed Hatemi seçimi kazanmıştır. Bu seçim sonucu, İran için dönüm noktası olarak adlandırıldı. Ancak ilerleyen yıllarda İran’ın katı devlet yönetimi Muhammed Hatemi ve yenilikçi kadronun hareket alanını iyice kısıtlamıştır. Hatemi

³²⁸ Milliyet, 04.02.2004

dönemi İran'ın dış politikası daha yapıcı olmuştur. İran Batı dünyası ile olan ilişkilerde uzlaşmacı bir tavır almaya başlamıştı. Bu bağlamda Türkiye ve İran ilişkileri bazı sorunlara rağmen 2006 yılına kadar iyi bir seyir takip etmiştir. Ekonomik göstergelere bakıldığında iki ülkenin ticaret hacmi 2000 yılından 2006 yılına kadar katlanarak artmıştır. İkili ilişkilerde Hatemi döneminde iki ülke arasındaki diplomatik ziyaretler daha önceki yıllara oranla büyük bir artış göstermiştir.

2000-2006 yılları arası ilişkileri belirleyen konular: güvenlik sorunu, enerji sorunu(özellikle doğalgaz sorunu), Hazar petroleri ve Azerbaycan sorunu, Türkiye'deki Hizbullah operasyonları ve İran bağlantısı iddiaları, 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan ile Irak'ı işgali ve ardından Kuzey Irak'ın statüsünün belirsizliği, Türk Özel Sektörünün İran'da yaşadığı sıkıntılar (Turkcell ve TAV), İran'ın nükleer faaliyetleri ve ABD'nin İran'a müdahalesi, 2006 yılında İsrail-Lübnan Savaşı olmuştur.

Türkiye, Rus doğalgazına alternatif olarak aldığı İran doğalgazında istediği ölçüde başarılı olamadı. 1996 yılında Erbakan-Çiller Hükümeti zamanında imzalanan antlaşmanın maddelerinin yetersizliğidir. Örneğin İran, belli dönemlerde kötü hava muhalefeti nedeniyle doğalgaz da kesintiye gitmektedir. Buna karşılık mevcut antlaşmanın yetersizliğinden Türkiye'ye tazminat ödememektedir. 2006 yılında İran'ın doğalgaz kesintisi Türkiye'yi maddi olarak büyük zarara uğratmıştır. İkinci sorun ise Refah Partisi iktidarı döneminde imzalanan anlaşmayla Türkiye en pahalı doğalgazı İran'dan alıyordu.³²⁹ 2000-2006 arasındaki mevcut hükümetler fiyatlarda indirim yapılması için birçok teşebbüslerde bulundular ancak hiçbir netice alamadılar. Üçüncü sorun, Türkiye ABD'nin ambargosu nedeniyle ihtiyacının altında İran doğalgazı alıyordu. Dördüncü sorun bazı dönemlerde Türkiye'de doğalgaz fazlalığı oluşmaktaydı. İhtiyaç fazlası doğalgaz, Türkiye'nin depolama ünitesi olmadığından boşa gitmekteydi. 2006 yılında hizmete girecek denilen Silivri'deki Depolama Ünitesi bitirilememiştir. Bu'da Türkiye için büyük bir ekonomik kayıp olmaktadır.

2000-2006 yıllarında Hazar Petrolleri sorunu Türkiye'nin dışında bir sorundu. Ancak Azerbaycan ile olan kültürel ve tarihsel yakınlığı nedeniyle Türkiye bu sorunda taraf olmuştur. İran ise Türkiye ve Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ın yanında yer almıştır. Bu cepheleşmeler esasında Hazar Petrolleri sorunundan daha geniş bir açılıma sahiptir. Buna Kafkas ülkelerinin cepheleşmesi de denilebilir. Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan cephesine

³²⁹ Cumhuriyet, 04.06.2000

karşı Rusya-İran-Ermenistan cephesi oluşmuştur. Hazar Petrolleri sorunu 2006 yılına kadar çözülememiştir.

2000 yılında Hizbullah operasyonları artınca İran Türk basınının hedefi olmuştu. Yakalanan örgüt liderlerinin ifadelerinde İran adres gösteriliyordu. Türk Dışişleri yetkilileri İran'lı yetkilileri sürekli olarak uyarmaktaydı. Ancak İran tüm bu iddiaları reddetmiştir. Benzer bir durum PKK terör örgütüydü. Basında çıkan haberlerde İran PKK'ya lojistik destek vermektedir. Türkiye'nin PKK'ya karşı ortak operasyon düzenleme isteğine İran'ın isteksiz olduğu iddia ediliyordu. İran'ın PKK örgütüne karşı düzenlediği saldırılar yetersiz görülmekteydi. Ancak 2006 yılında İran güvenlik güçleri PKK'ya karşı büyük operasyonlar düzenlemiştir. Bu operasyonlar, ABD'ye karşı siyasi bir manevra olarak yorumlandı. İran'ın ABD baskısı nedeniyle ortaya çıkan krizde, Türkiye'yi kendi safına çekmek niyetinde olduğu söylendi.³³⁰

2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali hem Türkiye hem de İran için tehdit oluşturmuştur. Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulması durumunda Kuzey Irak'ta Kürtlerin liderliğinde bir devlet oluşumu Türkiye için istenmeyen bir durumdur. Benzer şekilde İran, Azerbaycan Türklerinin Irak dağılırsa İran için bir tehdit olacağını düşünmektedir. Bu yüzden Türkiye ve İran, Irak konusunda birbirini desteklemiştir.

Türk şirketlerinin (Turkcell ve TAV) İran'daki yatırımları İran Meclisi tarafından durduruldu. Başbakan Tayyip Erdoğan 2004 yılında İran'a yaptığı ziyarette bu sorunu çözmek için büyük çaba sarf etmiştir. Ancak İran Meclisi bu konuda taviz vermemiştir. Dönemin İran Cumhurbaşkanı bu konuda elinden bir şey gelmediğini belirtmiştir. Muhafazakârların elinde bulunan Meclis bu konuda anlaşma yapılmasını engellemiştir.³³¹

11 Eylül saldırılarından sonra İran'ın nükleer faaliyetlerinde artış görüldü. İran sürekli olarak nükleer faaliyetlerini barış amaçlı yürüttüğünü belirtti. Bu amaçla Muhammed Hatemi iktidarında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ile işbirliği yoluna gidilmiştir. Ancak 2005 yılında iktidar olan Mahmud Ahmedinecad bu konuda çok sert bir politika izlemiştir. İran 1989 yılında Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra daha pragmatik ve yumuşak bir dış politika benimsemiştir. 1997'den 2005 yılına kadar Cumhurbaşkanı olan Muhammed Hatemi döneminde uygulanan pragmatik politika daha da artmıştır. Ancak Radikal Muhafazakârlara göre bu politika İran'a başarı getirmemiştir. Örnek olarak ABD Başkanı Bush, Hatemi iktidarı döneminde İran'ı "Şer Ekseni" olarak nitelendirmiştir. Arif

³³⁰ Milliyet, 04.05.2006

³³¹ Zaman, 27.09.2004

Keskin'e göre Mahmut Ahmedinecad dış politikada pragmatist tutumun başarısız olduğuna inanan kesimin başında gelmektedir. Bu düşünceyle Ahmedinecad, pragmatist düşüncelere sahip kadroları değiştirmeye başlamıştır.³³²

Türkiye ve İran, Ortadoğu'daki Filistin sorununun çözümünü istemektedirler. Ancak iki ülkenin çözüm stratejileri birbirinden farklıdır. Türkiye her iki tarafla görüşüp ortadaki sorunları müzakere yoluyla çözmeye çalışmaktadır. Ancak İran, taraflardan biriyle düşmanca ilişki içinde olup, diğer tarafa yardım ederek sorunu çözmeye çabalamaktadır.³³³

Lübnan Krizi ile beraber, İsrail'in, İran'ın desteklediği Hizbullah örgütüne karşı aldığı başarısız sonuç İran'ın gücünü arttırmıştır. Arap dünyasında ise İran'a karşı Türkiye ile işbirliği kurulabileceği yönünde görüşler ileri sürülmüştür. Gülden Ayman'a göre Türkiye bu fırsatı hem ekonomik hem de kültürel olarak değerlendirebilir. "Lübnan'a Türk askerinin gitmesine Lübnan Hükümeti ve İsrail yanında Hizbullah'ın da sıcak bakmasının bize gösterdiği gibi bölgede Türkiye gibi hem güçlü hem de barış ve güvenlikten yana bir ülkeye büyük ihtiyaç vardır, gelecekte de olacaktır... Türkiye, İran'dan çok daha fazla imkana sahiptir. Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşmesi onun bölgede gücünü ve ağırlığını artıracak bir dizi ek siyasi, diplomatik ve ekonomik avantaj sağlayacaktır... Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden asıl mesele İran'ın nükleer çabaları değil, Irak'ın geleceğinin belirsizliğidir. Irak'ın geleceği, İran'ın bölgeyi etkileme gücünü de belirleyecek olduğundan Türkiye açısından kritik bir önem arz etmektedir..."³³⁴

Türkiye ve İran'ın tarihsel süreç içerisinde birbirlerine karşı mesafeli olmalarının birçok nedeni vardır. Bazı dönemlerde ilişkiler kopma noktasına geldiği halde; kısa sürede ilişkileri düzeltmişlerdir. Hem Türkiye hem de İran'ın birbirine ihtiyacı vardır. Ekonomik olarak Türkiye en çok İran doğalgazını almak istemektedir. İran ise doğalgaz satıp ekonomisine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Siyasi alanda Türkiye, ABD ve İsrail'in müttefiki konumundadır. İran için ise bu devletler düşman devletlerdir. Türkiye, ABD'nin müttefiki olduğu halde İran'a karşı ABD'nin öngördüğü yaptırımları uygulama taraftarı değildir.

21 yüzyılda Türkiye ve İran'ı birçok sorunlar beklemektedir. Her iki ülkenin kimlik ve mezhep farklılıkları vardır. Bu farklılıklar yüzünden iki ülke yüzyıllardır birbirlerine karşı

³³² Arif Keskin, "İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar", **Stratejik Analiz**, Ankara 2006, sayı 70, s 73

³³³ Svante E Cornell, a.g.m, http://www.mepc.org/journal_vol5/9801_cornell.

³³⁴ Gülden Ayman, a.g.m, s 53

mesafeli olmuşlardır. İki ülkenin yöneticileri önyargıları bir kenara bırakıp işbirliği yoluna gittikleri dönemlerde birçok soruna çözüm bulabilmişlerdir. Atatürk ve Rıza Şah dönemindeki Türkiye ve İran'ın işbirliği bu açıdan örnek teşkil etmektedir. 1997-2005 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapan Muhammed Hatemi döneminde Türkiye ve İran, ekonomik ve siyasi ilişkilerde olumlu birçok projeye imza attılar.

Gelecekte iki ülkenin ilişkilerini belirleyecek en temel konu güvenlidir. İran'ın nükleer faaliyetleri, bu açıdan Türkiye'nin güvenliği açısından önem arz etmektedir. İran'ın nükleer faaliyetleri nedeniyle, olası bir ABD müdahalesi sonrasında yaşanacak kaostan en çok Türkiye etkilenecektir. Bu açıdan Türkiye, ABD-İran arası çatışma da tarafsızlığını korumak zorundadır.

Ortadoğu'nun iki büyük devleti olan Türkiye ve İran, iç ve dış sorunlarda ortak hareket edip birbirlerine yardım ederlerse hem Türk hem de İran halkının refah düzeyinin artmasına önemli katkı sağlayacaklardır.

5. KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- 1- Abdurrahman Şeref, **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul 2005, Gökkuşbu Yayınları
- 2- Adel Allouche, **Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi**,(Çeviren Ahmed Emin Dağ), İstanbul 2001, Anka Yayınları
- 3- Alphonse De Lamartine, **Osmanlı Tarihi**,(Çeviren Serhat Bayram), İstanbul 1995, Toker Yayınları
- 4- Deniz Kutluk, **Hazar-Kafkas Petrolleri**, İstanbul 2003, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları
- 5- Edward Abrahaman, **Iran Between Two Revolutions**, New Jersey 1983, Princeton University Press
- 6- F.Stephen Larrabee. Lan O.Lesser, **Türk Dış Politikası**,(Çeviren Mustafa Yıldırım), İstanbul 2004, Ötüken Neşriyat
- 7- Hasan Berke DİLAN, **Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)**, İstanbul 1998, Alfa Yayınları
- 8- Hasan-e Fasa'ıs, **History of Persia Under Qajar Rule**,(İngilizceye Çeviren Heribert Busse) New York 1972, Columbia University Press
- 9- Haydar Aliyev, **Azerbaycan Petrolü Dünya SİYasetinde**, İstanbul 1998 Sabah Kitapçılık Sanayi ve Ticaret
- 10- İsmail Zengin, **İran Devrimi ve Ortadoğu'ya Etkileri**, İstanbul 1991, Milliyet Yayınları
- 11- İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, I. Cilt: 1920-1945, Ankara 1983, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- 12- Kamuran Gürün, **Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Anıları**, İstanbul 1995 Milliyet Yayınları
- 13- M. Münir Aktepe, **Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi**, İstanbul 1970, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- 14- M.Şemseddin Günaltay, **İran Tarihi**, Ankara 1948, Türk Tarih Kurumu Yayınları

- 15- Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara 1999, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi
- 16- Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri**, İstanbul, 1984, Veli Yayınları
- 17- Mert Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları**, İstanbul 2005, IQ Kültür sanat Yayıncılık
- 18- Muzaffer Erendil, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, Ankara 1976, Genelkurmay Basımevi
- 19- Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**,(Çeviren Nilüfer Epçeli) İstanbul 2005, Yeditepe Yayınevi
- 20- Oral Sander, **Siyasi Tarih Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar**, Ankara 1989, İmge Yayınevi
- 21- Osman Nuri ARAS, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul 2001, Der Yayınları
- 22- Percy Sykes, **A History Of Persia**, London 1930, The Macmillan Co.
- 23- Peter Hopkirk, **İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, İstanbul 1995, Gençlik Yayınları
- 24- Richard F. Nyrop, **Iran: A Country Study**, Washington 1978, American University Press
- 25- Ruşen Çakır, **Derin Hizbullah İslamcı Şiddetin Geleceği**, İstanbul 2001, Metis Yayınları
- 26- William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**,(Çeviren Petek Demir) İstanbul 2003, Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- 27- Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul 1994, cilt, II, Ötüken Neşriyat:
- 28- Selim Öрге, Ergin Ersoy, **Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye**, İstanbul 1995, Harp Akademileri Basım Evi
- 29- Tezer Palacıoğlu & Cem Akgün, **İran Ülke Etüdü**, İstanbul 2003, İstanbul Ticaret Odası Yayınları
- 30- Mustafa Balbay, **İran Raporu**, İstanbul 2006, Cumhuriyet Kitapları Yayınları
- 31- Mustafa Yüce, **Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, İstanbul 1994, Harp Akademileri Yayınları
- 32- Ömer Budak, **Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri**, Ankara 2006,
- 33- Yavuz Cankara, **Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası**, İstanbul 2005

- 34- Nevval Çizgen, **İki Ülke İki Devrim Türkiye İran**, İstanbul 1994
- 35- Çağrı Kürşat YÜCE, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, İstanbul 2006
- 36- Bernard Lewis, **Ortadoğu: Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi**, İstanbul 1996, Sabah Yayınları
- 37- A.Necdet Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun**, Ankara 1999, s 18, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

Makaleler

1. A Nejdet Pamir, “İran’a Yönelik Olası Bir Müdahalenin Dünya Petrol Piyasalarına Etkisi”, **Jeopolitik**, İstanbul 2005, sayı 14
2. Ahmet Özgiray, “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler**- Ankara 2000
3. Aliyev Salih Muhammedoğlu “Osmanlı İran Münasebetleri” **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2000, c 22
4. Anıl Çeçen, “Bir İran Değerlendirmesi” **Avrasya Dosyası**, sayı 3, Ankara 1999
5. Arif Keskin, “İran’ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar”, **Stratejik Analiz**, Ankara 2005, sayı 59
6. Arif Keskin, “Tüm Boyutları İle Türkiye-İran İlişkileri”, **Stratejik Analiz**, sayı, 53, Ankara 2004
7. Arif Keskin, “Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler”, **Avrasya Dosyası**, cilt 10, sayı, 1, Ankara 2004
8. Atak Develioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, “İran ile İlişkiler”, Baskın Oran (ed), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, cilt II, 6. Baskı, İstanbul 2002
9. Elif Hatun Kılıçbeyli, “21. Yüzyılda Avrasya ve Avrasyacılık : Rusya, Çin, İran ve Türkiye’nin Jeopolitik Yaklaşımları”, **Jeopolitik**, İstanbul 2003, sayı 6
10. Emin Akdağ, “Aksiyon Almanak 2003” **Aksiyon**, Sayı, 473, İstanbul 2003
11. Emre Bayır, “İran Siyasal Sistemi Çıkılmazda 6. Meclis Seçimlerinden Sonraki Siyasal Gelişmeler” **Stratejik Analiz**, sayı, 1, Ankara 2000

12. Erol Kurubaş, “Türkiye-Suriye-İran Arasındaki İşbirliği Çabalarının Analizi Ve Ortadoğu’daki Güç Dengelerine Etkisi” **Avrasya Dosyası**, sayı 4, Ankara 2003, Kıralı Matbaacılık
13. Gökçe Ogan, “Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri” **Stratejik Analiz**, Ankara 2002,cilt II, sayı 22
14. Gökhan Çetinsaya, “Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938”, **Avrasya Dosyası**, sayı, 3, Ankara 1999, Kıralı Matbaacılık
15. Gökhan Çetinsaya, “Dünden Bugüne Türkiye-İran ilişkileri” **Birikim**, Sayı, 96, İstanbul 1997
16. Kadir Dikbaş, “Hazar Petrolleri ve Avrasya Enerji Koridoru” **Diyalog Avrasya Dergisi**, Sayı, 1, İlkbahar 2000 Diyalog Avrasya Platformu
17. Mesut Çaşın, “İran Silahlı Kuvvetleri”, **Avrasya Dosyası İran Özel**, Ankara 1995, sayı 1, Kıralı Matbaacılık
18. Mustafa Nail Alkan, “İran’ın Batı İle İlişkileri”, **Avrasya Dosyası(İran Özel)**, Ankara 1995, Kıralı Matbaacılık
19. Nihat Ali Özcan-Emre Bayır, “Orta Doğu Barış Süreci, Oyuncuları ve İran”, **Stratejik Analiz**, sayı 22, Ankara 2002
20. Svante E Cornell, “Iran and the Caucasus”, Middle East Policy Council: Journal Middle East Policy, Cilt 5, Haziran 1998, http://www.mepc.org/journal_vol5/9801_cornell.asp
21. William E. Griffith, “Iran’s Foreign Policy In The Pahlavi Era” **Iran Under Pahlavis**, California 1978, Hoover Institution Press
22. Sami Oğuz, “İran’da Monarşist Dalganın Yükselişi”, ” **Birikim**, Sayı 180, İstanbul 2004
23. Yılmaz Aklar, “2005 ve Sonrası Küresel Durum, Stratejik Öngörüler, ve Türkiye”, **Avrasya Dosyası**, sayı 4, Ankara 2004
24. Erol Bilbilik, “Petrol – Nükleer İran ve ABD”.**Jeopolitik**, sayı 26, İstanbul 2006
25. Cenk Pala, Hasan Kanbolat, “Bakü-Tiflis-Ceyhan 21. Yüzyılın İpek Yolu”, **Stratejik Analiz**, sayı 62, Ankara 2005
26. Ömer Ersun, “İran ile Nükleer Kriz Tırmanıyor”, **Stratejik Analiz**, sayı, 53, Ankara 2006

27. Bayram Sinkaya-Pınar Arıkan, “İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: İç ve Dış Dinamikler”, **Birikim**, Sayı 196, İstanbul 2005,
28. Michel Chossudovsky, “Üçlü İttifak: ABD, Türkiye ve Lübnan Savaşı” **Birikim**, Sayı 210 , İstanbul 2006,
29. Nikki R.Keddie, “Iranian Politics Background to Revolution-II”, **Middle Eastern Studies**, May 1969, vol 5, no 2, Published by FRANK CASS & CO: LTD.
30. İhsan Eliaçık, “İran’da Velayet-i Fakih Tartışmaları”, **Bilgi ve Düşünce**, sayı 10-11, Temmuz-Ağustos 2003, İstanbul Matbaa ve Mücellit

Gazeteler

1. Akşam Gazetesi,
2. Hürriyet Gazetesi,
3. Turkish Daily News
4. Milliyet Gazetesi,
5. Zaman Gazetesi,
6. Özgür Politika Gazetesi
7. Özgür Gündem Gazetesi
8. Yeni Şafak Gazetesi
9. Radikal Gazetesi
10. Evrensel Gazetesi
11. Cumhuriyet Gazetesi
12. Sabah Gazetesi

İnternet Kaynakları

www.mepc.org

www.tsk.mil.tr

www.wikipedia.org

www.turksam.org

www.haberturk.com

www.byegm.gov.tr (Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Resmi Sitesi)

www.deik.org.tr (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)

www.asam.org.tr

6.

Özgeçmiş
Soner DURSUN

Kişisel Bilgiler :

Doğum Tarihi : 06.08.1977

Doğum Yeri : İstanbul

Medeni Durumu : Bekar

Eğitim :

Lise : 1992-1995 Fatih Yedikule Lisesi

Lisans : 1997-2003 Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans : 2004-2007 Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi Enstitüsü

Çalıştığı Kurumlar : 2003-Devam Yeditepe Üniversitesi Bilgi İşlem
Koordinatörlüğü (Teknisyen)